

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлиги
А. Қодирий номидаги Тошкент Давлат Маданият институти

БЕКМУРОДОВ М.Б., РАШИДОВА М.Х.

МУЗЕЙШУНОСЛИК

Таълим йўналиши –

5810400 «ИЖТИМОИЙ-МАДАНИЙ ФАОЛИЯТ»

Тошкент – 2005

Ёш авлодни аждодлари тарихи, юксак маънавияти ва маданияти билан яқиндан таништириш орқали уларда миллий ғурур ҳис-туйғуларини тарбиялаш, ватанпарварлик ғояларини шакллантириш мамлакатимиз ижтимоий-сиёсий ҳаётидаги долзарб масаладир. Музейлар маданий-маърифий муассаса сифатида тарихий, моддий ва маънавий ёдгорликларни тўплаш, сақлаш, ўрганиш ва тарғиб қилиш билан умуммаданий ишга ўз ҳиссаларини қўшадилар.

Ушбу ўқув қўлланма музейшуносликдаги айрим илғор тажриба, кузатув ва амалий фаолиятларни ёритишга бағишланган бўлиб, у Маданият олийгоҳи ижтимоий-маданий фаолият соҳаси талабаларига мўлжалланган.

Масъул муҳаррир: ЖОМОНОВ Р.О.
Филология фанлари номзоди, доцент

Тақризчилар: ҲАСАНОВ С.Р.
Филология фанлари доктори,
Алишер Навоий номидаги
Адабиёт музейи директори

ШОДИЕВ С.А.
Тарих фанлари номзоди, доцент.

КИРИШ

**Музей – халқ тарихининг кўзгуси эканлигини
назарда тутсак, у шу халқнинг фарзандлари
– келажак авлод қалбида фахр-ифтихор
туйғусини уйғота олиши керак. Бизнинг
вазифамиз эса буюк тарихимизни мана
шундай маърифий масканлар ёрдамида
авлодларимизга тўлалигича етказиб беришдан
иборат.**

ИСЛОМ КАРИМОВ

Ўзбекистоннинг мустақилликка эришиши иқтисодий ва сиёсий ҳаётнинг барча жабҳаларида бўлганидек маданий соҳада, шу жумладан, бой ўтмиш меросимизни ўрганиш, сақлаш ва уни кенг халқ оммасига тарғиб этиш борасида ҳам туб бурилиш ясади. Ватанимиз ижтимоий ҳаётидаги ўзгаришлар, янгиланишлар қаторида Ўзбекистон ҳудудидаги музейлар фаолиятида ҳам янги давр бошланди. Республикамиз Президентининг “Музейлар фаолиятини тубдан яхшилаш ва такомиллаштириш тўғрисида”ги фармони 1998 йил 12 январда қабул қилиниб, у музей ва музей ходимларининг ҳаётида катта аҳамият касб этди. Мамлакатимиз ҳудудида мавжуд бўлган музейлар фаолиятини такомиллаштириш, уларни халқнинг маънавий ахлоқий камолотида тутган ўрнини янада ошириш мақсадида “Ўзбекмузей” жамғармаси тузилди. Бугунги кунда мамлакатимиз ҳудудидаги турли муассасалар, корхоналар, қурилиш ташкилотлари, қишлоқ, жамоа бошқарув хўжаликлари қошида, шаҳар, туман, вилоят марказларида, халқ таълими тизимида жаъми 1200 дан ортиқ музейлар бўлиб, уларнинг энг йириклари пойтахтда жойлашган. Шу билан биргаликда ўнлаб ёзувчилар, шоирлар, рассомлар, олимлар ва машҳур санъат арбобларининг уй музейлари ҳам фаолият кўрсатмоқда.

Музейлар маданий-маърифий муассаса ҳисобланиб, унинг вазифаси тарихий ҳужжатлар, маданий ва маънавий ёдгорликларни тўплаш, табиий бойликлардан намуналар жамлаш ва сақлаш, уларни илмий жиҳатдан ўрганиб кўргазмаларга қўйиш ва кенг халқ

оммасига ҳавола қилишдан иборат. Музейлар аҳолининг кенг табақалари ўртасида маданий-маърифий ишларни олиб боради. Музейлар фаолияти халқнинг тарихий тараққиёт жараёнида ривожланиб бориши, қўлга киритган ютуқлари ҳамда қолдирган бой маданий-маънавий мероси хусусида жуда катта билимлар беради. Музейлар маданий-маърифий муассаса сифатида омманинг ижтимоий эҳтиёжларини қондириш, уларни маънавий камолотга етказишнинг энг етакчи воситаларидан ҳисобланади.

Юртимизда янги-янги музейларнинг ташкил этилиши, пойтахтдаги энг йирик ва нуфузли Темурийлар даври тарихи, Қатағон қурбонлари хотираси, мамлакатимиз жанубида жойлашган Термиз шаҳридаги Археология музейининг очилиши ҳукуратимиз томонидан музей ва музейшунослик соҳасида ниҳоятда катта ишларнинг амалга оширилаётганидан далолат беради. Янги музейларнинг ташкил этилиши билан бир қаторда шу вақтгача ҳам фаолият кўрсатиб турган барча катта-кичик музейлар фаолиятини тубдан яхшилаш, миллий истиқлол руҳида қайта ташкил этиш масаласига ҳам алоҳида эътибор билан қаралмоқда. Жумладан, Ўзбекистон тарихи музейининг қайтадан очилиши, музей экспозиция залларининг янги лойиҳа ва режалар асосида жиҳозланиши фикримизнинг ёрқин далилидир. Барча вилоят ҳудудларида жойлашган бошқа музейлар фаолиятида ҳам янгиланиш, яхшиланиш сари қадам қўйилаётгани сезилиб турибди. Чунки музейлар шу куннинг долзарб муаммоларидан бири бўлган ҳар томонлама ривожланган, маънавий етук, комил инсон тарбиясида ўзига хос алоҳида ўрин тутади. Музейларда сақлаб, намоиш этилаётган тарихий ҳужжат ва халқ маданиятига оид ашёлар янги авлодга аجدодлари ўтмиши, ҳаёти, юксак маънавиятидан дарак бериб, унинг воситасида Ватанга бўлган муҳаббат, ота-боболари қолдирган маданий меросга нисбатан ҳурмат, эъзоз, уларга муносиб ворислар бўлиш туйғусини уйғотади. Шунингдек, ёшларни одобу ахлоққа, ҳалоллигу покликка, ботирликка, мардлик, ватанни ҳимоя қилиш, аجدодларидек моҳир, сабр-қаноатли, ақлли, адолатли, ҳақгўй, меҳр-муруватли бўлишга чақиради. Маданий меросимизни ҳар томонлама ўрганиш жамиятимиз келажаги бўлган йигит ва қизларда миллий ғурурнинг, миллий ифтихор туйғусининг шаклланиш жараёнини амалга оширади.

Музейлар фаолиятини яқиндан ўрганиш, уларнинг мазмун ва маъно жиҳатдан ранг-баранг турларини ажрата билиш, халқ оммаси орасида кенг тарғиб этишнинг хилма-хил усуллари жорий қилиш «Музейшунослик» деган кенг бир соҳанинг вазифаларидан ҳисобланади. Мамлакатимиздаги музейлар ишига бўлган катта эътибор мутахассис кадрларни етиштиришни тақозо этади. «Музейшунослик» фани ўз олдига маданият

ходимларидан музей иши бўйича етук маълумотга эга мутахассисларни, маданий-маърифий ишларни музейлар фаолияти билан чамбарчас боғлаб олиб борадиган кадрларни тайёрлашни мақсад қилиб қўяди.

«МУЗЕЙШУНОСЛИК» ФАНИГА КИРИШ

Режа:

1. «Музейшунослик» фанининг мақсад ва вазифалари.
2. Музейларнинг тузилиш ва мазмун жиҳатдан турлари.
3. «Музей» сўзининг луғавий маъноси ва илк музейларнинг пайдо бўлиши.
4. Музейлар – тарихий хотирани жонлантириш омили.

Музейлар фаолияти инсониятнинг тарихий тараққиёт жараёнида ривожланиб бориши, қўлга киритган ютуқлари ҳамда қолдирган бой маданий-маънавий мероси хусусида жуда катта билимлар беради. Музейлар фаолиятини ўрганиш натижасида келиб чиқадиган эстетик бадиий идрок қобилияти кишиларда оламни, ундаги мавжудотлар, ўқеа-ҳодисаларни, атроф муҳитдаги жараёнларни турфа шакл-шамойилда қайтадан акс эттиришга ҳавас уйғотади.

«Музейшунослик» Фани бўлғуси маданият ходимларининг олдига мустақил Республикамизда музей ишларини ривожлантириш, аҳолини унга қизиқтириш ва жалб қилиш, уларнинг фаолиятини тарғиб қилиш вазифасини қўяди.

«Музейшунослик» фани қамраб олган жиҳатлар, яъни республикамизда музейларнинг ташкил топиш тарихи, уларни ташкил этишда маҳаллий тўпловчи-йиғувчиларнинг ўрни, музейга тўпланган ашёларнинг мазмун ва маъно жиҳатдан умумлаштирилиши, музей тузилиши услубияти, музейларнинг йиғув-тўплов, илмий шарҳлов ҳамда ноширлик фаолиятининг илмий асослари, музей экспозицияларини ташкил этиш ва такомиллаштириш, уларни тарғиб ва ташвиқ қилишда музей ходимларининг нутқ маҳорати, бозор иқтисодиёти шароитида музей ишларини янги шакл ва услублардан фойдаланиш эвазига жонлантириб бориш каби хилма-хил вазифаларни бажаришга кўникма ҳосил қилиниши учун талабаларга кенг ва илмий асосда билим берилиши тақозо қилинади. Ана шулардан келиб чиқиб республикамизда мавжуд тарих, тарих-архитектура, ўлкашунослик, тасвирий ва Амалий санъат музейлари, Адабиёт, хотира-ёдгорлик уй-музейлари, саноат, қурилиш, қишлоқ

хўжалиги, транспорт ва алоқа соҳаларида ютуқларни кўрсатувчи соҳали музейларнинг фаолияти кенг ўрганилиши, ўқитилиши долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

«Музейшунослик» фани музейларни ўрганишнинг назарий-методологик ва амалий-услубий асослари, музей турларини ўрганиш ва омма ўртасида тарғиб қилиш йўллари, музей хазиналарининг тузилиши, уни ҳисобга олиш ва сақлаш йўллари, музейларнинг бошқа ташкилотлар, муассаса ва корхоналар билан алоқа боғлаш усуллари, музей экспозицияларини ташкил қилиш услублари, экскурсия ва нутқ маҳорати, музей фондларини ҳисобга олиш, тарғибот қилиш ва ташкилотлар билан алоқаларини янги замонавий технологиялар асосида амалга ошириш ҳақида билим беради.

«Музейшунослик» фанини ўрганишда замонавий технология, ахборот қидириш системалари ёрдамида ўқитиш мақсадга мувофиқдир. Йиғилган ахборотларни компьютерларда қайта ишлаш, умумлаштириш кўзда тутилади.

Музейлар тузилиши жиҳатидан икки хил бўлади: очиқ турдаги музейлар ва ёпиқ музейлар. Очиқ турдаги музейлар сирасига мамлакатимиздаги буюк тарихий шаҳарлар – очиқ осмон остидаги ёдгорлик-архитектура, меъморий иншоотлар киради. Бунга кўҳна Бухоро, Самарқанд, Хива, Шаҳрисабз, Қўқон, Тошкент ва бошқа шаҳарлардаги тарихий меъморий ёдгорликларни мисол қилиб кўрсатишимиз мумкин. Ундан ташқари Имом Бухорий, Аҳмад ал-Фарғоний, Аҳмад Яссавий ва бошқа улуғ алломалар хотираси шарафига бунёд этилган кошоналар, ҳайкал ва майдонлар ҳам очиқ турдаги музейлар ҳисобланади. Бу музейларда халқнинг кўп йиллик меъморий тажрибаси, билими, малакаси, маданияти ва маънавияти яққол намоён бўлади. Уларнинг қурилиш услубидан тортиб ишлатилган нақш ва бўёқларигача томошабинда ҳайрат ва завқ ҳиссини уйғотади. Аждодларимизнинг ва уларнинг давомчилари шу замоннинг моҳир уста ва меъморлари санъати бутун дунё аҳлини ўзига ром этган ҳолда ўзбек халқининг юксак маънавияти ва маданий ҳаётидан дарак бериб туради.

Музейлар мазмун жиҳатдан қуйидаги турларга бирлашади:

- Тарих музейлари, тарих-архитектура ва тарихий адабиёт музейлари ;
- Ўлкашунослик музейлари;
- Хотира-ёдгорлик музейлари;
- Санъат музейлари;
- Соҳали музейлар;

- Турли музейлар.

Тарих, тарих-архитектура ва тарихий адабиёт музейлари халқимизнинг узоқ ўтмиши, кўп асрлар давомида қўлга киритган ютуқлари, фан, илм-маърифатга қўшган ҳиссаси, тарихий жараёнлар, воқеа-ҳодисалар, юз берган ўзгаришлар, бурилишлар, уруш ва маданий юксалишлар ҳақида ҳикоя қилади. Меъморий иншоотларнинг қурилиши халқимизнинг амалий санъатидан, маҳорати ва малакасидан дарак беради. Фанга, маънавиятга улкан ҳисса қўшган буюк мутафаккирлар, олиму аллома, шоиру носир, тарихчи ижодкорлар фаолиятини ёритишга бағишланган музейлар тарихий адабиёт музейлари дейилади. Республикамиз пойтахти Тошкентда буюк мутафаккир Алишер Навоий номи билан фаолият кўрсатаётган Адабиёт музейи мавжуд. Республикамизнинг бошқа қатор вилоятлари марказларида ҳам маҳаллий адиблар ва мутафаккирлар ҳаёти ва ижодини тарғиб қилувчи адабиёт музейлари фаолият юргизиш келмоқда.

Вилоят, шаҳар, туман табиий шароити, тарихи, хўжалиги, маданияти ва турмушини характерловчи ҳужжат ва ёдгорликларни топиб намоиш этувчи муассаса Ўлкашунослик музейлари деб номланади. Уларда маълум ҳудуднинг табиий шароитидан тортиб, ўзига хос ҳайвонот ва ўсимлик дунёси, шу ерда истиқомат қилаётган халқнинг касб-кори, машғулот, санъати ва бошқа хусусиятлари очиб берилади. Бундай музейлар томошабинга ерлик халқнинг маънавий қиёфасини намоиш қилади.

Хотира-ёдгорлик ҳамда ёдгорлик уй-музейлари ватанимизнинг машҳур кишилари, арбоблари, ёзувчи, рассом, композитор ва олимлари хотирасини адабийлаштириш учун хизмат қилади. Имом Бухорий мажмуаси, Баҳовуддин Нақшбандий, Ат-Термизий, Ал-Фарғоний мажмуалари, Темурийлар даври маданияти тарихи, Қатағон қурбонлари хотираси музейлари, /афур /улом, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор ва бошқа санъаткорлар ҳаёти ва ижодини ёритувчи йигирмага яқин уй-музейлар мавжуд бўлиб, улар халқимизга маънавий озиқ бериб турибди.

Санъат музейлари сирасига тасвирий санъат, амалий санъат, мусиқа, кино, театр санъати ютуқлари музейлари, суратлар кўргазмаси ва ҳоказолар киради.

Саноат, қурилиш, қишлоқ хўжалиги, транспорт ва алоқа соҳаларидаги ютуқларни намоиш этувчи маданий-маърифий масканлар соҳали музейлар деб аталади.

Булардан ташқари халқ маорифи, соғлиқни сақлаш, бошқа корхоналар тарихини ёритувчи, мактабларда ташкил этилаётган ҳудудий тарихий жой ва инсонлар фаолиятига оид музейлар ҳам фаолият юргизмоқдалар.

Бу ишларни ташкил этишда асосан муайян соҳа фидоийлари, жамоатчи, тарихчи мутахассислар, ўқитувчилар фаол қатнашадилар.

Музей ижтимоий вазифасига кўра илмий тадқиқот-маърифат (музейларнинг кўпчилиги асосан шу вазифани ўз олдига мақсад қилиб қўяди, уларни оммавий музейлар деб ҳам юритишади); тадқиқот (илмий-тадқиқот институтлари қошида ўзига хос лаборатория вазифасини ўтайди) ва ўқув музейларига, йўналиши ва коллекцияларига қараб тармоқ, ўлкашунослик (комплекс) ва мемориал музейларга бўлинади.

Тармоқ музей ишлаб-чиқариш, фан, санъатнинг бирор тармоғига тегишли бўлади (масалан, тарих музейлари, зоология музейлари). Ўлкашунослик музейлари муайян маъмурий ҳудуднинг тарихи, табиати, хўжалиги, санъати, этнографияси ва бошқа соҳаларини комплекс акс эттиради. Мемориал музейлар муҳим тарихий воқеалар, атоқли арбобларга бағишланади.

Музейлар қачон пайдо бўлган ва уларнинг аҳамияти нималардан иборат? «Музей» - юнонча атама бўлиб, «муза» сўзидан келиб чиққан. Қадимги Юнон мифологиясида санъат ва фан маъбудалари «музалар» деб юритилган. Музалар, яъни маъбудалар ёки худолар шоир ва санъаткорларга илҳом беради, деб эътиқод қилинган. Шунинг учун антик поэзия асарларининг бошида кўпинча Музага мурожаат қилинган. Санъат ва адабиётга, тарихга оид бир қанча маъбудалар мавжуд бўлган. Жумладан, антик шоирлардан Гесиод (мил.авв. 7-аср) 9 та маъбудани санаб ўтади: Клио – тарих; Евтерпа – поэзия ва мусиқа; Талия – комедия; Мельпомена – трагедия; Терпсихора – ўйин; Эрато – муҳаббат лирикаси; Полигиления – гимнлар; Урания – астрономия; Каллиопа – эпос маъбудаларидир. Апполон Муза худоси ҳисобланган. Муза образи Европа тасвирий санъатида ўз ифодасини топган. Маъбудалар – турли шаклдаги ҳайкаллар алоҳида эҳтиром билан муқаддас саналган иморатларда сақланган. Одамлар маъбудаларни зиёрат қила туриб, орзу-истакларини амалга оширишини тилаганлар. Натижада музалар жойлашган даргоҳ инсонларнинг зиёратгоҳига айланган. Бу даргоҳда энг асл буюмлар, нодир, қимматбаҳо ашёлар ва гўзал санъат асарлари ҳам сақлана бошлаган. Улар бу бино саҳнини безаш билан бирга, зиёратчилар қалбида ҳам алоҳида таассурот қолдирган. «Музеун» - бу гўзал буюмлар сақланадиган, илҳом парилари тўпланадиган жой деган маънони англатади.

Шунингдек, «Мозий» сўзининг «Музей» атамасига монанд эканлигини ҳам эътироф этиш керак. «Мозий» сўзининг луғавий маъноси тарих, ўтмиш деган мазмунни англатади. Музейлар ҳам вазифасига кўра тарихни, ўтмишни намойиш қилиш билан авлодларга билим беради. Шундай экан, музейлар тарихдан сабоқ беради, у халқнинг асрлар давомида қўлга

киритган ютуқлари, илм-маърифатга қўшган ҳиссаси ҳақида маълумот беради, кўргазмали, ишончли, илмий асослар билан инсониятга маърифат тарқатади десак хато бўлмайди.

Музей дастлаб Юнонистон ва Римда пайдо бўлган. Бу мамлакатларда айрим санъат ёдгорликлари ибодатхоналарда тўпланиб, турли кўргазмалар ташкил этилган. Кейинчалик Эллинизм даврида музей коллекциялари вужудга келди. Санъат, маданият ва фан эришган ютуқларнинг намуналаридан иборат коллекциялар тўплаш Уйғониш даврида Италияда, сўнг эса Англия, Франция, Германия ва бошқа мамлакатларда расм бўлди.

Грециядаги Геликон тоғи ёнида турли тасвирдаги ёдгорликлар сақланадиган макон бўлиб, у ҳам музейларнинг илк кўринишларидан бири ҳисобланади. Музейлар дастлаб бадиий асарлар мажмуига кейин эса моддий ва маънавий маърифий ёдгорликларни йиғувчи ва сақловчи муассасага айланган. Ўзининг улкан тарихий обидалари билан нафақат Европа ва Осиёда, балки бутун дунёга машҳур бўлган Италия давлатида ҳам XV асрга келиб, мавжуд ёдгорликларни мунтазам равишда тўплаш ишлари авжига чиққан. XVI – XVII асрларга келиб, Франция, Англия, Германияда ҳам музейлар ташкил этиш одат тусига кирган. Лондондаги «Британия музейи» (1753), Париждаги «Лувр» музейи (1793) /арбий Европадаги илк оммавий музейлардир.

Жаҳондаги энг йирик музейлар асосан XIX асрда пайдо бўлди. Мадриддаги «Прадо музейи» (1819), Москвадаги Тарих музейи (1873), Санкт-Петербургдаги Эрмитаж (1852), Нью-Йоркдаги Метрополитен музейи (1870) шулар жумласидандир.

. Ўша даврларда кўплаб давлатларда бўлганидек, Ўрта Осиёда ҳам катта музейлар барпо этилган.

Савол ва топшириқлар:

1. «Музейшунослик»нинг мақсад ва вазифалари нимадан иборат?
2. Музейларнинг турлари ҳақида сўзланг.
3. «Музей», дастлабки музейларнинг ташкил топиши.

Адабиётлар: 1.Крейн А. Рождения музея.М.1977й

2.Содиқова Н.Маданий ёдгорликлар хазинаси Тошкент «Фан»,1991й

3.Жабборов И.Ўзбек халқ этнографияси.Тошкент 1997й

ЎРТА ОСИЁДА МУЗЕЙЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИ

Режа:

1. IX-X асрлардаги меъморий ёдгорликлар ва маданий бойликлар.
2. Темурийлар даври маданияти.
3. Нодир қўлёзма хазиналари, кутубхоналар, санъат асарлари тўплами – музей сифатида.
4. XIX-XX асрларда ташкил этилган музейлар.

Мозий сўзининг ўзи беихтиёр хаёлотни узоқ ўтмиш сарҳадига чорлайди, аллақандай сиру асрорларга тўла кўҳна замин у замонлар оғушига тортади. Тафаккур нури билан қадим тарихнинг қоп-қоронғу қатларини ёритиб, ўтмишимизни оз бўлсада қамраб олишга интиламиз. Нақадар машаққатли, оғир ва ниҳоятда хайрли ва ибратли тарих йўлларига нигоҳ ташлаймиз. Ахир инсон нигоҳи тушган жойда қадам изи, бунёдкорлик қолдиғи мавжуд. Юртимиз гўзаллиги, бойлиги, мўъжизавий табиати, санъати, нодир асарлари ҳақида ҳозирда

бутун дунёга маълум. Ана шу ўлкамиз асрлар қаъридан топилган ноёб ва нафис бир санъат асарига ўхшайди. Ватанимиз қаърида асосан архитектура қолдиқлари – пахса, хом ғишт, пишиқ ғишт, сопол ва тошлардан иборат иншоот ва бинолар шаклу шамоилини топамиз. Ашъвий далиллар сифатида қимматбаҳо тош, олтин, кумуш ишлатилган рўзғор асбоблари, турли хил безаклар, сопол идишлар учрайди. Зеб ичида зийнати деб ардоқланган қадимий заргарлик, мисгарлик, кандакорлик, кулолчилик асарлари, тўқима шоҳи атласлар, сўзаналар, гиламлар, ўймакор безакли ҳар хил буюмларни ҳозир фақат музейларда кўриш мумкин. Нечанча авлод-аждодаларимиздан мерос бадий, маданий, меъморий бойликларни намоён этиб, кўпчиликнинг назарига қўйиш муҳим тарбиявий аҳамиятга эга.

Ўрта Осиё халқлари қадимдан Яқин Шарқ ва ғарб давлатлари, яъни Урарту, Миср, Греция, Бобил, Рим кабилар билан иқтисидий ва маданий алоқалар ўрнатганлар. Ўрта Осиё заминидан ўтган машҳур “Буюк ипак йўли” Шарқий Осиё ва Ҳиндистонни Ўрта ер денгизи мамлакатлари билан боғлар эди.

Бундай жозибали ўлка барча даврларда чет эл истилочиларининг диққат марказида бўлган. Шу сабабли тақдир тақозоси билан Ўрта Осиёнинг тарихий қисмати жуда оғир кечди: босқинчилик урушлари, ҳукмрон доираларнинг ўзаро ички зиддиятлари туфайли тўс-тўпалонлар ҳам тез-тез юз бериб турган.

Доимий қирғинлар туфайли бетакрор саройлар, гўзал шаҳарлар, ноёб иншоотлар вайронага айланиб, йиғилган бебаҳо маданий бойликлар ғолиблар ўлжасига айланарди.

Муаррих Муҳаммад Наршахийнинг гувоҳлик беришича, араблар Пойқанд жангларида ҳисобсиз тилло, кумуш буюмлар, қурол-аслаҳалар, қимматбаҳо кийим-кечаклардан иборат катта ўлжа билан қайтганлар. Араб истилоси даврида хазина тўплами, маданий бойлик жамғариш ишларида дурустроқ силжиш юз бермади.

Ўрта Осиёда Мустақил Сомонийлар давлатининг (IX-X асрлар) барпо бўлиши бу борада тубдан ўзгариш қилди. Бу даврда сарой бойликларидан ташқари катта кутубхоналар, архивлар барпо этилди. X асрдаги Бухоро ва Шероз амирликлари кутубхоналарида инсоният яратган ҳамма нодир китоблар бўлган.

/азнавийлар сулоласининг асосчиси Маҳмуд /азнавий ҳам жуда кўп китоблар тўплаган. Хоразмшоҳ Муҳаммад мамлакатнинг равнақи йўлида катта ишлар қилди. Гўзал саройлар, қасрлар, мақбаралар қурди. Нодир моддий-маънавий бойликлар тўплади, аммо бу бетакрор санъат ва маданият ёдгорликлари, бутун шаҳарлар Мўғул босқинчилари истилоси туфайли йўқотилди. Кутубхоналар ёндирилди, маданий ҳаёт 100 йил орқага чекинди.

Орадан 150 йил ўтгандан сўнг Ўрта Осиёда Фан ва маданият қайта куртаклай бошлади. Айниқса, Амир Темури томонидан ягона марказлашган давлат тузилиши ва Самарқанднинг пойтахт қилиниши катта бойликларнинг тўпланишига сабаб бўлди. Меъморий ёдгорликлар, мақбаралар, масжид-мадрасалар, саройлар қурилди.

Амир Темури забт этган мамлакатлардан қадимий қўлёзмалар, хон, амирларга тегишли ёзишма ва элчилик ҳужжатлари, мусулмон дунёсининг муқаддас китоби бўлмиш “Усмон қуръони”нинг (VII аср) асл нусхасини Самарқандга келтирди. Дунёга машҳур Темури кутубхонасини барпо этди. Темурининг севиқли набираси, Шарқнинг буюк астроном олими Мирзо Улуғбек кутубхонани янада бойитди.

Амир Темурининг набираси Шохрухнинг ўғли шаҳзода Бойсунғур мирзо (вафоти 1433 йил) Ҳиротда сарой кутубхонасини барпо этди. Шарқшунос олим А. Ю. Якубовскийнинг таърифича, Бойсунғурнинг нозик диди ва чуқур илми туфайли Ҳиротда шундай катта кутубхона вужудга келдики, унда бир қанча гуруҳ хаттотлар, нафис сурат усталари (рассомлар), зарҳалчилар, муқовачилар, олимлар ижод қиладилар. Кутубхонада фақатгина нусха олиш, китобларни безаш эмас, балки филология, текстология тадқиқотлари ҳам олиб борилад эди. 1442 йил шу кутубхонада Фирдавсий “Шохнома”сининг тўла матни кўчириб ёзилди.

Темурийлар даврида тасвирий, Амалий ва меъморчилик санъатларида улкан ютуқларга эришилди. Саройлар, мадраса, мақбаралар ва бошқа биноларни нафис суратлар, нақшлар билан безаш тараққий этди. Бибихоним масжиди, Гўри Амир, Шохи-зинда, Аҳмад Яссавий мақбараси ва масжиди, Шаҳрисабздаги Оқсарой, Улуғбек қурдирган расадхона ва мадрасалар ўзининг улуғворлиги билан Шарқ меъморчилигининг шох асарлари бўлиб, уларда халқимизнинг юксак дид ва маҳорати, ақл-заковати намоён бўлган.

Бу даврда савдо-сотиқ, ҳунармандчилик шунчалик ривожланган эдики, Бухоро, Самарқанд усталари томонидан ишланган буюмлар дунё бозорларида юқори баҳоланарди. Ҳирот усталарининг заргарлик буюмлари, Самарқанд, Бухоро духобаси катта шуҳратга эга эди. Темури даврида Мовароуннаҳр усталарининг ижодий ишлари кўриги бўлиб турарди.

1469 йили Али Исфохонийнинг санъати таҳсинга сазовор бўлди. Уста гулдон идишни кўрикка қўяди. Бу гулдонда 32 ҳунарманднинг иш услуби кўрсатилган эди.

Ҳунармандлар ўз маҳоратларини янги қурилган масжид, мақбара ва бошқа иншоотларда намоён этар эдилар. Масалан: Бибихоним масжиди учун усталар томонидан ишланган шамдонлар ва масжид дарвозаси кандакорлик санъатининг чўққиси эди. Аҳмад

Яссавий мақбараси учун табрезли уста Абдул-Азиз икки тонналик мис қозон ясаган (1381 йил). Шамдонларни ва қандилларни эса исфаҳонлик уста Изоддин ясаган эди. Гўри Амирнинг 1405 йил Темур кўмилгандан кейинги ички кўриниши “Ҳарбий мемориал музей”ни эслатар эди. Мақбарага қўйилган ҳар бир буюм нодир тарихий ва маданий ёдгорлик эди.

Тарихчи Арабшоҳнинг ёзишича, Мақбара ичига соҳибқироннинг кийимлари, деворларига қурол-яроғлари осилган эди. Бу қуроллар олтин-кумушдан ясалган бўлиб, қимматли лаъл-ёқут тошлар билан безатилган эди. Мақбара гумбази остида осмондаги юлдузларни эслатувчи олтин-кумуш қандиллар осилган эди. Битта қандил 4000 мисқол тиллодан ясалган. Ерга мақбара ўлчовида ипак ва духоба гиламлар солинган эди.

Темурийлар сулоласидан Ҳусайн Бойқаро Ҳиротни гўзал бинолар, масжид, мадрасалар билан обод этди. Шеърят султони Алишер Навоий билан бирга Ҳиротни шоир ва фозиллар боғига айлантирди. Шу даврда тарихчи олимлар Мирхонд (1498 йил вафот этган) ва унинг набираси, тарихчи Хондамир, буюк мўйқалам соҳиби Камолиддин Беҳзод ижод қилдилар.

Бу даврда Ҳирот миниатюра санъати усталари мактаби вужудга келди, саноқсиз қўлёзмалар истеъдодли хаттотлар томонидан кўчирилди ва зарҳаллар билан безатилди.

Шарқшунос олим А. Ю. Якубовскийнинг ёзишича, Алишер Навоийнинг (1441-1501) жуда катта, нодир қўлёзмаларга бой шахсий кутубхонаси бўлган. Бу кутубхонадан тарихчи Хондамир, мусаввир Беҳзод ва бошқа олиму фозиллар фойдаланганлар.

Бухоро-Хива хонликларида ҳам нодир қўлёзмалар, миниатюралар коллекциясини тўплаб сарой ва шахсий кутубхоналар барпо этиш одат бўлган эди.

Шундай қилиб, Ўрта Осиёда дастлабки музейлар нодир буюмлар, ноёб қўлёзмалар ва бошқа санъат ва ҳунармандчилик буюмларини тўплаб намойиш этиш шаклида намоён бўлган.

Ўрта Осиёнинг Россия истилочилари томонидан босиб олиниши ҳамда шу ўлка табиий ва маданий бойликларига бўлган қизиқиши натижасида дастлабки ўлкашунослик музейи ташкил топди. Бу музей ҳозирги Ўзбекистон тарихи музейининг асос негизини ташкил этиб, қарийб 150 йиллик тарихга эга. Октябрь революциясигача Тошкентда биринчи ва ягона музей ана шу “Тошкент музейи” бўлган. Революциядан кейин турли ихтисосдаги кенг экспозицияларга эга бўлган музейлар ташкил этила бошлади. 1918 йил Князь Н. Романов саройида унинг мусодара қилинган коллекцияси асосида бадий музей, ҳозирги “Ўзбекистон

давлат санъат музейи”, 1921 йили Эски шаҳар музейи, 1925 йил ВКП(б) МК Ўрта Осиё бюроси партия тарихи институти қошидаги революция музейи ва 1926 йил Ўзбекистон эски шаҳар музейи ташкил қилинди. Маданий революция янги музей ташкил қилиш ва мавжуд музейни қайта жиҳозлаш зарурлигини тақазо этди. 1930 йил Ўрта Осиё музейи ва революция музейи Ўрта Осиё тарих ва революция музейига айлантирилди. Ўрта Осиё музейининг геология, зоология, ботаника ва антропология бўлимлари, қишлоқ хўжалиги музейи ва ҳайвонот боғи табиат музейига айлантирилди. Республика кўргазмалари базасида политехника музейи (1933), Амалий санъат музейи (1937; 1937-91 да Амалий санъат асарлари доимий кўргазмаси) ташкил қилинди. Адабиёт музейи ва динга қарши кураш музейи тузилди. 1940 йил Тошкент музейида 5 мингга яқин экспонат бўлган. Музейга кирувчилар сони 300 мингга яқин кишини ташкил этган. Улуғ Ватан уруши йиллари Марказий Тарих музейи, Ўзбекистон ССР санъат музейи ва адабиёт музейи, тарих, маданият ва санъат музейига, политехника музейи табиат музейига бирлаштирилди. 40-йиллар ўрталаридан Музейлар қурилишида янги босқич бошланди. 1945 йил рус ёш томошабинлар театри эски биносида жойлашган Давлат санъат музейи мустақил музейга айлантирилди. 1946 йил Ҳамза номидаги бадиий-илмий пропаганда музейи ташкил қилинди ва 1963 йил республикада илмий атеизм уйига айлантирилди. 1970 йил В. И. Ленин музейи, 1972 йил Ўзбекистон Кино санъати музейи, 1973 йил Ўзбекистон Соғлиқни сақлаш музейи, 1975 йил Туркистон ҳарбий округи қўшинлари тарихи музейи ташкил этилди, 1976 йил СССР Халқлари дўстлиги музейи, 1988 йил Антиқа ва заргарлик буюмлари музейи очилди. 60-80-йилларда Ҳ. Абдуллаев, М. Ашрафий, С. Бородин, Ойбек, / . / улом, С. Айний, Ў. Тансиқбоев, А. Қаҳҳор уй музейлари, Ю. Фучик, С. Есенин музейлари, Тамарахоним либослари доимий кўргазмасига асос солинди.

Тошкент шаҳрида мустақилликкача бўлган даврда 16 та йирик музейлар бўлиб, уларда 800 мингга яқин экспонат сақланган. Ҳар йили музейга ўртача 1,5 миллионгача киши киради. Музей илмий асарлар, қўлланмалар ва каталоглар нашр этади. Ўзбекистон халқ хўжалиги ютуқлари кўргазмаси, планетарий музей типидagi муассасалар жумласига киради. Тошкент корхоналари, муассасалар ва ўқув юртларида ташкил қилинган музейлар давлат музей тармоқларини тўлдиради.

Юртимизда 18 май Халқаро музейлар куни деб белгиланган.

Пойтахтимизда йирик музейлардан Темурийлар тарихи, Ўзбекистон тарихи, Қатағон қурбонлари хотираси, Адабиёт ва Санъат музейлари, Геология, Табиат музейлари, Олимпия шон-шухрат музейи, Ўзбекистон қуролли кучлари, Соғлиқни сақлаш ва бир қатор соҳа

музейлари мавжуд. Булар сақлаётган юртимизга доир ёдгорликлар билан ўзига ҳатто дунёнинг у четида яшайдиган инсонларни ҳам жалб қилибгина қолмай, балки уларни махлиё қилади, лол қолдиради, ўлкамиз тарихи, бой мероси, маданияти ҳақида сабоқ бериб туради.

Савол ва топшириқлар:

1. Ўрта Осиёда дастлабки музейларнинг кўриниши қандай бўлган?
2. Темурийлар давридаги маданий юксалиш даврида музейларга хос қандай ишлар амалга оширилган?
3. Мамлакатга рус истилочиларининг кириб келиши билан музей ишларида қандай ўзгаришлар рўй берган?
4. Дастлабки ўзбек музейи ҳақида сўзлаб беринг.

Адабиётлар:

- 1.Содиқов Х.Гласс Ю.Цой Е.Музеи Узбекистана.Тошкент 1991й
- 2.Содиқова Н.Маданий ёдгорликлар хазиниси.Тошкент «Фан»1991й
- 3.Адабиёт музейи заллари бўйлаб.

МУЗЕЙЛАР – ТАРИХИЙ ХОТИРАНИ ЖОНЛАНТИРИШ ОМИЛИ

Режа:

1. Авлодлар тарбияси ва миллий ғурур туйғуси.
2. Миллий ғурурнинг шаклланишида маданий мероснинг ўрни.
3. Тарихий хотира маънавият асосидир.

Мустақил Ўзбекистон жаҳондаги энг илғор мамлакатлар сафидан ўрин топиб, барқарор ривожланиши учун мустақиллик дунёқарашига эга бўлган, миллий ифтихор туйғуси билан йўғрилган, ҳур ва эркин фикрловчи, айна вақтда фуқаролик масъулиятини чуқур ҳис этадиган, миллий ва умуминсоний қадриятларни ўз касб-кори, ижтимоий муҳити талаб қиладиган даражада ўзлаштирган шахсни тарбиялаб вояга етказишни ўз олдига вазифа қилиб қўяди.

Миллий ғурур инсонни ўзи туғилиб ўсган, киндик қони томган қишлоқ ёки шаҳар, ота-боболари, авлод ва аجدодларининг масканини улуғлашда, ота-онаси, ака-укалари, хешу ақраболарини эъзозлашда, юртининг ўтмиши, бугуни, келажаги билан фахрланишда ўз аксини топади. Шунинг учун ҳам, Янги жамият қурилаётган бугунги шароитда, Президентимиз айтганидек: “Ватан туйғуси, ватан тушунчаси биз учун саждагоҳдай муқаддас, саждагоҳдай пок ва улуғ бўлмоғи керак...”

Миллий ғурур – бу Ватанни севиш ҳақидаги баландпарвоз гаплар, чақириқлар, шиорлар эмас, балки эл-юртнинг порлоқ келажаги учун, халқ учун, миллат фаровонлиги йўлида чинакамига ҳалол меҳнат қилишдир. Она заминни чин қалбдан севмоқ, унинг манфаати йўлида бутун билим, қобилият, куч-қувватни сафарбар қилмоқ – ватанпарварлик белгисидир.

Миллий ғурур туйғуси миллий такаббурлик, миллий манмансираш, миллий кеккайишга тамомила қарама-қаршидир.

Миллий ғурурнинг шаклланишида маданий мерос бениҳоя ката рол ўйнайди. Чунки, маданий мерос ҳар бир миллатнинг қадр-қимматидир. Инсон ақл-заковатининг меваси бўлмиш маданий мерос, халқнинг бир авлоддан иккинчи авлодига ўтиб келаётган моддий ва

маънавий қадриятларининг йиғиндисидир. Худи шунинг учун ҳам маданий мероснинг бойиб боришида миллий ва умуминсоний қадриятларнинг ҳар томонлама ўзлаштирилиши, жаҳон маданияти қўлга киритган ютуқларни чуқур билиш ва унга амал қилиш катта аҳамиятга эгадир. Маданий меросимизни ҳар томонлама ўрганиш жамиятимиз келажаги бўлган йигит ва қизларда миллий ғурурнинг шаклланиш жараёнини тезлаштиради.

Бутун жаҳонни лол қолдириб, минг-минглаб сайёҳларнинг кқзини қамаштириб, ҳайратга солаётган обидалар ўз бағрига машҳур олимлар, фозиллар, шоирлар, хаттотлар, рассомларни бирлаштирган, сайиллар, маъракаларда эса фуқаролар кайфиятини кўтарган, маънавий қувват берган, ёшларни эса одобу ахлоққа, ҳалоллигу покликка, ботирликка, мардлик, ватанни ҳимоя қилишга чақирган. Халқимизнинг маданий мероси ҳақида ёшларга бор ҳақиқатни етказиш – уларда миллий ғурурни шакллантиришга ёрдам беради.

Шу куннинг энг долзарб муаммоларидан бири бўлган ҳар томонлама ривожланган, маънавий етук комил инсон тарбияси ҳамжамиятимизнинг барча жабҳаларида ўзига хос тарзда амалга оширилмоқда.

Бугунги ўз-ўзини англаб, мустақиллигимиз кун сайин мустаҳкамланиб бораётган шароитда она юртнинг ҳар бир фарзанди учун Ватан тарихини севиш, ўрганиш, дилига жо этишдан ҳам муқаддасроқ бурч йўқ.. Шунинг учун ҳам ўтмиш тарихий ва моддий-маданий ёдгорликларини ўрганиш, муҳофаза қилишнинг ролини ошириш муаммоларини ҳал қилишга ката аҳамият берилмоқда.

Мамлакатимиз Президенти И. А. Каримовнинг “Тарихий хотирасиз келажак йўқ” китобчасида чуқур илмий аҳамиятга эга тарихий мавзудаги қатор масалалар қўйилганки, уларни тўғри талқин қилмай ва ҳал қилиниши ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлмай миллатимизнинг, халқимизнинг келажаги ҳақида гапириб бўлмайди.

Мустақилликка эришганимиздан сўнг халқимиз олдида бир неча янги ва муҳим муаммолар пайдо бўлди. Уларнинг моҳияти, мазмуни энг аввало миллатимизни ҳар томонлама ривожланиши ва равнақ топишини таъминлаш билан боғлиқдир. Президентимиз И. А. Каримов тарих фанининг долзарб муаммолари ҳақидаги мақоласида бу борадаги муҳим йўналишларни кўрсатиб берди: “Маънавиятни тиклаш, туғилиб ўсган юртида ўзини бошқалардан кам сезмай, бошини баланд кўтариб юриши учун инсонга, албатта, тарихий хотира керак”.

Узоқ ўтмиш даврларга бориб тақаладиган тарихга бой, қадим маданиятга эга бўлган халқимиз олдида ўз ўтмишини, келиб чиқиши, ота-боболари, урф-одатлари, маънавий

бойликларини, юксак маданияти, санъатини янада чуқурроқ ўрганиш, англаш ва бевосита давом эттиришдек вазифа туради. Президентимиз “...тарих – халқ маънавиятининг асосидир”, деб таъкидлар экан, мустақил ватаннинг ҳар бир фуқароси, айниқса унинг келажагини белгилаб берувчи ёшлар ўз тарихи ва маданиятини яхши билишлари шартдир.

Тарихий хотирани шакллантириш, уни ривожлантириш, шу билан бирга ҳозирги авлод руҳида миллий ғурур туйғуларини пайдо қилиш ишида барча маданий-маърифий муассасалар қаторида музейлар ҳам ўзига яраша ҳиссасини қўшмоқда. Дарслик, қўлланма китоблардан биз назарий билимларни олар эканмиз, шу ҳақдаги Амалий кўргазмалар, ашёвий далиллар намойиш этилган музейлар бевосита ана шу назарий билимларни янада мустаҳкамлашга хизмат қилади. Айни пайтда фалсафий мерос ҳам халқ маънавиятининг ажралмас ва асосий қисми ҳисобланади. Дарҳақиқат, тарих, тарихий хотира ҳам ижтимоий-фалсафий мероснинг шаклланиши ва ривожланишининг энг муҳим манбаларидан биридир. Шу сабабли уларнинг иккови ҳам инсон фаолияти, халқнинг ҳаёт йўлини, тарихий жараённинг умумий моҳиятини тушуниш объектидир. Шу боис юртбошимизнинг “Ўзликни англаш тарихни билишдан бошланади” ва “Ҳаққоний тарихни билмасдан туриб эса, ўзликни англаш мумкин эмас” деган фикрлари жуда қимматлидир. Шунини айтиш керакки, тарихни тушунишда, яқин ўтмишда бўлганидек фақат ишлаб чиқариш омилларига боғлаб ўрганмасдан, балки уни ҳар томонлама англаб, айниқса, маънавиятимизнинг асосий манбаи ва негизи сифатида ўрганиш зарур.

Тарихий хотира – ҳар бир халқ, миллат ўзининг замон ва макондаги ўрнини, насл-насабини, ўзлигини англаши, ўзининг ҳақиқий тарихини, маънавият ва маданияти жиҳатдан тутган ўрнини, унинг ривожига қўшган ҳиссасини, ўзининг миллий ифтихорини, ғурурини мустақил ва холисона англаб олишидир.

Албатта, агар халқ ўзининг тарихий хотирасига, тарихий онгига эга бўлса, у муқаррар ўзи кечирган тарихий-ижтимоий жараёнларни чуқурроқ тушунади ва талқин қилади. Бу уринишлар халқнинг вакиллари – олимлари, мутафаккирларининг илмий фаолиятида мужассамланади ва улар томонидан жамиятни, инсон ҳаётини ва маънавиятини илмий-назарий таҳлил этишда, унинг маълум назариясини, тамойилларини яратишда намоён бўлади.

Инсон ва жамият ҳаёти заминида шаклланган ва кейинчалик тарихий хотира асосини ташкил қиладиган маънавий қадриятлар, яъни “йўллар” кейинги авлодлар ички дунёси

орқали маънавий мерос сифатида сақланади ва ривожланади. Инсонларни муайян бир гуруҳ, жамоа сифатида маълум маънавий омил бирлаштириб туради.

Маънавият узоқ тарихга асосланган бўлиб, барча ўтган инсонлар, авлодлар руҳини, яъни фикрлари, ғоялари ва эътиқодларини ўзида мужассамлаштиради. Маънавий омил ғоят мураккаб ва кўпқиррали бўлиб, албатта, тарихий хотира, миллий онгни ҳам қамраб олади. Чунки улар бир-бири билан ўзаро боғланган ҳолда ривожланиб боради ва бир-бирининг такомиллашишига олиб келади.

Албатта, ҳар бир халқ, миллатнинг тарихий хотирасини қамраб оладиган тарихи ва миллий онгида маълум динга мансублиги ҳам акс этади.

Президентимиз тарихий хотиранинг яна бир ниҳоятда муҳим вазифасига катта эътибор беради. У ҳам бўлса тарихий хотиранинг миллий ифтихор, миллий ғурурни ривожлантиришдаги ролидир. Маълум халқ, миллатнинг ифтихори масаласига Абу Райҳон Беруний қуйидагича ёндошади: Ҳар бир халқ жаҳон маданиятига ва илмига ўзининг махсус ҳиссасини қўшади, шу билан у бошқа халқлар орасида ўзига яраша жой беради, бу илмий-маданий муваффақиятлари билан эса фахрланса ва мағрурланса арзийди. Берунийнинг яъни таърифи бўйича, ҳар бир халқ қандайдир фан ёки тажрибани ривожлантирганлиги билан фарқланади.

Форобий, Беруний, Ибн Сино, Амир Темур, Улуғбек, Навоий, Бобур каби буюк аждодларимиз халқимизнинг миллий ифтихоридир. Шу каби буюк зотларнинг асрлар давомида ақлу заковати ила бунёд этган бой маънавияти туфайли халқимиз мағрур яшади, меҳнат қилди, доимо ҳуррият ва эрк сари интилди. Анна шу миллий онг, ана шу миллий ғурур бугунги истиқболимизнинг олтин пойдеворидир. Бу пойдеворга Широқ ва Тўмарис, Беруний ва Форобий, Абу Али ибн Сино ва Ал-Хоразмий, Амир Темур ва Бобур, Навоий ва Улуғбек каби юзлаб улуғ зотлар асос солганлар. Бобокалонларимиз – Имом ал-Бухорий ва Имом ат-Термизийнинг номларини фахр билан тилга оламиз. Улуғ бобомиз Хожа Аҳмад Яссавий руҳи покларига эҳтиромимиз бениҳоя.

Юқорида таъкидланган улуғ аллома ва мутуфаккирлар ижоди ва фаолиятларини ёритиш, уларни янада таъсирчан, эсда қоларли даражада акс эттириб беришни музейлар ўз олдига вазифа қилиб қўяди. Музейлар фаолиятида анна шу бой маънавий ва моддий бойликлар, маданий ёдгорликлар намоиши ва илмий таҳлили асосий ўринни эгаллайди. Музейда намоиш қилинаётган ҳар бир экспонат, хоҳ у қимматбаҳо метал ёки тошлардан ишланган бўлсин, хоҳ Амалий санъатнинг ёрқин намунаси бўлсин, ёки маънавий мероснинг

бетакрор ёрқин қирралари бўлсин, у шу халқнинг ўтмиш ҳаёти, тафаккури, истеъдоди, иқтидоридан дарак беради.

Музейлар тарихий хотирани жонлаштириш омили бўлиб хизмат қилар экан, унда намоёниш этилаётган материаллар ашёвий далил сифатида ўз даврига хос хусусиятларни акс эттирганлиги билан, ўша давр маданияти, санъатидан берадиган хабари билан жуда қимматлидир. Улар халқимизнинг юксак ривожланган маданияти, адабиёти, санъати ҳамда маънавий дунёқарашига асосланган хусусиятлари билан томошабин эътиборини қозонади. Унда бевосита шу буюмларда акс этган жозиба, сеҳр, геометрик аниқлик, кимёвий баркамоллик, қурилиш-архитектура иншоотларининг ўта аниқ ва пишиқ лойиҳаларига нисбатан инсон ақлини лол қолдирадиган бир таъсирини уйғотадики, бу унинг беихтиёр фахрланиш, қойил қолиш ва ундан ўрнатилиб янги санъат асарларини яратиш сари илҳом уйғотади.

Савол ва топшириқлар:

1. Миллий ғурур туйғусини уйғотишда музейлар қандай вазифани амалга оширади?
2. Маданий меросга бўлган муносабатни шакллантиришдаги музейларнинг аҳамияти нимадан иборат?
3. Президент И. Каримовнинг «Тарихий хотирасиз келажак йўқ» асарида қандай ғоялар илгари сурилган?

Адабиётлар:

1. И.А.Каримов. Тарихий хотирасиз келажак йўқ.
2. Содиқов Х.Гласс Ю.Цой Е.Музеи Узбекистана.Тошкент 1991й
3. Содиқова Н.Маданий ёдгорликлар хазиниси.Тошкент «Фан»1991й
4. Адабиёт музейи заллари бўйлаб.

ДУНЁДАГИ ЭНГ ИЛ/ОР МУЗЕЙЛАР

Режа:

1. Давлат Эрмитаж музейи.
2. Третьяков галереяси.

Ҳар қандай давлат тараққиёт сари интилар экан, доимо тарихга назар ташлаб, мавжуд урф-одатлар, анъаналар ва қадимий ёдгорликларни ўрганишга ва сақлашга интилиши табиий. Айниқса бу борада музейларнинг ўрни беқиёсдир. Чунки музейлар ўтмишдан келган тарихий маданият, маърифат, табиат ёдгорликларининг яхлит тизимига солинган йиғиндиси бўлиб амалдаги қонун-қоидаги мувофиқ равишда сақланади ва намойиш қилинади.

Музейлар дастлаб бадиий асарлар мажмуига кейин эса моддий ва маънавий маърифий ёдгорликларни йиғувчи ва сақловчи муассасага айланган. Ўзининг улкан тарихий обидалари билан нафақат Европа ва Осиёда, балки бутун дунёга машҳур бўлган Италия давлатида ҳам XV асрга келиб, мавжуд ёдгорликларни мунтазам равишда тўплаш ишлари авжига чиққан.

XIX асрга келиб, энг катта музейлар АҚШ, Англия, Швеция, Япония, Ҳиндистон ва Россияда барпо этилди. Шулар қаторида 1852 йили Эрмитаж, 1873 йили Москвадаги Тарих музейи, 1892 йили Третьяков галереясининг ташкил этилгани сўзимиз далилидир.

Давлат Эрмитаж музейи

Ленинград шаҳридаги Давлат **эрмитажи** дунёдаги энг йирик музейлардан биридир. Эрмитаж илмий-маданий дунё тарихи маданиятини ўрганиш маркази бўлиши билан бирга унинг 353 та залида йил давомида 20 дан ортиқ вақтинчалик кўргазмалар ўтказилиб туради. Илмий-маданий ишлар заҳиралари 6 бўлимдан иборат бўлиб. Уларда кўплаб асарлар, илмий материаллар сақланади.

Тарихий ва маданий бўлимда археологик коллекциялар сақланади. У ерда тош давридан бронза ва темир давригача бўлган Скиф кўргони (эр. авв.VII-III асрлар) Олтайдан топилган (эр. авв. VI - IV асрлар) археологик буюмлар сақланади.

Антик дунё бўлимида қадимги Грек ва Рим санъат обидалари, ҳайкалтарошлик, асарлари, турли хилдаги вазалар, жумладан, Петр – I томонидан Римдан келтирилган Венера ҳайкали ҳамда Антик, қора денгиз бўйларидаги шаҳарлардан келтирилган ва қазиб олинган намуналар сақланади.

1929 йилда ташкил этилган шарқ бўлимида Шарқ мамлакатларининг дунё маданиятига ҳисса қўшган асар намуналари сақланади. Жумладан, Миср, Месопотамия, Византия ва Эрон каби мамлакатлардан келтирилган коллекциялар, машҳур санъат асарлари катта аҳамиятга эга.

Бўлимда Ўрта Осиё халқлари (Ўрта Осиё ва Кавказ) дан келтирилган асарлар алоҳида ўрин эгаллайди. Ҳиндистон, Хитой, Туркия мамлакатларидан келтирилган қадимги ва Ўрта асрлардаги маданият асарлари ҳам алоҳида ўрин тутди.

1941 йилда рус маданияти бўлими ташкил этилган бўлиб, унда қадимги рус тарихидан ҳозирги кунгача бўлган рус маданияти XVIII-XIX асрларгача бўлган рус маданияти ва тарихи санъат асарлари сақланади. Эрмитажда рус рангтасвирчи рассомларининг асарлари қисман сақланади. Сабаби асосий рус санъати намуналари Ленинграддаги рус Давлат музейида ҳамда Москвадаги Третьяков галереясида кўпроқ сақланади.

/арбий Европа санъати бўлими эрмитажнинг энг катта бўлими ҳисобланиб, унда XIX-XX асрларда яратилган ҳайкалтарошлик, рангтасвир, қаламтасвир, амалий санъат асарлари ўрин олган. Эрмитажда асарлар галереяси катта шуҳратга эга бўлиб, у эрмитажнинг асосини ташкил этади. Бунда Италиялик (Беато Анджелико, Рафаэля, Леонардо да Винчи, Тициана), Испаниялик (Веласкеса, Мурильо, Гойи), Фломандиялик (Рубенса, Ван Дейка), Голландиялик (Рембрандта, Халса), Франциялик (Пуссена, Лорена, Ватто, Ренуара, Матисса, Пикассо), Англиялик (Рейнолдса, Лоуренса, Гейнсборо) каби буюк рассомларнинг асарлари ҳам алоҳида ўрин эгаллаган. Ҳайкалтарошлик бўлимида сақланаётган Микеланджело, Гудон, Родена каби ҳайкалтарошлар томонидан бажарилган ҳайкалтарошлик асарлари ҳам кенг омма орасида шуҳрат қозонган.

Нумизматика бўлимида дунёдаги барча мамлакатлардан келтирилган қадимги ва ҳозирги вақтдаги тангалар, ҳамда орден ва медаллар йиғилган.

1925 йилдан Эрмитажда махсус бўлим ташкил этилган бўлиб, унда ёшлар ва катталар учун экскурсиялар, маърузалар, тўғараклар, ташкил этилган бўлиб нафақат музей биноси ичида балки ташқарида ҳам илмий-маданий ишларни юритиб бориш назарда

тутилган. Эрмитаж сарой асарлар тўпламидан халқ музейига айлангунга қадар катта ва машаққатли йўлни босиб ўтди.

1764 йилда қишки саройга Германиядан 225 дона асар келтирилди. Бу асарлар қишки саройдаги франсузча «Эрмитаж»деб (йиғиш бурчаги) номланадиган хоналарни бирига жойлаштирилади ва кейинчалик бу хона Эрмитаж номи билан атала бошланади. Бу асарлар галереяси тез ривожлана боришига французлардан Вольтер, Дидро, Гримм ўз хиссаларини қўшдилар.

1774 йил, 10 йилдан сўнг бу галереяда 2080 та асар йиғилди. Эрмитаждаги асарлар сонини кўпайиб бориш хисобига янги-янги хоналар қўшиб борилишини тақозо эта бошлади. Ўз навбатида бу хоналарда буюк меъморчилик ҳайкалтарошлик ва санъат асарлари сақланадиган хоналарга айлана бошлади. XIX аср бошларига келиб гина эрмитажга музей мақоми берилди.

1851 йилда эрмитажнинг янги биноси очилди, (ҳозирги вақтда эрмитажда 5 та бино мавжуд) ва 48 та хонада, Эрмитаждаги асосий асарлар сақланиб келинган. Шу давргача бу хоналарда экскурсия ўтказиш чегараланган эди.

1913-14 йиллардан эрмитаждаги ишчи касаба уюшмаларининг экскурсиялари «Правда» газетасининг музей ҳақидаги уқув қўлланмалари нашр этила бошланди. 1917 йилдан кейингина эрмитажда катта ўзгаришлар содир бўлиб у халқ музейига айлантирилди. 1921 йилда эрмитаждан Москва шаҳрига олиб кетилган асарлари қайтариб келтирилгандан сўнг, 30чи йилларга келиб унинг йўналиши ва вазифаси тизимида ўзгартиришлар киритилди.

Третьяков галерияси нафақат Россия музейлар балки бутун дунёга машҳур музейлардан бири бўлиб, бу музейда 10 мингдан ортиқ рус рангтасвири, графиклар, ҳайкалтарошлик асарлари сақланиб келинмоқда.

Ака-ука Третьяковлар Павел Михайлович ва Сергей Михайлович жуда катта савдогар бўлиб Костромедда тикув фабрикалари бўлган ва бу музейга 100 йил аввал асос солинган. Болалаик йиллари Павел ва Сергейнинг илм санъатга бўлган қизиқишлари ортиб борган. Турли хилдаги расмларни коллекция қилиш ўша давр учун тасодифий ҳол бўлиб, улар томонидан ишлатилган асарлар кенг оммага маълум ва машҳур эди.

Ака – укаларни кичиги Сергей Михайлович (1834-1892) асосан чет эл рассомлари асарларини ишлатиш билан йиғиш билан шуғулланган. Павел Михайлович эса (1832-1898) фақат рус рассомлари асарларини йиғиш билан чекланиб қолган эди. Павел Михайлович

Ушбу йиғилган санъат асарларини сақлаш ва оммага етказиш борасида жуда ката меҳнат қилиш билан биргаликда бадий критик В.В. Стасов билан ҳамкорликда иш олиб борди. Бу галерия жамоатчилик ўртасида жуда ката шухратга эга бўла бошлади. 1892 йил Сергей Михайлович бевақт ўлими туфайли ушбу асарлар галереясини ўзи яшаб ўтган она шахрига қолдиришни васият қилган ва шу йили Павел Михайлович ўз асарлар коллекциясини Москвага ҳадя этган эди. Ўша даврнинг ўзида Павел Михайлович йиғган коллекциядаги асарлар сони 2000 минг донадан ортиқ эди.

1893 йили 16 майда Москвада галереяни тантанали очилиш маросими бўлиб ўтди. П.М.Третьяков томонидан йиғилган коллекция Москва шахрига, ва рус халқига ҳадя этиши унинг буюк жасорати деб қаралди ва унинг хотирасига 1818 йилда галереяга унинг номи берилди.

Третьяков галереясида ҳозирги кунгача Боровиков, Кипренский, Брюллова асарлари А.Ивановнинг «Явление Христа народу» асари, Шишкин ва Левитаннинг манзаралари, Васнецовнинг тарихий «Уч ботир» асари, Сурико, Крамского, Федотов, Репин, Вережагин, Серов, Врубеля ва Коровинлар асарлари сақланмоқда.

Савол ва топшириқлар:

1. Санкт-Петербург шаҳридаги Давлат Эрмитажи қандай бўлимлардан иборат?
2. Эрмитажнинг Шарқ бўлимида нималар намоёиш этилган?
3. Третьяков галереяси қачон ташкил топган?
4. Ака-ука Третьяковларнинг хизматлари ҳақида сўзлаб беринг.

Адабиётлар:

- 1.Бартольд В. В. История культурной жизни Туркестана. Л., 1927 г.
2. Крейн А. Рождения музея. М., 1977 г.
- 3.. Петюшенко «Живопись» Государственная Третьяковская галерея.

МУЗЕЙЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА БОЙИТИШДА ҚАЗУВ- ЙИ/УВ ИШЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ

Режа:

1. Музей ташкил этиш учун материаллар тўплаш.
2. Аҳоли орасида ноёб буюмларни излаб топиш.
3. Археологик қазув ишларининг аҳамияти.

Музейларни ташкил қилиш ва уни материаллар билан бойитиш, аҳоли ўртасида кенг миқёсда қидирув ва йиғув ишлари билан шуғулланиш эвазига ҳамда маданиятимиз тарихини ойдинлаштирувчи далилий ашёларни қазув йўли билан топиш асосида амалга оширилади.

Музей экспозицияларига қўйилган қадимий даврларга оид ашёвий далиллар, буюмлар, қадимий маданият ва санъатдан дарак берувчи идишлар, уларнинг қолдиқлари қандай қилиб топилган деган ҳақли саволга асос бўлади. Булар археолог олимлар, археология фани жонбозлари томонидан қўлга киритилгандир. Археолог олим ерни қазади, қазув орқали ўтмиш ёдгорликларини топади, уларни ўрганади. Шунинг асосида қадимий халқларнинг турмуш тарзи, маданияти, тарихини тадқиқ этади.

Ўзбекистонда археология қачон пайдо бўлди, қандай ривож топди? Шоир ва олим, сайёҳ ва журналист Зокиржон Холмуҳаммад ўғли Фурқат (1859-1913) ёзадики, у Самарқанд шаҳрида 1891 йили Мирзо Бухорий деган киши билан учрашган. Бу одам аҳоли кўлидан “ердан чиққан эски ҳар хил асбоб, зарб урулгон олтун ва танга, қаро пул ва сафол асбобларни” икки йилдан бери йиғар экан. Мирзо Бухорий бу нарсаларни Фурқатга кўрсатган. Фурқат яна ёзадики, Самарқанд вилоятида 1891 йил май ойида Қоратепа мавзеидаги Баҳрайн қишлоғида Раҳмонқули деган деҳқон ер чопаетганда бир кўза чиққан. Унда қирқ беш дона тўрт бурчакли тилла пул бўлган. Ўша йил Самарқанд шаҳарида бир одам ўз ҳовлисидаги ерни беш газ кавлагач, бир кўзача чиққан. Унда бир юз йигирма уч адад кумуш танга бор экан.

Шулардан кўринадики, XIX асрнинг охирида Самарқандда археологик топилмаларнинг қадрини билувчи, уларни йиғиб ўрганувчи Мирзо Бухорий каби олимлар бўлган.

Ўзбекистонда расмий археологик тадқиқотлар 1926-1928 йилларда бошланган. Ўша йиллари музейлар ва эски меъморий ёдгорликларни ҳимоя қилиш қўмитаси қадимий Термиз ёдгорликларини ўрганишга киришган. Бу ердаги қадимий шаҳар ўрнида қазувлар уюштирилган: тарихий босмахона ва меъморий ёдгорликлар тадқиқ этилди. Худди шу пайтда Самарқанднинг бир бўлаги бўлмиш Афросиёбда ҳам археологик қазувлар ўтказилди.

XX асрнинг 30-йиллари охирида Ўзбекистонда қатор суғориш иншоотлари қурила бошланди. Фарғона водийсида Ката Фарғона, Шимолий Фарғона ва Жанубий Фарғона каналлари барпо этилди. Тошкент вилоятида Тошкент канали, Самарқанд вилоятида Каттақўрғон сув омбори, Хоразмда янги каналлар қазилди. Бу қурилишлар асносида кўплаб археологик топилмалар қўлга киритилди. Масалан, Фарғонада тош қуроолардан тортиб то қўқон хонлиги (XIX аср) даврига оид ашёлар топилди. 2200 йиллик давр нумизматикасига доир тангалар, керамика буюмлари қувасойда қазиб олинди. Тошкентдаги Туябўғиз сув омбори (Тошкент денгизи) қурилаётган пайтда ҳам кўплаб шундай қимматли ашёлар топилди. Бунда археолог Турди Мирғиёсовнинг хизматлари каттадир.

Хоразмда, Амударё дельталарида дарёнинг тоғлардан келтирган жуда ката табиий бойликлари жамланган эди. С. П. Толстов, у билан бирга Яхё ғуломов ката бир археология экспедициясини тузиб Хоразм маданияти тарихи, қадимий Хоразмда мавжуд бўлган суғориш тармоғини тадқиқ этишга киришдилар. Бу ишлар 1937-1938 йиллари бошланди. Хоразмдаги буюк тарихий обидалар шундай баланд дўнгликларда кўзга ташланиб турар эди. Улар ҳаётсиз шаҳарларга ўхшарди. Хоразм экспедицияси бу маданият тарихини синчиклаб текширишга киришди.

Уруш туфайли тўхтаб қолган бу ишлар 1945 йили уруш ғалаба билан тугаллангандан сўнг ўз давомини топди. Натижада қадимий шаҳар Тупроққалъада қадимий қасрнинг 28 хонаси очилди. Топилган идишлар ва бошқа буюмлар Хоразмнинг III асрдаги қадимий тарихига оид қимматбаҳо далиллар эди. Булар орасида Тупроққалъада топилган Африғийлар давлати архиви, ундаги Хоразм хатидаги ҳужжатлар айниқса алоҳида аҳамиятга эга.

1947 йилда Самарқанд вилоятидаги Омонқўтон қишлоғи яқинида археологик топилмалар қўлга киритилди. Самарқандда Улуғбек расадхонаси бўйича қазувлар давом

этирилди, расадхона биносининг тарҳини аниқлаш имконияти пайдо бўлди. Варахша саройининг қолдиқлари чуқур ўрганилди.

Ўзбекистонда археология соҳасидаги илмий фаолият асосан Ўзбекистон Фанлар академиясининг тарих ва археология институтида марказлашган эди.

Ўзбекистонда археология илмий мактабининг асосчиси, ўзбек халқи ўтмиш тарихининг қомусий олими, Республикада юқори малакали миллий кадрлар тайёрлаш мақсадида шаклланган академик Ҳабиб Абдуллаев мактабининг фаолларидан бири - академик Яҳё ғуломов қадимги Хоразм суғориш тарихини ўрганиш сафаридан қайтгач, 1950 йилда Бухоро воҳасининг қизилқумга туташ туманларига археологик экспедиция ташкил этади.

Я.уломовнинг Аҳмадали Асқаров сингари шогирдларига уқтиришига қараганда, Бухоро воҳасининг шимоли-ғарбий чегара туманлари бир вақтлар Зарафшон дарёсининг тошқин сувлари туфайли аввал бепоён денгизга айланган, сўнг замонанинг зайли билан тошқин сувлар оқими қисқарган ва кенг, сатҳи текис тақир майдонлар, улар оралаб Зарафшоннинг ҳавза ирмоқлари Амударёгача бориб етган. Бу ирмоқлар йўл-йўлакай бир неча кўллар ҳосил қилган. Тош асрининг неолит (янги тош) даври деб аталмиш босқичида бу бепоён тақирларда ибтидоий бобокалонларимиз кулбалар қуриб, кўл ва сой бўйларида овчилик билан, кейинроқ пастқам, зах, намли ерларда деҳқончилик, кўкаламзорларда эса чорвачилик қилганлар.

Экспедициянинг биринчи йилидаёқ Я. /уломов Гужайли ўзани бўйлаб ҳосил бўлган Замонбобо кўли ёқасидан қадимги қабристон қолдиғини учратди.

Ана шу изланишлар жараёнида Я. /уломов томонидан 1950-1953 йилларда қазилган Замонбобо қабристонини ўрганишни давом эттириб, ёдгорликнинг ёши, ўша давр одамларининг урф-одатлари, мазор тузилиши, унинг хронологик босқичлари, маданий доираси, аҳолининг этнографик қиёфасига доир қатор жиҳатларини аниқлаш имконияти туғилди. Замонбобо ёдгорлиги яқинидан бархан қумлар остида қолиб кетган замонбоболикларнинг қишлоғи топилди, у жойда кенг кўламли қазилмалар олиб борилиб, аҳолининг турмуш тарзи, ҳўжалиги, урф-одати ва ўзга қабилалар билан бўлган иқтисодий ва этномаданий алоқалари аниқланди. “Замонбобо маданияти” номи остида энеолит ва бронза даври аҳолисининг деҳқончилик ва хонаки чорвачилик билан шуғулланган маданияти тарих фанидан мустаҳкам ўрин олди. Ҳозирги кунда жаҳоннинг ўндан ортиқ мамлакатлари энциклопедияларида “Замонбобо маданияти” ҳақидаги маълумотларни учратиш мумкин.

Қуйи Зарафшонда олиб борилган тадқиқотлар натижасида ушбу минтақада бронза даврида чўл зонасида чорвадорлар маданияти излари ҳам топиб ўрганилди. Ана шу ёдгорликларни яратган чорвадор аجدодларимиз маданияти ҳам тикланди.

Уларнинг меҳнат қуролларида тортиб, қулолчилик касби-корига тегишли асбоб-ускуналар, ашёвий далиллар топилди. Турли зебу зийнат безаклари, қимматбаҳо тошлар – феруза, агат, халқедон, лаъл, ёқут ҳамда бронза, олтин ва кумушдан ясалган тақинчоқлар, бронза даврида отдан, туядан транспорт воситаси сифатида фойдаланилгани аниқланди. Мафкурада турли тотемларга топиниш билан бирга, қуёшга сиғиниш аломатлари борлиги ҳақида гувоҳлик берувчи ашёвий далиллар топилди.

Уй ҳайвони сифатида йирик шохли ҳайвон – сигир, майда шохли ҳайвон – қўй, эчки қўлга ўргатилганлиги аниқланди. Ов объекти сифатида чўчқа, қулон, бухоро оҳуси, сайгоқ, жайронга тегишли суяк қолдиқлари учратилди. Хуллас, Бухоро воҳасининг қадимги аجدодлар томонидан қачондан бошлаб ўзлаштирилиши, аҳолининг турмуш тарзи, ҳўжалиги, этномаданий қиёфаси, иқтисодий ва маданий ривожланишининг босқичлари кузатилди. Минтақада деҳқончилик маданиятининг таркиб топиши, унинг базавий асоси, хронологик даврий системаси аниқланди. Қадимги Сўғд цивилизацияси ва маданий-ҳўжалик дунёсининг илдизлари аниқланди.

Бухоронинг қадим маданият ўчоғи бўлгани ҳаммага маълум. Бу маданиятнинг тарихий илдизлари қайси асрлар қаърига кириб кетганини археологлар факт ва далиллар, қазувларда топилган ашё ва буюмлар асосида аниқлаб берадилар.

Академик Яҳё /уломов шу масалани чуқур текширишга киришиб, 1950 йил сентябрь ойи бошларида махсус экспедиция ташкил этди. Бу экспедиция Бухоронинг Қорақўл тумани яқинида Зарафшон дарёсидан ажралиб Амударё сари оққан Моҳондарё, Гурдуш, Бужайли дарёларининг қадимги ўзанлари бўйлаб ишга киришди.

Бир маҳаллар тўлиб, тўлқинланиб оққан бу дарёлар эндиликда қуруқ, қовжираб ётган шўр ўзанларга айланиб қолган. Бужайли ўзани бўйлаб борилса, 15 км.дан кейин Замонбобо қўлининг ўрни кўринади. Бу ҳозирда қуриб қолган қўл ўз вақтида балиқчилар ва деҳқонларнинг яшаши ва ишлашига қулай шароитлар туғдирган.

Археологлар бу қуриган қўл атрофини синчиклаб текширишга киришдилар. Бу ерларда қадим замонларда яшаган халқнинг қабристони борлиги аниқланди. Унда дафн этилганларнинг қолдиқлари, уларнинг ёнига қўшиб қўмилган идишлар, турли-туман ашёлар, зеб-зийнат буюмлари топилди. Улар ўша одамларнинг ўз маданий ҳаёти, анъаналарига эга

бўлганидан нишоналардир. Бу маданият археологияга ”Замонбобо маданияти” номи билан кирган.

Аҳмадали Асқаров ўтказган археологик тадқиқотлар натижасида Шимолий Бақтрия қадимий шарқ цивилизациясининг янги ўчоғи Сополлитепа маданияти тўла ўрганилди. Бу маданият билан чамбарчас боғлиқ экани ўз исботини топди. Булар ҳаммаси милoddан олдинги II минг йилликнинг биринчи ярмига оид.

Жанубий Ўзбекистон деганда ҳозирги Сурхондарё вилояти кўзда тутилади. Амударёнинг тўлиб оқиши, Шерободдарё ва Сурхондарёнинг ёйилиб оҳиста далалар бағридан ўтиши, улкан сув омборларидаги сувлар тўлқини бу серқуёш ва унумли ўлканинг бўйига хос белгиларидир.

Қадим замонларда Жанубий Ўзбекистоннинг бу бўлағи Бақтрия деб аталган, тўғрироғи Бақтриянинг шимолий қисми бўлган. Бақтриянинг Ўзбекистон бўлағида Шеробод, Шўрчи, Бандихон ерлари бронза даври деҳқончилик маданияти учун қулай мавқега эга бўлган.

Аҳмадали Асқаров бош бўлган археологлар гуруҳи узоқ йиллар давомида Сурхондарё вилоятининг Шеробод туманида ишлади. Бу ерда ўтказилган археологик қазувлар Сополли маданияти деб аталган маданият қолдиқларини аниқлади. Археологик қазувлар Сополлитепа, Жарқўтон ва Бўстон деган жойларда олиб борилди. Кўп маданий обидалар топилди. Бу обидалардан айримлари милoddан олдинги 1700-1500 йилларга тўғри келади.

Археолог олим Аҳмадали Асқаров бу жойдаги археологик ишларни 1969 йили бошлаган эди, ўшандаёқ Уланбулоқсой ва Бўстонсой ёқаларидан анча археологик материаллар топилган эди.

Сополлитепадаги қазувлар 1969-1974 йиллари олиб борилди. Археологлар Сополлитепада қозишмалар олиб бориб, унинг марказида уч қатор мудофаа деворлар билан ўраб олинган қалъа – қўрғонни очадилар. Унинг ичи хом ғиштдан қурилган кўп хонали уй-жойларга тўла бўлган. Уй-жойлар тор кўчалар орқали маҳаллаларга бўлинган. Сополлитепа қалъа-қўрғонидан археологлар 8 та маҳалла жойларини аниқладилар. Қалъанинг маркази бўшлиқ, у жойда кенг супа бўлган. Ана шу супа томон қалъа дарвозасидан йўл келган. Маҳаллалараро тор кўчалар ана шу бош йўл ва қалъа очиқ майдони билан бошланган.

Қалъага кириш дарвозаси жануб томонда, аммо қалъага яқинлашиб, ташқарисидан кузатганда унинг 4 та дарвозаси бордек туюлади. Аслида, уларнинг учтаси дарвоза эмас, балки ёвни алдаш учун қилинган тузоқ бўлган.

Археологлар ҳар бир мавзуни бирма-бир текшириб чиқадиладар ва уни таърифлайдиладар. Бу мавзулардаги уй-жойлар, устахоналар, ҳатто хоналар поли остига кўмилган қабрларни аниқладиладар, мазорларга кўмилганларнинг касби-кори, вазифаси, унда бор нарсаларни белгилаб чиқдиладар. Сополлитепадаги қазилар ишлари ўз якунига етаётган кезларда, яъни 1973 йилда археологик изланишлар Жарқўтон ёдгорликларида бошланиб кетди. Жарқўтон Сополли маданиятига мансубдир.

Археологик қазувларда кўлга киритилган топилмалар асосан сопол идишлар, жез (бронза) ва тошдан ясалган меҳнат қуроллари, турли-туман безаклар, ҳарбий қурол каби буюмлардан иборат.

Топилмалар орасида донни янчадиган, тозалайдиган, ун қиладиган асбобларнинг, яъни тош ёргучоқ ва тош кели – сопларнинг кўплиги доннинг бу хўжаликларда бош ўрин эгаллаганидан дарак беради.

Сополлитепада 16 мингга яқин ҳайвон суякларининг қолдиқлари топилган. Уй ҳайвонлари орасида майда шохли моллар кўпроқ. Йирик шохли моллар озроқ.. Икки ўрқачли туялар, эшаклар, итлар, мушуклар ҳам бўлган. Аҳоли гўшт ват ери учун ов билан ҳам шуғулланган. Улар бухоро кийиги, қулон, жайронларни овлаганлар. Меҳнат қуролларини уйда ясаганлар. Яна уруш қуроллари, безаклар ясашга ҳам моҳир бўлганлар. Тери ишлов ҳам ривож топган. Тўқувчилик ҳам бўлган. Тўқувчилик дастгоҳининг қисмлари топилган. Археологлар унинг махсус қолдиқларини ҳам топмоққа муяссар бўлдиладар. Пахта, ипақдан тўқилган мато қолдиқлари шунга киради. Бронза металлургияси, ундан турли хил меҳнат ва ҳарбий қуроллар ясаш, турли идишлар қуйиш ривож топган. Ёғочга ишлов бериш ҳам ривожланган. Сопол идишлар ясаш. Сопол идишларни кулолчилик дастгоҳида ясаганлар. Шунинг учун улар хушбичим, нафис, чиннидек жарангдор, шакли ва сифати ҳозирги замон идишларидан фарқ қилмайди.

Археолог олим берилиб ишлайди. Икки кўзи ер остидан чиқаётган топилмаларда. Мана бир парча суяк ёки синган сопол ёки бўлмаса тош қуроли. Олим уларни тупроқдан айириб олади. Кичкина супурги билан тозалайди. Латта билан артади. Уларни асл ҳолига қайтармоққа ҳаракат қилади. Шу йўсинда у узоқ асрлар қаърига секин-аста, лекин астойдил кира боради.

Шундай одатий иш фаолияти билан машғуллик вақтида мамлакат раҳбари Шароф Рашидов археологлар иши билан қизиқиб иш устига келадиладар. А. Асқаров раҳбар ва бошқа

меҳмонлар билан саломлашиб чиққач, Сополлитепа ва Жарқўтон маданияти, археологик қазувлар натижасида қўлга киритилган топилмалар тўғрисида сўзлаб беради.

Аҳмадали Асқаров катта раҳбарга бундай деди: - Шароф ака, диққат-эътиборингиз учун катта раҳмат. Археологик қазувлар вақтида кўп қимматли, илмий аҳамияти улкан ашёлар топдик. Яна кўп нарса топамиз. Ватанимизнинг энг қадимги даврларига оид тарихининг янги саҳифалари очила беради. Топилган археологик материалларни намойиш этмоқ учун шу ерда Шерободнинг Оққўрғон қишлоғида бир кичик музей ташкил этилса, шу музейга барча топганимиз – археологик материалларни экспонат қилиб ўрнаштирсак. Бу билимларни аввало шу ернинг халқи ўртасида, қолаверса бу ерга ташриф буюрадиган меҳмонлар ўртасида ташвиқ ва тарғиб этсак. Менинг бирдан-бир тилагим шу.

Шароф Рашидов ёнларида турган Сурхондарё вилоятининг бошлиқларига қаради. Вилоят биринчи раҳбари деди: - Шу ернинг ўзида музей бино қиламиз. Экспозиция ўшанда жойлаштирилади. Яна қазув ишлари олиб бормоқ учун келадиган археологларга шу ерда яшамоқ учун уй-жой ҳам қурамиз. Боғи ва ҳовлиси ҳам бўлади. Шароф Рашидов ўша раҳбарга “шундай бўлсин”, деди.

Бу музей 1983 йили Сурхондарёнинг Шеробод тумани Оққўрғон қишлоғида қурилди ва ишга туширилди. Уни Жарқўтон археология музейи дейишади. Музейни очиш маросимида Шароф Рашидов шахсан иштирок этган.

Археологик қазувлар вақтида топилган материаллар, кашфиётлар шунчалик муҳим, кўп ва катта илмий аҳамиятга эгаки, биринчидан энг қадимий маданиятимиз, аجدодларимиз турмуш тарзи, меҳнат фаолияти, санъати, ҳунармандчилигидан маълумот беради, иккинчидан музейлар фаолиятида далилий ашёлар сифатида, кўргазмали қуроллар сифатида хизмат қилади. Шундай қилиб, археологик изланишлар, қазув ва йиғув ишлари натижасида музейлар бойиб, мазмун жиҳатдан ҳам кенгайиб боради.

Савол ва топшириқлар:

1. Коллекциялар асосида экспонатларнинг тузилиши.
2. Дастлабки коллекционерлар фаолияти.

3. XX асрдаги археологик изланишлар натижасида қандай ютуқларга эришилди?
4. Ўзбек археологлари ютуқлари ҳақида сўзланг.

Адабиётлар:

- 1.Каримов И.А. Маънавий юксалиш сари. Тошкент «Ўзбекистон»1998й
- 2.История Узбекистана в источниках.Тошкент 1984г
- 3.Самарқанд,Хива.Расмли альбомлар.
- 4.Бекжонова М. А. Самарқанд аҳолиси костюмлари тарихидан. Тошкент, 1989 й.
- 5.Коссова И. М. Музей в культурной жизни края. М., 1989 г.

ЎЗБЕКИСТОНДА ФАОЛИЯТ КЎРСАТАЁТГАН ЯНГИ МУЗЕЙЛАР

Режа:

1. Термиз шаҳридаги Археология музейи.
2. Ўзбекистон тарихи давлат музейи.
- 3.Темурийлар тарихи давлат музейи.
- 4.Қатагон қурбонлари хотираси музейи.

Халқимиз қадим замонлардан бери ўз тарихининг шонли саҳифаларига оид ноёб осори атиқаларини асраб-авайлаб келади. Улуғ инсонлар, табаррук алломалар ҳамда халқ қаҳрамонларидан эсдалик бўлиб қолган буюмлар, тарихий манбалар афсоналарга айланиб, авлоддан-авлодга ўтиб келган. Кейинчалик, масалан, темурийлар даврида саройларда, бошқа хазиналарда шундай ноёб буюмларни бир жойга тўплаб, азиз меҳмонларга намоиш этиш одат тусига кира борган. Тарихчиларнинг асарларида ҳазрат Соҳибқирон Амир Темури вафотидан сўнг унинг қурол-аслаҳалари, совғалар ва қатор ҳарбий ўлжалари мақбара ичига қўйилганлиги ҳамда бу нарсалар ҳақида зиёратчиларга сўзлаб берилганлиги қайд этилади. Мақбарага қўйилган ҳар бир буюм нодир тарихий ва маданий ёдгорлик ҳисобланар эди. Мамлакатимиз маданий ҳаётида шу даврдан бошлаб музейлар фаолияти шакллана бошлаган десак бўлади. Бухоро амири Абдул Аҳадхон саройида тарихий буюмларни меҳмонларга намоиш этадиган махсус хоналар бўлган. Бу хоналар “Мозийгоҳ” деб аталиб, том маънода ҳозирги музей тушунчасига тўғри келади. Шунингдек, Хива хони Муҳаммад Раҳимхон Феруз саройида ҳам шундай “Ажойибхона” бўлган.

Мамлакатимизнинг узоқ уч минг йиллик буюк давлатчилик тарихи шундан далолат берадики, ҳар доим ҳам ўзбек юрти ўзининг бетакрор иқтисодий салоҳияти билан табиий равишда кўпларни ўзига ром этиб келган. Кейинги бир ярим аср мобайнида халқимиз ўзининг беҳисоб иқтисодий-моддий, маданий-маърифий бойликларидан жудо бўлди. Бироқ, мазкур тазйиқларга, йўқотишларга қарамасдан, ўзбек халқи асл ўзлигини сақлаб қола билганлигига ҳам тарих гувоҳлик беради. Шу даврларда халқимиз тарихини акс эттирувчи кўплаб ноёб осори атиқаларимиз талон-тарож қилиниб, юртимиздан ташқарига ташиб кетилди. Шўролар даврига келиб музейларимиз коммунистик мафкурани тарғиб этадиган сиёсий ўчоқларга айлантирилди.

Мустақиллик туфайли ўзбек халқи ўз қаддини ростлади, унинг халқаро нуфузи кун сайин ортиб бормоқда. Дунё мамлакатларининг турли миллат ва халқларнинг Ўзбекистонга, ўзбек халқига муносабатининг ўзгариши бу – илдишлари асрлар қаърига, кўҳна тарихига туташган тақдиримизга бўлган эҳтиромдир.

Мамлакатимиз мустақиллик даврига қадам қўйгандан бери ҳаётимизнинг барча соҳалари каби музейлар фаолиятида ҳам катта тарихий ўзгаришлар содир бўлди.

Термиз шаҳридаги Сурхондарё вилояти Археология музейи Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги шарофати ва шахсан Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримов лойиҳаси ва ташаббуси билан бунёд этилган маънавият масканидир.

Ўзбекистоннинг мустақилликка эришиши иқтисодий ва сиёсий ҳаётнинг барча жабҳаларида бўлганидек маданий соҳада, шу жумладан, бой ўтмиш меросимизни ўрганиш, сақлаш ва уни кенг халқ оммасига тарғиб этиш борасида ҳам туб бурилиш ясади. Мустақиллик йилларида Термиз шаҳрида бунёд этилган Археология музейи ҳам шубҳасиз анна шу эзгу ниятларни рўёбга чиқариш борасида муҳим қадам бўлди.

Марказий Осиёда ягона ҳисобланган Термиз шаҳридаги Сурхондарё вилояти Археология музейи кўрғазмалари Кириш зали, 9 та зал ва музей ҳовлисидаги айвон остида I асрдан тортиб эрамининг III асрларига мансуб устун асослари галереяси турли даврларга мансуб хумлар, сопол қувурлар, Шер бош қисми тасвири туширилган капитель ва ислимий ёзувдаги мрамор қабртош ва устунли айвон (галерея)дан иборат.

Кириш залининг пастки икки томонида даврма-давр хумлар, махсус чироқлар билан ёритиладиган витриналар ичида эса экспонатлар қўйилган.

Залнинг ўртасида Сурхондарё вилоятининг топографик рельефли археологик ёдгорликлар харитаси, тўрида эса Кўҳна Термиз шаҳри қаъсанининг макети қўйилган. Шунингдек, кириш залида академик Ртвеладзе Э.В. томонидан ёзилган ўзбек, инглиз, рус тилларидаги вилоят тарихи ҳақида ҳикоя қилувчи стендлар осиб қўйилган. Кўҳна Термиз шаҳри қалъаси макетининг ўнг ва чап томонида Сурхондарё вилояти ҳудудида жойлашган археологик ва тарихий ёдгорликлар ҳақида ҳикоя қилувчи 3 хил тилдаги кўрсатувлар видеомониторлар орқали намойиш этиб турилади ва ҳар 15 минутда қайтадан такрорланади.

Музейнинг кириш залида воҳанинг ҳар бир тарихий даврига хос то шва ганчдан ясалган ноёб ҳайкаллар, тошҳовуз ва катта ҳажмдаги сопол идишлар жой олган бўлса, 9 та асосий кўрғазма залларида милoddан аввалги 100 минг йилликдан XX аср бошларига қадар Сурхондарё вилоят ёдгорликларини ўрганиш жараёнида топилган оддий тош қуроллардан тортиб юксак дид билан яратилган санъат намуналаригача намойиш этилади.

1-ЗАЛ. СУРХОН ВОҲАСИ ТОШ ДАВРИДА (милoddан аввалги 100-3 минг йилликлар)

Сурхондарё вилоятининг мўътадил иқлими ва атроф-муҳит бу ерда жуда қадимдан инсон манзилгоҳларининг пайдо бўлишига сабаб бўлган. Жанубий Ҳисор тоғ тизмаси туркумига кирган Бойсунтоғ ва Кўҳитанг тоғларида мавжуд ғор ва ўнгурлар ибтидоий давр одамлари учун макон бўлиб хизмат қилган. Вилоят ҳудудидаги энг қадимги макон

неандертал одамнинг манзилгоҳи Бойсунтоғдаги Тешиктош ғори бўлиб, ўрта тош даврига, яъни милoddан аввалги 100-40 минг йилликларга оид. Бу ғордан 3000 донага яқин ибтидоий одамлар ясаган кескич, тарошлагич ва чопқи каби тош ўзаклар топилган. Тешиктош ғоридан ибтидоий давр одамнинг ташқи кўринишини тиклашда муҳим ашёвий манба ҳисобланган одам тана суяги топилиши жуда муҳимдир. Бойсундаги Амир Темур ғори ҳам вилоятнинг энг қадимги ғор маконлари туркумига киради. Тош асрининг юқори босқичига келиб (милoddан аввалги 40-12 минг йилликлар) жанубий Ҳисор тоғ тизмаларидан бошланган дарё ва сой бўйлари (Тўпаланг дарёси ҳавзаси) инсонлар томонидан жадал ўзлаштирилган.

Мезолит даврига келиб инсонларн нафақат ғорларда, балки паст текисликларда ва дарё бўйларида ҳам макон қуриб истиқомат қила бошлаганлар. Шу боис вилоятнинг Кўҳна Термиз, Айритом каби ёдгорликларида кўплаб тош қуроллар учраган. Бу даврга келиб ўқ-ёй ихтиро қилинган, суякдан бигиз ва бошқа қуроллар ясалган, майда тош қуроллар кўпайган ва ёввойи ҳайвонлар хонакилаштирила бошланган.

Ўрта тош даври инсонлар тасаввурлари ва эътиқодларида кескин ўзгариш юз берган давр ҳисобланади. Бу жараёни марказий Осиёнинг энг қадимги ранг тасвирларидан бўлмиш Кўҳитангдаги Зараутсой суратларида кузатиш мумкин. Зараутсойдаги тош айвон юза қисмида ва шипида 200 га яқин қизил бўёқларда битилган суратлар сақланиб қолган. Бу лавҳаларда ов маросими, ҳайвонот олами ва ўрта тош даври одамлари тасвирлари ўз аксини топган. Баъзи бир олимларнинг таъкидлашича, Зараутсой суратларида сеҳрли ов маросими акс эттирилган.

Зараутсой суратлари Марказий Осиёда санъатнинг, шу жумладан, тасвирий санъатнинг илк намунаси ҳисобланади. Вилоятда неолит (янги тош), энеолит (мис-тош) давлари манзилгоҳлари, Кўҳитанг ва Боботоғ ҳудудларида қайд этилган бўлиб, бу макон ва манзилгоҳлар ҳам жез (бронза) асрида воҳада деҳқончилик маданиятининг вужудга келишида муҳим аҳамият касб этган.

Музейнинг 1-зали Сурхондарё вилояти “Тош даврида” деб номланиб, бундан 100-3 минг йилдан аввалги даврни ўзида акс эттиради. Залда Бойсун туманидаги Тешиктош ғоридан топилган неандерталь боланинг бош қисми макети, қабрининг кўриниши, Зараутсойда топилган ов маросими акс эттирилган қоятош сурат намунаси ҳамда Тешиктош ва Мачай ғорларидан топилган тош ва суякдан ясалган меҳнат ва ов қуроллари, энеолит даврига оид тошдан ясалган омов тиглари, бронза даврига оид аёл қабрини кўришимиз

мумкин. Шунингдек, Сополлитепа, Жарқўтондан топилган илк кулолчилик намуналари ҳам мавжуддир.

2-ЗАЛ. СУРХОН ВОҲАСИ БРОНЗА ДАВРИДА

(милоддан аввалги III-II минг йиллик бошлари)

Милоддан аввалги III-II минг йилликларни қамраб олган бронза (жез асри) даври Марказий Осиёда туб ўзгаришлар юз берган давр ҳисобланади. Бу авваламбор қалайи, мисс ва қўрғошин қоришмасидан таркиб топган жез (бронза) қурулларнинг ихтиро қилиниши билан боғлиқ бўлган. Бронзанинг кашф этилиши туфайли меҳнат ва ов қуруллари такомиллашган, кулолчилик чархининг ихтиро қилиниши ҳунармандчиликнинг деҳқончиликдан алоҳида ҳўжалик сифатида ажралиб чиқишига олиб келган. Жез даврига келиб, меъморчилик ривожланган, суғорма деҳқончиликка асос солинган ва минтақалараро мол айрибошлаш юзага кела бошлаган. Сурхон воҳасида жез асри унинг сўнгги босқичида, яъни, милоддан аввалги II минг йилликнинг биринчи чорагида бошланиб, милоддан аввалги I минг йиллик бошларигача давом этган. Вилоят ҳудудида сўнгги жез даврига оид энг дастлабки ўрганилган ёдгорлик Музработ воҳасидаги Ўланбулоқсой этагида жойлашган Сополлитепа ёдгорлиги ҳисобланади. Шу боис, Сурхон воҳасининг сўнгги жез асрига мансуб маданияти Сополли маданияти деб номланган Сополлитепа қалъа ва унга туташ қисмдан таркиб топган, тархи 82x82 м., ички йўлакчи уч қатор муҳофаа деворлари билан ўраб олинган. қалъада аҳоли жавом-жамоа бўлиб яшаб, улар 8 маҳаллани ташкил этган.

Милоддан аввалги XV асрда Сополлида ҳаёт излари сўнади ва бу жойда истиқомат этган аҳоли Шерободдарё ҳавзасига унинг қадимий ирмоқларидан бири – Бўстонсой қирғоқларига кўчади. Бу обида Жарқўтон номи остида маълум бўлиб, 100 гектардан ортиқ майдонни ташкил этади. Жарқўтон ёдгорлиги алоҳида муҳофазаланган қалъа – Сарой ва унга туташ қисмдан, шу жумладан, воҳа учун диний марказ вазифасини ўтаган ибодатхона, алоҳида-алоҳида тепаликлар шаклидаги турар-жой биноларидан иборат маҳаллалар, кулоллар устахоналари ва хумдонлар, шунингдек, мазор-қабристондан иборат. Жарқўтон ёдгорликларининг умумий майдони, унда маҳобатли иншоотларнинг мавжудлиги ҳунармандчиликнинг тараққий этгани бу жойда шаҳар туркумидаги маданият мавжуд бўлганлигини кўрсатади.

Жарқўтон ёдгорлиги Ватанимиз ҳудудидаги энг қадимий шаҳарнинг илк тимсолидир. Жарқўтон олов ибодатхонаси бу турдаги иншоотларнинг энг қадимийси бўлиб, кейинчалик Кўҳна Шарқнинг баъзи бир марказларида кенг тарқалган олов ибодатхоналарининг шаклланишига асос бўлиб хизмат қилади.

Милоддан аввалги XV-X асрлар оралиғида вилоятнинг баъзи бир ҳудудларида, шу жумладан, Миршоди воҳасида, Сурхондарёнинг ўрта ва юқори ҳавзаларида жез даврининг Янги қишлоқ ва қалъалари вужудга келган. Сополли маданияти соҳиблари Ватанимиз ҳудудида дастлабки суғорма деҳқончиликка асос солган қабилалар ҳисобланади. Сополлитепа, Жарқўтон, Молали каби обидаларни қазиб жараёнида топилган дон қолдиқлари, тошдан ясалган меҳнат қуроллари, ипакдан тўқилган мато ва бошқа ашёвий манбалар бунинг исботидир.

Сополли маданиятига хос ҳунармандчилик намуналари турли-туман бўлиб, жездан қуйма усулда ясалган кўзгулар, ўсмадон ва кўзачалар, тепа қисмида ҳайвон бош қисми тасвирланган жез бигизлар, илон ва хочсимон шаклда муҳрлар, турли тоғ жинсларидан ясалган мунчоқлардан иборат. Бу даврда ҳунармандчиликнинг оммавий турларидан бири – кулолчилик ҳам жадал тараққий топган. Сарғиш ва қизғиш лойдан чархда ясаиб, махсус хумдонларда пиширилган ваза ва косалар, кўза ва жўмракли идишлар, турли ҳажмдаги хурмача ва хумлар ўзининг сифатлилиги ва хилма-хиллиги билан ажралиб туради. Сополли ва айниқса, Жарқўтон ёдгорликларида лойдан ясалган бут ҳайкал, ҳайвонлар тасвири акс эттирилган образларнинг мавжудлиги воҳада жез даврининг сўнгги босқичларида бадиий санъатнинг илк куртаклари ҳам шаклланганлигидан далолат беради. Воҳада сўнгги жез даврида истиқомат қилган аҳоли Кўҳна Шарқнинг қадимий цивилизациялари, шу жумладан, Шумер, Аккад, Элам, Шимолий Ҳиндистоннинг Хараппа, Сибирь ва қозоғистон ҳудудларида истиқомат қилган элат ва қабилалар билан яқин иқтисодий ва маданий алоқада бўлганлар.

Музейнинг 2-зали “Сурхондарё бронза даврида” деб номланиб, милоддан аввалги III-I минг йиллик бошларини ўз ичига олади. Ҳар бир залнинг кириш қисмида пештоқлар бўлиб, ўша даврга хос ёдгорлик намуналари акс эттирилган, шу билан бирга ҳар бир залнинг ўрта қисмида тағ курсилар қўйилган бўлиб, уларнинг юқорисида ҳар бир даврга оид уй-рўзғор анжомлари жойлаштирилган.

Ушбу залда Ўзбекистон цивилизациясида илк давлатчилик шаклланиши жараёнини бошлаб берган дастлабки шаҳарлардан ҳисобланган Жарқўтон ва Сополлитепа макети

намунаси ўша ердан топилган сопол ва аёллар пардоз-андоз буюмлари сақланадиган идишлар киши диққатини тортади.

3-ЗАЛ. ҚАДИМГИ БАҚТРИЯ МАДАНИЯТИ

(милоддан аввалги I минг йиллик бошлари – милоддан аввалги IV аср)

Милоддан аввалги минг йилликнинг биринчи чорагида ўз тасарруфига Сурхон воҳаси, Жанубий Тожикистон ва Шимолий Афғонистон ерларини бирлаштирган Бақтрия ўлкаси иқтисодий, сиёсий ва маданий ҳаётида чуқур ўзгаришлар юз берган давр ҳисобланади. Бу жараён бевосита темирдан металл қуроллари яшашнинг ихтиро қилиниши билан боғлиқ бўлган. Воҳа аҳли темирни сўнгги жез давридаёқ, яъни милоддан аввалги XIII-XII асрлар оралиғида Кўҳна Шарқнинг маданий халқларидан бири хеттликлар билан қарийб бир даврда кашф этган. Ўлкада темирдан оммавий тарзда меҳнат ва ҳарбий қуроллар яшаш милоддан аввалги VII-VI асрларга тўғри келади.

Темирдан меҳнат ва ҳарбий қурол-яроғлар яшашнинг ихтиро қилиниши деҳқончилик, ҳарбий билимлар ва ҳунармандчилик ривожига ката ижобий таъсир кўрсатган. Бу жараён айниқса, илк темир асри обидалари тузилишида ва қишлоқ хўжалигида яққол сезилади. Илк темир асрига келиб, воҳанинг деҳқончилик учун қулай бўлган ҳудудлари жадал ўзлаштирилган (Бандихон, Миршоди воҳалари ва Сурхондарёнинг қуйи ҳавзаси) ва Музрабод, Шеробод воҳалари ҳудудларида янгидан бунёд этилган шаҳарлар ва қалъалар ҳисобига мавжуд экинзор ерлар кенгайтирилган. Сўнгги жез даврида воҳада деҳқончилик асосан сой ва дарёлар ҳавзаларида олиб борилган бўлса, илк темир асрида сунъий каналлар қазилиб, ерлар ўзлаштирилган. Бандихон воҳасидаги Ўргулсойдан қазиб чиқарилган ва қадимги Занг канали (қуйи Сурхондарё воҳаси) шулар жумласидандир.

Илк темир асри Бақтрия заминида икки қисмли шаҳарларнинг тўлиқ шаклланган даври ҳисобланади. Воҳа марказлари вазифасини ўтаган Жондавлаттепа (Шеробод воҳаси), Ҳайитобод (қуйи Сурхон ҳавзаси), қизилтепа (Миршоди воҳаси) икки қисмдан, яъни арки-аъло ва ички шаҳар каби таркибий қисмлардан иборат. Арки-аълода воҳа ҳукмдорларининг маъмурий иншоотлари ва турар-жой бинолари жойлашган. Ҳар икки қисм ўз навбатида мустаҳкам муҳофаа иншоотлари билан ўраб олинган. Бу даврда доирасимон (Таллашқон – 2) ёки тўғри тўртбурчак шаклидаги (Бандихонтепа) мустаҳкам ҳарбий қалъалар ҳам барпо

этилган. Миршоди, қизилча ва Музработдаги Кучуктепа воҳанинг илк темир асрига мансуб қишлоқлари туркумидандир.

Воҳада қадимги Бақтрия подшолиги даврида шаҳарсозлик ва меъморчилик билан бир қаторда ҳунармандчилик ҳам тараққий топган. Миршоди воҳасидан топилган тошдан ясалган одам бош қисми тасвири, Кучуктепа, қизилтепа, Таллашқон каби обидаларидаги уч қиррали пайконлар, темир ўроқлар, кели ва келисоплар шулар жумласига киради ва бу каби ноёб ашёвий манбалар Археология музейининг “қадимги Бақтрия маданияти” кўргазма залида намойиш этилмоқда.

Милоддан аввалги VI-IV асрлар кулолчилигининг асосий хусусиятларидан бири шундаки, дон ва сув сақлашга мўлжалланган улкан хумлардан тортиб мўъжаз сопол идишларнинг аксарияти сарҳда ясалган ва банкасимон кўринишга эга бўлган.

қадимги Бақтрия давлати (Бақтрия, Бақтриана – бу юнонча ном, Баҳди – Эронга нисбатан шарқда жойлашган ўлка дегани) милоддан аввалги VI аср ўрталаридан Эрон аҳмонийларига қарамликка тушиб қолган. Бу воқеа милоддан аввалги 545-539 йиллар оралиғида Кир подшолик қилган Эрон қўшинларининг Марказий Осиёнинг ката қисмини босиб олиши оқибатида рўй берган. Шу саналардан тортиб македониялик Искандар (Александр Македонский) қўшинлари томонидан қадимги Эрон давлатининг тор-мор этилишига қадар Бақтрия аҳмонийлар Эронининг ката вилоятларидан бири ҳисобланган. Воҳанинг қадимги Бақтрия даврига мансуб ёдгорликлари милоддан аввалги IV асрнинг 30-йилларида бошланган македониялик Искандар истибдоди оқибатида инқирозга юз тутади. Вилоятдаги қадимги Бақтрия даврига мансуб 42 та ёдгорликнинг аксарият қисми македониялик Искандар бошчилигидаги қўшинлар ҳужуми туфайли вайронага айланган.

Музейнинг 3-зали “қадимги Бақтрия” маданияти деб номланиб, мил.ав.1-минг йиллик бошлари, мил.ав. IV аср охирларини ўз ичига олади. Жамиятнинг аста-секин ривожланиши жараёни деҳқончилик тараққиёти ва ҳунармандчилик ва савдо ривож, уруғ жамоаси типидagi манзилгоҳларнинг сифат-сон жиҳатидан ўсиши бу давр учун хосдир.

Термиз шаҳрининг 2500 йиллигини исбот этувчи банкасимон сопол идишлар айнан шу залда мавжуд.

4-ЗАЛ. БАКТРИЯНИНГ МАКЕДОНИЯЛИК ИСКАНДАР ВА ЭЛЛИНИСТИК ДАВЛАТЛАР ДАВРИ МАДАНИЯТИ

(милоддан аввалги 329 йил - милоддан аввалги II аср ўрталари)

Милоддан аввалги 329 йилда македониялик Искандар бошчилигидаги Юнон-македон қўшинларининг Окс (Амударё) ва Яксарт (Сирдарё) оралиғидаги ҳудудни эгаллаш учун юриши бошланди. Бу ҳарбий муҳориба суғдликлар, бактрияликлар ва сакларнинг қаттиқ қаршилик кўрсатишларига қарамасдан милоддан аввалги 327 йилда Окс ва Яксарт оралиғидаги ката бир қисмни эгаллаш Билан тугайди. Бу санадан бошлаб Марказий Осиёнинг баъзи бир вилоятлари каби Бактрия ўлкаси, шу жумладан, Сурхон воҳаси ҳам македониялик Искандар давлати таркибига киритилади. Македониялик Искандар вафотидан сўнг (милод.ав. 323 йил) Сурхон воҳаси Салавкийлар давлати тасарруфида бўлади. Милоддан аввалги III асрнинг 50-йилларида Бактрияда Диодот асос солган Юнон-Бактрия шоҳлиги вужудга келиб, бу давлат милоддан аввалги II асрнинг ўрталаригача ҳукмронлик қилади. Милоддан аввалги II асрнинг 40-30 йиллари оралиғида Юнон-Бактрия давлати сак, юэчжи (ёвчи) ва тоҳар каби элат ва қабилаларнинг юриши туфайли инқирозга учрайди. Македониялик Искандар бошчилигидаги Юнон-македон қўшинларининг истибдоди қўшни ўлкалар сингари Бактрияда ҳам тушқунлик ва вайронагарчиликка олиб келган. Воҳанинг ҳарбий жиҳатдан муҳим бўлган ва сув манбаларга бой бир неча шаҳар ва қишлоқларида (Таллашқондаги Таллашқон II) ҳаёт давом этган.

Воҳада ҳаётнинг қайтадан тикланиши Салавкийлар ва айниқса Юнон-Бактрия шоҳлиги даврида юз берган. Юнон-Бактрия подшолиги даврига келиб Окс (Амударё) бўйларида жойлашган Кўҳна Термиз шаҳар сифатида шаклланган, кечув жойида қалъа вазифасини ўтаган Кампиртепа, Ҳайитободтепа, Жондавлаттепа каби шаҳарчалар кенгайтирилган ва Далварзинтепа каби шаҳар, қишлоқ ва қалъаларга асос солинган.

Милоддан аввалги III-II асрлар Бактрияда, бутун Яқин Шарқ ҳудудида бўлгани каби, қадимги Шарқ анъаналари ва Юнон маданиятининг бирикуви ва ҳамкорлиги жараёни кучайиб ўзига эллинистик маданиятни юзага келтирган. Бу жараён шаҳарсозлик ва

меъморчиликда, тангалар зарб қилишда, яъни товар пул муносабатларининг таркиб топишида, бадий санъат ва ҳунармандчиликда яққол кўзга ташланади.

Шимолий Бақтрия (Сурхон воҳаси)нинг Юнон-Бақтрия даври бадий санъати турларидан бири терракота ҳайкалчалар, яъни мўъжаз санъат намуналаридир. Булар яланғоч қиёфада ёки товонларига тушган кийимлари ҳилпираб турган ҳайкалчалар ёки аёл маъбуданинг тахтда ўтирган ҳолатдаги тасвирларидир. Бир қисм ҳайкалчалар фил суяги ёки мрамар тошдан йўнилган бўлиб, ўзининг нафислиги ва юксак бадийлиги билан ажралиб туради. Юнон-Бақтрия шоҳлари номидан зарб этилган тангаларнинг юза қисмида Диодот, Деметрий ва бошқа ҳукмдорларнинг кўкрагигача тасвири туширилган бўлиб, айнан портрет шаклидадир. Юнон-Бақтрия шоҳлиги даври ўймакорлик, шишасозлик, сангтарошлик каби ҳунармандчилик турларининг ҳам тараққий этган давридир.

4-зал “Бақтрия маданияти македониялик Искандар ва эллинистик давлатлар даврида” деб номланиб, мил.ав. 329 – мил.ав. I асрларни ўз ичига олади. Бу даврда Бақтрия, жумладан, Сурхондарё иқтисодий-сиёсий, ижтимоий соҳаларда эллин ва шарқ маданиятини ўзаро бирига таъсирини ва уйғун ривожланиш жараёнини бошидан кечирди. Ушбу залдаги ашёвий далилларнинг асосий қисми Кўҳна Термиз ва Кампиртепа археологик ёдгорликларидан топилган.

Залда Кўҳна Термиз ва Кампиртепа археологик ёдгорликларининг фотодиораммалари, Кампиртепа макети қўйилган. ғарб цивилизациясининг шимолий Бақтрияга кириб келиши устунлардаги Кўҳна Термиздан топилган эрамиздан аввалги II-I-асрларга мансуб капителларда аёлларнинг безак анжомларида ва уй-рўзғор буюмлари шаклида яққол кўришимиз мумкин.

5-ЗАЛ. ҚАДИМГИ БАҚТРИЯНИНГ КУШОН ДАВРИ МАДАНИЯТИ

(милоддан аввалги I – милодий III асрлар)

Милоддан аввалги I-милодий III асрларда ҳукмронлик қилган Кушон подшолиги нафақат Ватанимиз тарихида, балки бутун Марказий Осиё тарихий ўлкалари халқлари иқтисодий ва маданий тараққиётида муҳим ўрин тутган давлатлардан бири саналади. Кушон подшолигига асос солган қабилалар тарихий манбаларда юечжи (ёвчи) ва тоҳарлар деб номланган. Милоддан аввалги II асрнинг тўртинчи чорагида асосан Бақтрияда ҳукмрон бўлган Юнон-Бақтрия шоҳлиги Марказий Осиёнинг шимолий ҳудудларида истиқомат қилган

юечжи қабилаларининг юриши туфайли инқирозга учраган. Милодий I асрга келиб Бақтрияда беш ката уруғга бўлиниб яшаган юечжи қабилалари Кужула Кадфиз томонидан Гуйшуан-Кушон уруғи қўл остида ягона давлатга бирлаштирилган.

Кушон давлатининг шимолий чегараси Жанубий Ҳисор тоғ тизмасига кирган Бойсунтоғ ҳисобланиб, кушон ҳукмдорлари ўз давлатининг шимолий чегараларини мустаҳкамлаш борасида ҳам тинимсиз фаолият кўрсатганлар. Бойсунтоғдаги “Темир дарвоза” ва унинг билан боғлиқ муҳофаа истеҳкомлари ана шундай иншоотлардан бири ҳисобланади. Вима Кадфиз ва айниқса Канишка I ҳукмронлигида бу давлат таркибига Шимолий Ҳиндистон ва Шарқий Туркистон ерлари ҳам киритилган ва натижада Кушон давлати Кўҳна дунёнинг Рим империяси, Парфин ва Хан Хитойи билан бир қаторда турган буюк давлатга айланган. Милодий III аср охирида ички зиддиятлар ва айниқса сосонийлар Эрони қўшинларининг Кушоншаҳр, яъни Бақтрияни эгаллашлари туфайли Кушон давлати инқирозига юз тутган.

Тўрт аср давомида марказлашган давлатнинг мавжудлиги Бақтрияда, шу жумладан, унинг таркибий қисми бўлган Сурхон воҳасида ҳам иқтисодий ва маданий ҳаётнинг барча жабҳаларида юксалишга олиб келган. Милoddан аввалги I – милодий I асрларда Сурхон воҳаси жадал ўзлаштирилган, йирик каналлар қазилган (Каттанахар), мавжуд суғориш иншоотлари кенгайган (Занг канали), янги шаҳарларга асос солинган (Зартепа) ёки Тармита (Термиз) ва Дарварзинтепа сингари шаҳарлар ҳудудий жиҳатдан кенгайган. Кушон даври шаҳарлари лойиҳа асосида бунёд этилган икки қисм, яъни арки ва унга туташ асосий шаҳар қисмларидан иборат бўлган. Бу давр шаҳарсозлиги Далварзинтепа, Зартепа, Кўҳна Термиз ва унинг таркибий қисмлари ҳисобланган қоратепа, Фаёзтепа ўрнидаги диний иншоотлар орқали яхши ўрганилган.

Сурхон воҳасининг Кушон даври шаҳарлари маъмурий, иқтисодий марказ бўлиш билан бир қаторда диний марказлар вазифасини ҳам ўтаган. Кушон ҳукмронлигининг илк босқичидаёқ Кўҳна Дунё давлат ва халқларини иқтисодий ва маданий жиҳатдан боғлаб турган қитъаларо савдо йўли, яъни “Буюк ипак йўли” тўлиқ шаклланган ва бу халқаро савдода Кушон давлати ҳам муҳим ўрин эгаллаган.

Холчаён, Дарварзинтепа, Кўҳна Термиз, Зартепа, Айритом каби обидалардан қазиб очилган дунёвий ва диний йўналишларда яратилган ҳайкаллар, хилма-хил мўъжаз санъат турлари, турли-туман ҳунармандчилик буюмлари ўзининг тақрорланмаслиги билан ажралиб туради.

Музейнинг 5-зали Кушон даврида Шимолий Бақтрия деб аталиб, милoddан аввалги I-милодий III-асрлари ўрталарини ўз ичига олувчи топилмалари жаҳон аҳамиятига эга, қоратепа ва Фаёзтепа, Айритом, Далварзинтепа, Кампиртепа сингари Сурхондарё вилоятининг кушон даврига оид ноёб археологик ёдгорликлардан топилган ашёвий далиллар қўйилган.

Кушон даврига оид пештоқ ички кўринишида Далварзинтепадан топилган Бодхисатва ҳайкали нусхаси намунаси қўйилган. Залнинг бошланиш қисмида Айритом намунаси акс эттирилган. Эр. II –асрига оид Далварзинтепадан топилган 2 дона шахмат доналари алоҳида витринага қўйилган.

Будда ҳайкаллариининг намуналари, лойдан қилинган терракота ҳайкалчалари, Далварзинтепадан топилган кохин ва болалар тасвири туширилган деворий сура тасл нусхаси билан биргаликда Кушон подшолиги ўқмдорларининг бюсти намунаси ва ўша даврга хос тангалар мавжуд.

6-ЗАЛ. ШИМОЛИЙ ТОҲАРИСТОН ИЛК ЎРТА АСРЛАР ДАВРИДА (милодий IV-VIII асрлар)

Милодий IV аср охиридан бошлаб Бақтрия ўлкаси тарихий манбаларда Тоҳаристон деб юритила бошланган. Тоҳаристон ўз таркибига Сурхондарё вилояти, Жанубий Тожикистон ва Шимолий Афғонистон ерларини қамраб олган бўлиб, ҳудудий диҳатдан кушон даври Бақтрия ўлкасига тенг бўлган.

Милодий III аср охири - IV аср давомида Тоҳаристон сосонийлар Эрони давлатига қарам вилоятга айланган. V асрда ўлка Хионийлар ва Эфталийлар давлати тасарруфида бўлган. VI асрнинг 60-йилларига келиб Эфталийлар давлатининг турк хоқонлиги ва сосонийлар Эрони қўшинлари томонидан тор-мор этилиши туфайли Тоҳаристон Турк хоқонлиги давлати қўл остига ўтган. VII асрнинг 70-йилларидан Тоҳаристон араб қўшинлари томонидан босиб олина бошлаган. Бу жараён VIII асрнинг 40-йилларига келиб ўлканинг батамом Араб халифалиги таркибига қўшиб олиниши билан якунланган.

V-VIII асрлар давомида Тоҳаристон марказий ҳокимиятга расман қарам кўплаб кичик мулкликларга бўлинган. Чағониён, Термизшоҳлар, Куфтан каби мулкликлар Шимоли-ғарбий Тоҳаристон, яъни Сурхон воҳасида жойлашган. Термизшоҳлар пойтахт номи билан аталиб,

Амударёнинг ўнг қирғоғидаги ерларни ва ҳозирги Ангор, Термиз ва Жарқўрғон туманларини ўз ичига олади. Бу мулклик Термизшоҳ томонидан идора этилган. Чағониён Чағонруд (Сурхондарё) дарёсининг юқори ҳавзасидаги ерларни, Ҳисор ва Боботоғ тоғ олди майдонларини ўз таркибига олган. Чағониён мулклигининг марказий шаҳри Чағониён қизилсувнинг Сурхондарёга қуйилишида жойлашган Будрач ҳисобланади.

IV асрнинг охирида, айниқса сосонийлар Эрони қўшинларининг Шимолий Тоҳаристон ерларига юриши оқибатида даставвал марказий шаҳарлар (тармита – Термиз, Дарварзинтепа) инқирозга юз тутди. VI аср бошларига келиб Шимолий Тоҳаристоннинг марказий шаҳарлари қайта тикланиб, кенгая бошлайди ва яна бир қанча шаҳарларга асос солинади. VII-VIII асрларга оид хитой ёзма манбаларига кўра, Термиз мудофаа деворининг узунлиги 10 километр, Чағониённинг марказий шаҳри 5 километрга тенг бўлган. Тоҳаристоннинг V-VIII асрлар даври шаҳарлари каби асосан икки, яъни арки аъло ва шаҳристон каби таркибий қисмлардан иборат бўлган. Зангтепа (қулоғлитепа), Ҳайитободтепа, Чағониён (Будрач)ларнинг арки аълосида асосан ҳукмдор саройи Билан боғлиқ иншоотлар жойлашган. Марказий Осиёнинг V-VIII асрлардаги тарихий ва маданий ўлкалари (Сўғд, Хоразм) шаҳарлари каби Тоҳаристон шаҳарсозлигида жуда мураккаб меъморчилик услублари қўлланилган. Булар туркумига гумбазли хоналар, томонларни ғиштлар ёрдамида равоқсимон услубда ёпиб тепасидан иккинчи ва учинчи қаватни қуриш, хом ғиштлар ёрдамида арксимон эшиклар қуриш ва бошқалар киради. Тоҳаристонлик меъмор усталар шаҳарлардаги қабул маросимлари ўтадиган залларни, меҳмонхоналарни, кундалик ҳаётга мўлжалланган хоналарни безашда сомон сувоқ, деворий тасвир, маҳобатли ҳайкалтарошлик ва ўйма ганчдан жуда моҳирона фойдаланилган.

Шимолий Тоҳаристон шаҳарлари кушон даври шаҳарлари сингари диний марказлар вазифасини ўтаган. Кўҳна Термизда қазиб очилган ғорсимон бинолар, Чордингак ўрнидаги буддавийлик иншооти, Зангтепадан топилган қайин пўстлоғига битилган матнлар V-VIII асрлар давомида Тоҳаристонда буддавийлик дини ката мавқега эга эканлигидан далолат беради. Воҳанинг V-VIII асрлар даври ёдгорликлари туркумига шунингдек кўшк ва ҳовлилар, савдо йўллари ёқасида жойлашган божхоналар ҳам киради. Ангор воҳасидаги Куёвқўрғон, Болаликтепа, Юмалоқтепа каби кўшклардаги муҳташам қабулхона ва меҳмонхоналар дунёвий мазмунда ишланган деворий ранг тасвирларга, ранг-баранг ҳайкалларга, лой ёки ёғочга ўйиб ишланган нақшин лавҳаларга безалган.

Илк ўрта асрлар Шимолий Тоҳаристонда бадиий санъатнинг, айниқса ҳайкалтарошлик ва деворий ранг тасвир санъатининг юксакликка эришган давридир. Тоҳаристоннинг V-VII асрлар даври ранг тасвир санъати Зартепа, Нондаҳа қояларидан бирида барпо этилган Тавка қўрғони ва Болаликтепа деворий суратлари орқали ўрнатилган. Тавка қўрғонидаги муҳташам бино хонасидаги деворий суратларда ов маросими акс этирилган бўлса, Болаликтепа кўшидаги залда базм маросими тасвирланган.

Воҳанинг Каттатепа (Хосияттепа), Зангтепа, Болаликтепа, Ҳайитободтепа, Кучуктепа каби обидалари, Биттепа сингари дафиналарини ўрганиш жараёнида топилган турли-туман шиша идишлар, металдан ясалган ўсмадон ва меҳнат қуроллари, тоғ минералларидан ясалган шода мунчоқлар, қўш балдоқли кружка ва металл буюмларга тақлид этиб ясалган сопол идишлар илк ўрта асрлар даврида Шимоли-ғарбий Тоҳаристонда ҳунармандчиликнинг ҳам жадал ривож топганлигини кўрсатади.

Музейнинг 6-зали “Шимолий Тоҳаристон илк ўрта асрларда” деб номланиб, IV-VIII асрларни ўз ичига олади.

Илк ўрта асрлар даврида Сурхондарё вилояти йирик тарихий, маданий ўлка ҳисобланиб, Тоҳаристон таркибига кирган. Ўлка номи 383-йилда дастлаб тилга олинган тоҳарлар деб аталувчи халқ номидан келиб чиққан. IV-VIII асрларда Сурхондарё маданияти юксак ривожланиши билан ажралиб туради. 6-зал пештоқи ўртасида Кўҳна Термиздан топилган ўйма нақш тошга “Оллоҳ ягонадир” деб битилган сўзлар мавжуд. Ангор яқинидаги Болаликтепа қалъаси бу даврнинг энг муҳим ёдгорликларидан саналади. Бу ёдгорликлар хоналари деворида акс этирилган базм кўриниши расмлари диққатга сазовордир. Шунингдек, пахта матосидан тайёрланган аёллар кийими эътиборни тортади.

7-ЗАЛ. ШИМОЛИЙ ТОҲАРИСТОН РИВОЖЛАНГАН ЎРТА АСРЛАР ДАВРИДА (IX – XIII асрлар биринчи чораги)

VIII асрнинг 40-йилларидан Шимолий Тоҳаристон, хусусан, унинг марказий шаҳарлари батамом Араб халифалиги таркибига киритилади. Бу даврдан то IX аср охирига қадар, яъни Шимолий Тоҳаристоннинг Сомонийлар давлати тасарруфига ўтказилишига қадар бу ўлкада содир бўлган ижтимоий-иқтисодий ва маданий жараён мусулмон дунёси мамлакатлари билан узвий боғлиқ ҳолда ривожланди...

IX аср охиридан то XIII асрнинг 20-йилларига қадар Термиз ва Чағониён Сомонийлар, қорахонийлар, ғазнавийлар, Салжуқийлар, қарлуқлар, ғурийлар ва Хоразмшоҳлар давлатлари ҳукмронлиги остида бўлиб келди.

VIII асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб Мовароуннаҳрда, хусусан, Термиз ва Чағониён юртларида мусулмон дараниятининг шаклланиш жараёни юз берди. Бу жараён Ушбу юртларда ислом дини, араб тили ва ёзувининг кенг тарқалиши, мусулмон дунёси мамлакатларига хос меъморий иншоотларнинг, жумладан, мадраса, масжид, карвонсарой, минора, мақбара ва бошқа турдаги маданият намуналарининг юзага келиши билан ажралиб туради.

IX асрдан бошлаб Шимолий Тоҳаристонда шаҳарсозлик жадал тараққий этган. Бу даврда ўлкада уч қисмли шаҳарлар тўлиқ шаклланган. Термиз Чағониён каби шаҳарлар тузилишини ўрганишда ёзма манбалар билан бир қаторда бу шаҳарлар ҳудудида кенг қўламда амалга оширилган археологик тадқиқотлар натижалари ҳам жуда муҳимдир. Термизнинг 500 гектарлик шаҳар тусини олиши X аср охирларида содир бўлиб, XI-XII асрлар давомида равнақ топган. Чағониённинг марказий шаҳри Чағониён (қизилсувнинг Сурхондарёга қуйилиш жойидаги Будрач ёдгорлиги) 6 квадрат километрга тенг майдонни эгаллаган. Бу шаҳар ўзининг юксакликка эришган даврига, яъни X-XI асрнинг биринчи ярмида қизилсувнинг ҳар иккала қирғоғини эгаллаган.

IX асрдан бошлаб шаҳарсозликда пиширилган ғиштлар оммавий равишда ишлатилган, уйлар, саройлар, қабул заллари ва масжидларни безашда мураккаб ислимий ва гириҳ нақшлар кенг қўлланилган. Ушбу зал пештоқидан жой олган термизшоҳлар саройини безаб турган нақшин лавҳалар ўзининг бетакрорлиги билан ажралиб туради.

IX-XIII асрлар давомида Термиз ва Чағониёнда ҳунармандчилик ҳам равнақ топган. Ҳунарманд усталар маҳаллалари Термиз ва Чағониён шаҳарлари билан бир қаторда қишлоқларда ҳам ўрганилган. Чағониён атрофидаги ғармалитепа қишлоқ жойларидаги шундай кулолчилар устахоналаридан бири бўлган. Термизда кулоллар маҳалласи билан бир қаторда темирчи ва шишасозлар маҳаллалари ҳам бўлган. Темирчи усталар меҳнат қуроллари, уй-рўзғор буюмлари билан бир қаторда антиқа шамдонлар, ўсмадонлар, қош тергич ва кўзгуларни қуйма ва болғалаш йўли билан ясаганлар

Бу даврда воҳа ҳунармандчилик ишлаб чиқаришининг энг ривожланган тармоғи кулолчилик бўлган. X-XI асрларда мукаммал сирланган сопол ишлаб чиқарила бошланган. Термиз ва Чағониён кулолчилиги намуналари хилма-хил ва безаги серхашам бўлган. Кулол

усталар идиш шаклини ҳисобга олган ҳолда чиройли нақш туширишган. Уюрма тўпбарггул, тўқима нақш, ҳайвонлар тасвири ҳамда қия дастхат қатъий ва бежама куфийда ёзилган битиклар кенг тарқалган нақшлардан эди. Термизда ясалган сирланган сопол идишлар Мовароуннаҳрнинг бошқа марказлари кулолчилик маҳсулотидан қолишмаган. Сирсиз сопол ишлаб чиқариш X асрлардан бошлаб ривожланди ва XII асрга келиб юқори даражага кўтарилди. Бу яхлит қолипли сопол ишлаб чиқариш техникаси такомиллашуви билан боғлиқ бўлиб, бу техника шундай буюмларнинг ишлаб чиқарилишини кескин ошириш имконини берди. Бунда хилма-хил бўртма тасвирлар идишлар кўринишини анча ҳашамдор ва безакли қилган. Айни маҳалда чизма нақшли сопол кенг тарқалган, бундай услублаштирилган ислимий, гириҳ ва эпиграфик нақш билан, одатда, шаклан ва ҳажман хилма-хил кўзалар безатилган. Бу эса ғоят мураккаб нақшларнинг юзага келишига замин ҳозирлаган. Бу даврда Термиз кулолчилик ишлаб чиқаришида симоб кўзачалар сезиларли ўрин олган.

Шишасозлик XI-XIII асрларда кулолчиликдан кейинги ўринга чиқиб олди. Шиша буюмлар, идиш-товоқ, атир шишалар, кимёвий идишлар, зеб-зийнат буюмлари ва дераза ойналари анъанавий эркин пуфлаш ҳамда қолипга солиб пуфлаш йўли билан ясалган. Буюм тайёрлашда кўпроқ оч яшил, феруза. Оч зангори, тўқ бинафша ранглардан фойдаланилган. Ушбу даврга оид шиша буюмларининг намуналари залнинг марказий қисмидаги витринадан жой олган.

Тоҳаристон ҳудудида илк ўрта асрларда пайдо бўлган бу ҳунар қисқа вақт ичида шаҳар ҳунармандчилигининг бошқа тармоқлари орасида етакчи ўринлардан бирин эгаллади. Айниқса Чағониёндан топилган металл буюмлар хазинаси эътиборга лойиқ.. Термизлик мисгар саффорлар устахоналарида жездан турли хил буюмларнинг тайёрланиши усталарнинг юксак касбий маҳоратидан далолат беради.

Музей экспонатлари ҳисобланган эшик ва дарвоза қабзалари, чироқдон дасталари, медальон, қўнғироқ, шамдон қисмлари, исириғдонларни мисол тариқасида келтириб ўтишимиз мумкин. Улар эпиграфик, услублаштирилган ислимий ва гириҳ нақшлар билан безатилган.

Шундай қилиб Термиз ва Чағаниён шаҳарлари IX-XII асрлар мобайнида ижтимоий иқтисодий ва маданий ҳаётнинг барча жабҳаларида тараққиётга эришганлар. Бу илдам тараққиёт жараёни XIII асрнинг 20-йилларида Чингизхон қўшинлари томонидан ўлканинг эгалланиши билан тугайди.

8-ЗАЛ. АМИР ТЕМУР ВА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИДА ТЕРМИЗ ВА ЧА/ОНИЁН
МАДАНИЯТИ
(1370 – XVI аср бошлари)

Амир Темури ва Темурийлар даврида Термиз ва Чағониён бадий маданияти ривож юксак чўққига чиқади. Янги шаҳар, қишлоқ ва шаҳарлар пайдо бўлади. Сурхондарё вилоятида иқтисодий юксалиш юз беради, савдо-сотиқ кенг ривожланади. Залда қирққиз, Султон-Саодат мажмуаси макети, сирланган уй-рўзгор буюмлари, Амир Темури давлати харитаси эътиборга лойиқдир.

1409 йилга қадар Термиз темурий Халил Султон ва ундан сўнг Шохрух Мирзо ҳукмронлиги даврида Мирзо Улугбек тасарруфида бўлган.

1220 йилда юз берган Чингизхон босқини Термиз ва Чағониёнга жуда катта талофат етказган. Бу юртларнинг иқтисодиёти қайта тикланиб, маданий равақ сари юз тутиши бевосита Мовароуннаҳрда Амир Темури давлатининг ташкил топиш даврида бошланган.

Шимолда Каттақум ва шарқда Солиҳобод қишлоқларига туташ бўлган Термиз ката кенгликни ишғол қилган, аммо у мудофаа истеҳкомлари билан ўраб олинмаган. Бу давр шаҳрининг таърифи 1404 йилда Термиз орқали Самарқандга Амир Темури саройига Кастилия қироли Генрих III номидан элчи бўлиб борган Руи Гонсалес де Клавихо кундалигида ўз аксини жуда яхши топган. “Термиз жуда кенг ва аҳолиси зич жойлашган, унда ташқи девор ва мудофаа истеҳкомлари йўқ. Атрофии боғ-роғ, шаҳарни кўплаб анҳорлар кесиб ўтади. Биз доимо хилма-хил моллар сотиладиган гавжум кўчалар ва майдонлардан ўтиб бордик”.

Амир Темури даврида Чағониён ўлкасининг марказий шаҳри Чағониён ҳам ўз мавқеини сақлаб қолган. Археологик далилларга кўра, XV аср охири – XVI аср бошларига келиб Чағониёнда ҳаёт шаҳристондан рабодга кўчган. Чағониённинг Яна бир маркази Наванд ҳисобланган (Наванд – чопар, чопарлар шаҳри). Бу шаҳарлар, яъни Термиз, Чағониён ва Навандлар ўз зарбхонасига эга бўлиб, Ушбу зарбхоналарда Амир Темури ва Темурийлар давлати ҳудудида муомалада бўлган дирҳам (мис тангалар) қайтадан зарб этилган (бу тангалардан намуналар залнинг марказий қисмида намойиш этилмоқда). Сурхон воҳасидаги саксонга яқин Шўробкўрғон, қутлуғ шохтепа (Шеробод тумани), Навандактепа (Узун тумани

ва ҳ.к.) каби ёдгорликларда XIV-XVI асрларга мансуб маданий қатламлар ва ашёвий манбалар мавжудлиги қайд этилган. Бу ёдгорликлар қишлоқ, кечув бўйидаги қалъа, Сарой, карвонсарой ва савдо йўлидаги божхоналар вазифасини ўтаган. Ушбу зал кўргазмаларида намоиш этилаётган ашёвий манбалар, хусусан, жангчи ҳимоя кийимлари, сифат даражаси Билан хитой чиннисига тенглашган лаган ва косалар, кўза ва чироқлар, шахмат доналари, меъморий кошнлар Термиз ва Чағониён амалий санъатининг Амир Темури давлати марказий шаҳарлари маданияти билан ҳамоҳанг тараққий этганлигидан далолат беради.

9-ЗАЛ. СУРХОН ВОҲАСИ XVI-XX АСР БОШЛАРИДА

XVI асрнинг бошларидан XVIII асрнинг биринчи ярмига қадар Сурхон воҳаси Шайбонийлар ва Жонийлар (Аштархонийлар) давлатлари қўл остида бўлган. XVIII асрнинг биринчи ярмидан XX асрнинг бошларигача воҳа Бухоро амирлигининг таркибий қисми ҳисобланган. Воҳанинг хонликлар давридаги муҳим марказларидан бири Термиз ҳисобланган. Тарихий манбаларда (Маҳмуд ибн Вали) айтилишича, Термизнинг қишлоқлари кўп бўлган. Унинг муҳим бир қисмини ҳукмдор қароргоҳи, бозор, мадраса ва ҳашаматли жума масжиди бор Саловат (Солиҳобод) ташкил этади,-деб таъриф берилган. XVIII асрнинг бошида Шерободга асос солинган. XIX асрга келиб, Шеробод Шарқий Бухоронинг йирик иқтисодий ва маданий марказига айланган. XVI аср охирида Чағониён (Будрач)нинг батамом тушкунликка юз тутиши оқибатида янги шаҳар қизилсувнинг юқори ҳавзасида Деҳинау (Денов) ўрнида шаклланган. XVII аср ёзма манбаларида Денов мустаҳкам қалъадан иборат, гавжум бозорли, ката мадраса ва хонақоли шаҳар тусини олган, деб таъкидланган. Навандак, Шаҳри Сафо, Жавзи, Тўфолон, Вахшивор, Басанд (XVII асрдан Бойсун), Миршоди воҳанинг хонликлар давридаги йирик манзиллари ҳисобланган. Ташқи савдода ва Жайхун (Амударё) бўйлаб юк ташишда Паттакесар, Термиз, Ёргоҳ, Чўчқагузар ва қоракамар кечувлари жуда муҳим бўлган. XVI асрдан то XX аср бошларига қадар, яъни Амударёда чор Россияси флотилияси ташкил бўлгунга қадар бу гузарлардан мунтазам фойдаланилган.

Ушбу зал кўргазмаларидан баъзи бирлари макет (Искандар кўприги, қумқўрғон тумани) ёки фотодиорамалар (Саййид Оталиқ мадрасаси, Денов шаҳри; Мурч бобо масжиди, Термиз шаҳри) шаклида ўрин олган воҳа меъморий ёдгорликлари мадраса, карвонсарой, масжид, мақбара, бекликлар қўрғони, кўприк, тоғ ва дарё бўйларида жойлашган қалъалар каби турларга бўлинади.

Сурхон воҳасининг хонликлар даври ҳунармандчилиги Кўҳна Термизнинг қалъа ва қўрғон ёки кўшк деб номланган қисмларида, Хотин работда (Термиз тумани), Шеробод беги қўрғонида, Жарқўрғондаги Култепа ёдгорлигида, Тўпаланг дарёси юқори оқимида жойлашган Ёни Калон қалъасида, Кофрун қишлоғи (Бойсун тумани)даги Мозораттепа каби ёдгорликларда ўтказилган археологик қидирув натижалари орқали маълум.

Хонликлар даврида воҳада учта асосий ҳунармандчилик марказлари (Бойсун, Денов, Шеробод) мавжуд бўлган. Кўрғазмаларда намоёниш этилаётган жилокор кошин бўлаклари, теми рва тошдан ясалган меҳнат ва ҳарбий қурооллар, заргарлик буюмлари айна шу марказлар ҳунармандчилик мактабига хос осори-атиқалардир.

Воҳанинг XVI-XX аср бошлари ҳунармандчилиги турларидан яна бири кулолчилик ҳам айна шу марказлар кулол усталари томонидан яратилган. XVI асрга хос сопол буюмларда Амир Темури ва темурийлар даври анъаналари давом этган. Аср охирида рангдор идишлар тўқ зангори бўёққа безалиб, нақшлар асосан гириҳ ва ислимий шакллардан таркиб топган. XVII-XVIII асрлар кулолчилик буюмларида маҳсулот сифати пасайиб, идишларда тўқ зангори ва яшил ранглар кўп қўлланилган.

Музейнинг 9-зали “Сурхондарё вилояти XVI-XX аср бошларида” деб номланган. XVI аср бошларида Термиз ва Сурхондарёнинг бошқа шаҳарлари шайбонийлар, аштархонийлар ва манғитлар сулоласи бошқарган давлатлар таркибида бўлди. Бу даврда кўплаб меъморчилик иншоотлари қурилди. Залдаги мавжуд бўлган Саййид Оталиқ мадрасаси тасвирий сурати, Искандар кўприги макетини далил сифатида келтириб ўтишимиз жоиздир, шайбонийлар даври тангалари, сирланган чироқлар, мис ва чўяндан ишланган хўжалик ашёларини ҳам шу зал витриналарида кўришимиз мумкин.

Сурхон воҳасининг Денов шаҳрида жойлашган Саййид Оталиқ мадрасаси биноси Мовароуннаҳрнинг XVII асрга оид меъморий обидаси бўлиб, мадрасанинг қурилиши Жуйборий хожалари номи билан боғлиқ.

Жуйборий хожаларига Бухоро хонлари доимо катта илтифот кўрсатиб келишган. Жумладан, Имомқулихон (1611-1642 йиллар) Бухоро тахтига ўтиргач, синглисини Тожиддин Хожа Ҳасан Жуйборийга никоҳлаб беради. Унга инъом сифатида Бухородаги Пирмаст ва Ҳисордаги Денов ерларини муҳрлаб тортиқ этади. Ҳукмдор инъом этган ерлар жуйборийлар томонидан мустақил бошқарилган ва бу ер эгаларига “оталиқ” унвони берилган.

Тожиддин Хожа Ҳасан Жуйборий ўз маблағи эвазига Деновда иккита мадраса қурдиради. Тожиддин пайғамбарзодалар авлодига мансуб бўлганлиги туфайли Эл орасида

сайид уновига эга эди. Шу сабабли мадраса унинг номи Билан “Сайид Оталиқ” деб аталган ва у 1612-1628 йиллар давомида қуриб битказилган.

Мадраса биносининг пойдевори чуқурлиги 5,5 метр бўлиб, унга бир неча қатор қамиш тўшалиб, пишган ғиштлар Билан алоҳида усулда териб чиқилган. Бинонинг эни 46 метр, бўйи 64 метрга тенг. Тўрт бурчагида 4 та бурж бўлиб, деразалари нақшин панжаралар Билан безатилган. У 114 ҳужрадан иборат. қуръони Каримда ҳам 114 сура бор. Мадраса ҳужралари сони қуръони Карим суралари сонига қиёс қилингани Билан ҳам диққатга сазовордир. Сайид Оталиқ мажмуаси қурилган кезларида Деновда маърифий ва маданий ҳаёт изга тушган, мадраса қуришга эҳтиёж туғилган. Сайид Оталиқ мадрасаси “қўш” шаклда қурилган. Меъморчиликда “қўш” деб, икки бино пештоқининг бир-бирига қарама-қарши қурилишига айтилади. Деновдаги мадраса ва ҳонақо пештоқлари бир-бирига қарма-қарши қурилган, уларнинг кўндаланг ўқи икала иншоот ўртасидан ўтган. Ўртадан ўтган йўл эса Девонбеги кўрғонига олиб борган. Сайид Оталиқ мадрасасига аввал саккиз қиррали устун билан ёпилган айвонга кирасиз, сўнгра чап ва ўнг тарафда “П” шаклда ёпилган гумбазли масжид ва миёнсарой (дарсхоналарга) ўтасиз. 114 та ҳужранинг ҳар бирида ўт ёқиш учун оловхона, иккинчи қаватида ҳар бир ҳужрада кўчага қаралган балкон ва арқдан иборат безак берилган.

Деновдаги мадраса ва ҳонақо қурилишининг асосий хусусияти шундаки, мадраса шимолдан жанубга йўналтирилган. Бу ҳолатда, биринчидан, мадраса ичидаги масжиднинг қибла томони (меҳроб) ташқи деворга тақалади. Иккинчидан, шу ҳолатда жойлаштирилса, иқтисодий жиҳатдан камҳаражат, шу билан бирга, ҳужралар сонини кўпайтириш мумкин. Ҳужраларнинг асосий қисми (80 фоизи) кириш ва дераза томонлари қиблага йўналтирилган. Бу эса, ўз навбатида, ислом амалларини бажаришда дуруст шароит яратиб беради. Бинонинг бундай ечими XV-XVI асрларга хос бўлиб, Бухородаги Улуғбек, Кўкалдош, Мир Араб, Абдуллахон мадрасалари ҳам айнан шу услубда қурилган.

Сайид Оталиқ мадрасаси Чор Россияси ва кейинчалик собиқ шқролар даврида бошқа мақсадларда ишлатилганлиги сабабли кўп зиён кўрди.

Инқилобдан олдин мадрасада 400 га яқин талаба таҳсил олган, уларга 33 нафар мударрис сабоқ берган. Шўролар тизими даврида мадраса ёпиб қўйилган ва ташландиқ ҳолга тушиб қолган.

Ўзбекистон истиқлоли шарофати ила 1997 йилда “Олтин мерос” халқаро хайрия жамғармаси Денов туман бўлими қошида “Саййид Оталиқ” маданият маркази очилди. Марказ мадрасани асл ҳолига қайтариш борасида ишлар олиб бормоқда.

Ўзбекистон тарихи давлат музейи

1991 йил 31 августда ўзбек халқи узоқ вақтлардан бери орзиқиб кутган Мустақилликка эришди. Ҳаётимизнинг барча соҳалари каби музейлар фаолиятида ҳам катта тарихий ўзгаришлар содир бўлди. Вазирлар Маҳкамасининг 1992 йил 21 апрел Қарорига мувофиқ Ўзбекистон тарихи Давлат музейи қайта ташкил этилди. Моҳият – эътибори билан қаралганда, том маънодаги замонавий ва миллий музейга айнан шу санада асос солинган эди. Президент Ислам Каримовнинг «Музейлар фаолиятини тубдан яхшилаш ва такомиллаштириш тўғрисида» ги Фармони (1998 йил 12 январь) эса музейларимиз ривожидан катта бурилиш ясади.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон тарихи Давлат музейи энг йирик илмий – маърифий марказлардан ҳисобланиб, унинг жамғармасида 250 минга яқин экспонат мавжуд. Улар орасида нумизматика, археология, тангашунослик ва этнографияга оид кўплаб қимматли жамламалар бор.

Ўзбекистон тарихи Давлат музейининг янги экспозицияси Ўзбекистон ҳудудида тарихий-маданий жараёнларнинг энг қадимги даврлардан бошлаб ҳозирга қадар бўлган тараққиётини ашёвий далиллар ва тасвирий воситалар орқали намойиш этишга қаратилгандир. Умумий сатҳи қарийб икки минг квадрат метр бўлган бинонинг учинчи ва тўртинчи қаватини эгаллаган мазкур экспозицияда ўн мингга яқин экспонат жойлашган. Уларда ўзбек давлатчилигининг шаклланиши тарихи, ўзбек халқининг бой анъаналари ва маданияти ифода этилган.

Дастлабки экспозициядаги ибтидоий тузим даврини ифодаловчи экспонатлар Ўзбекистон ҳудуди Шарқ цивилизациясининг энг қадимги ўчоқларидан бири бўлганлигидан гувоҳлик беради. Деҳқончилик ва чорвачилик асосида ишлаб чиқаришнинг йўлга қўйилиши, ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, дастлабки кимёвий-технологик билимлар асосида ҳунармандчиликни ривожланиши, диний тафаккур ривожига зардўштийликка асос солиниши, қадимий Шарқнинг юқори даражада

ривожланган марказлари билан ўзаро маданий алоқалар, мураккаб ички тузилмаларга эга бўлган қалъа ва илк шаҳарларнинг пайдо бўлиши йирик давлатларнинг ташкил топишида катта роль ўйнади. Деҳқончилик ва чорвачиликнинг ўзига хос ривож ва ўзаро боғлиқлиги, Ўзбекистон халқларининг аҳмонийлар, грек – македонияликлар ва сосонийларга қарши кураши, хорозмийлар, бақтрияликлар, Фарғона давлати ҳамда Кушон салтанати ҳақидаги маълумотлар ҳам жуда яхши ёритилган. Залларда намойиш этилаётган аجدодларимизнинг эрамиздан аввалги I ва эрамизнинг I минг йилликларида маданияти юқори бўлганлигини ўзида мужассам этган ашёлар мазмун-моҳиятининг ранг-баранглиги билан ажралиб туради. Буларнинг кўпчилиги дунё маданияти ва санъатининг бебаҳо намуналари ҳисобланади.

Девор ёзувлари, ҳайкалтарошлик тасвирлари, буддавийлик мавзуи билан боғланган меъморчилик ишлари экспозициядан алоҳида ўрин олган.

Ўзбек халқининг ўрта асрлардаги буюк маданий мероси ҳам экспозицияда ўз ифодасини топган. Айниқса, Темур ва темурийлар даврига бағишланган экспозицияда Амир Темур саъй-ҳаракатлари натижаси ўлароқ, фан ва маданиятнинг юқори даражада ривожланганлиги ҳақида ҳикоя қилувчи кўплаб экспонатларни кўриш мумкин.

XVIII-XIX асрларда ҳунармандчиликнинг юксак даражада ривожланганлиги экспозициядаги сопол, кандакорлик маҳсулотлари, Бухоро бахмаллари ва адраслари ҳамда зардузлик санъати намуналарида ўз аксини топган. Шунингдек, мамлакатимизнинг кейинги тараққиёти, хусусан, мустамлакачилик давридаги озодлик учун олиб борилган курашлар, маърифатпарварларимизнинг ўз ватанини маърифатли, фарован ва озод қилиш учун олиб борган курашлари хариталар, суратлар, рангтасвир воситалари орқали ёрқин намоён этилган.

Музейнинг охириги экспозицияси мустақилликка эришган Ўзбекистон Республикасининг қисқа давр ичида сиёсий, иқтисодий, ижтимоий соҳаларидаги эришган улкан ютуқларига бағишланади. Салкам 14 йил давомида Ўзбекистон жаҳонда ўзининг муносиб ўрнини топган давлатлардан бирига айланди. Қисқаси, тарихий тараққиёт ва маданий ривождаги узвийлик музей воситаларида миллатнинг бир бутун яхлит тарихи сифатида кўрсатилган.

Бугунги кунда йирик илмий-маданий марказлардан бири ҳисобланган Ўзбекистон тарихи Давлат музейида ўзбек халқининг тарихи холисона яратилди. Лекин бир вақтда

ватанимиздан ташиб кетилган беҳисоб ва нодир ёдгорликларимизни бошқа музейларда кўрганимизда, юрагимиздаги ўкинч ва армонларимиз қалбимизни тирнайди.

Инсон дунёга бир марта келади. Унинг томонидан бунёдга келган яхшилик эса бир умр ёддан чиқмайди. Чунки эзгулик абадийдир. Зеро, шундай экан, биз ҳам ўз аجدодларимиз каби келажак авлодга муносиб мерос қолиришимиз даркор. Президентимиз Ислом Каримов айтганларидек: «Фарзандларимиз, келажак авлодлар биздан шу ўлкани, шу муқаддас заминни яна ҳам бой, кучли ва қудратли ҳолатда қабул қилиб олишлари учун, биз буюк аجدодларимизга нисбатан қандай миннатдорчилик туйғуларини ҳис этаётган бўлсак, ўғил-қизларимиз, келажак авлод ҳам бизга нисбатан шундай миннатдорчилик туйғуларини ҳис этишлари учун лозим бўлган ҳамма ишни қилиш- бизнинг фуқоролик бурчимиздир».

Темурийлар тарихи давлат музейи

Аждодларимиз қолдирган маънавий, маданий, тарихий меросни ўрганиш орқали Ал-Фарғоний, Ал-Беруний, Ал-Хоразмий, Ибн Сино, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Амир Темури, Муҳаммад Раҳимхон – Феруз, Нажмиддин Кубро каби алломалар қомусий билимга эга, юксак инсоний фазилатли сиймолар бўлганлигини англаймиз.

Мамлакатимиз ҳаётида ўрта аср уйғониш даври фаолияти, фан ва маданиятнинг юксак чўққига эришган даври сифатида эътироф этилади. Жумладан, Амир Темури ва унинг аждодлари ҳукмронлик қилган даврда жойларда жуда катта маънавий ўсиш, юксалиш, маданий тараққиёт кўзга ташланади. Шу давр тарихидан ҳикоя қилувчи музейнинг ташкил этилиши эса у ҳақдаги тарихий ҳужжатлар ҳамда асарларда акс этган ҳаёт ҳақиқатларидан атрофлича маълумот беради, келажак авлодга янги ва фаровон ҳаёт қуриш ишларида катта аҳамият касб этади.

“Темурийлар тарихи” Давлат музейи Амир Темури ва темурийлар даврида илм-фан, маориф ва маданиятнинг юксак даражадаги тараққиётини ҳаққоний акс эттириш ва кенг тарғиб қилиш, чуқур инсонпарварлик руҳи билан суғорилган тарихий ютуқларимиз ва анъаналаримиз асосида ва авлодни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамасининг 1996 йил 14 мартдаги 99-сонли қарори билан жуда қисқа вақт ичида Тошкент шаҳридаги Амир Темури ҳиёбонининг Шимолий-ғарбий чеккасида барпо этилди.

Музей халқимиз, ватандошларимиз вакиллари ва хорижий давлатлардан келган меҳмонлар иштирокида 1996 йил 18 октябрда тантанали равишда очилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримов унинг очилиш маросимида нутқ сўзлаб, жумладан шундай дедилар: “Кимки ўзбек номини, ўзбек миллатининг куч-қудратини, адолатпарварлигини, чексиз имкониятларини, унинг умумбашарият ривожига қўшган ҳиссасини, шу асосда келажакка ишончини англамоқчи бўлса, Амир Темури сиймосини эслаш керак”.

Музей қурилишига Тошкент шаҳар ҳокимлиги, Ўзбекистон Фанлар академияси, Тошкент шаҳар қурилиш бошқармаси, “Торсоик” қурилиш фирмаси ва бошқа ташкилотлар катта ҳисса қўшдилар. Бинони қайси тарҳга биноан қуриш танлаш йўли билан ҳал қилинди. Натижада бинони М. Расулов бошчилигидаги муаллифлар гуруҳи А. Турдиев, А. қосимов, А. Н. Марин, Т. А. Ниёзхўжаевлар иш режаси асосида Амир Темури даврининг анъаналарига мос тарзда бунёд этилди.

Айлана шаклда қурилган бинонинг ташқи кўринишига алоҳида эътибор берилган. Салобатли мовий гумбаз, устунлари ва ҳар бири кенг маънони ташувчи арабча ёзувлари (итоат, адолат, зарофат, маърифат, диёнат, оқибат, марҳамат, қадрият, садоқат, муваффақият, матонат, мурувват, шижоат мазмунидаги) унга ўзгача ҳусн бағишлайди.

Уч қаватли бинонинг биринчи қаватида хазинахоналар, кутубхона, мажлислар зали, дўкончалар, чипталар сотиш, ечиниш, маъмурият, техник воситалар учун бир қатор хоналар жойлашган.

Бинонинг иккинчи қаватида эса экспозициялар учун ўрин ажратилган. Ундаги экспонатларда тарихимизнинг асослари, қадим замонларга бориб тақалиши ҳикоя қилинади. Бу қават деворига “Уста” бирлашмаси наққошлари ва “Саной нафиса” мусаввирлари томонидан ишланган рангли тасвирда Амир Темури ва унинг ворислари ҳаётидан ҳикоя қилувчи лавҳалар берилган. У ердаги икки юз ўринли мажлисхонада турли анжуманлар, ўқувчи ёшлар Билан илмий учрашувлар ўтказилади, экран орқали турли мавзуларни ёритувчи кўрсатувлар намоиш этилади.

Музей биносининг қоқ марказида ҳамма ёқни ёритиб турган 2 тоннаю 70 кг.лик улкан люстра жойлаштирилган, унинг тагида VII асрга мансуб “Усмон қуръони” мусҳафи қўйилган. Тўғрида, яъни деворда Амир Темури Сарой аёнлари билан мажлис ўтказаётгани, халқ билан суҳбат қураётгани ҳамда тўртта фасл ўзига хос тарзда тасвирланган. Иккинчи қаватда Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримовнинг музей учун совғаси, яъни

Амир Темур портретини кўришимиз мумкин. Бундан ташқари Эрон Ислом республикасида берилган совғалар, Амир Темур ёзишмалари, Темур давридаги чолғу асбоблари, Амир Темурнинг отда турган ҳолати гиламда тасвирланган, бу қорақалпоғистон Республикаси ҳукуматидан совға, Самарқанд вилояти ҳокимиятидан, Тошкентдаги Султонова Санобар аядан, Ҳиндистондан, Туркиядан, Сиёб тумани маҳалла аҳлидан тақдим этилган совғалар ҳам экспонат сифатида намоиш этилган. “Амир Темур жанг олдида” – муаллифи Б. Айтмурадов, “Ҳиндистондаги жанг” – муаллифи А. Жўраев томонидан чизилган расмлар, АҚШ ва бошқа мамлакатларда Чоп этилган Темурийлар тарихига оид китоблар ҳам бор.

Учинчи қават Ислом Каримовнинг “Мустақиллик ўзбек халқига ўз юртида қадр-қимматини бўй-бастини, ўз маданиятини ва анъаналари, дину эътиқодини, тили ва маънавиятини қайта тиклаб олишга, миллий ғурур ва миллий тафаккур, ватанга муҳаббат туғуларини камол топтиришга замин туғдиради”, - деган сўзлари билан бошланади.

Шоҳ Жаҳон буйруғи билан 1632-50 йилларда самарқандлик уста Муҳаммад Шариф, олиқ уста Ота Муҳаммад бошчилигида бунёд этилган Мумтозмаҳал мақбараси, Гўри Амир, Улуғбек расадхонаси, Аҳмад Яссавий, Оқсарой меъморий ёдгорликлари макетлари ҳам тартиб билан жойлаштирилган.

Амир Темур ва темурийларга оид қадимий обидалар, тарихий қўлёзмалар, турли хил тасвирлар ва бошқа-бошқа ёдгорликлар музейга ўзгача чирой бағишлаган. Учинчи қаватдаги экспозициялар Амир Темур ва темурийлар тарихи билан боғлиқ экспонатлар (меъморий обидалар, кулолчилик, мисгарлик, заргарлик буюмлари, қўлёзмалар) намоишга қўйилган.

Истиқлол даврида қурилган нодир ёдгорликлардан бўлган музей биноси ҳозирги замон меъморчилигининг ҳам ноёб намуналаридан ҳисобланади. Мутахассислар, мусаввир ва муҳандислар унинг тасвирини Самарқанддаги Гўри Амир мақбарасидан тасвирий нусхалар олиш, миллий анъаналарни уйғунлаштирган ҳолда Темурийлар тарихини акс эттирувчи шарқона усулда чизганлар.

Музей биносининг чор атрофини мармар ва ганчдан ўймакорлик Билан гул солинган ўттиздан ортиқ нақшинкор устунлар ўраган, тепа қисми мовий гумбаз билан ёпилиб, атрофига қадимий қалъа деворларини эслатувчи қабарик гуллар солинган. Музейнинг узоқдан кўзга ташланиб турувчи маҳобатли биноси беихтиёр подшоҳлар бошидаги тожни эслатади.

Музей биринчи қаватининг саҳни ва деворлари ғозғон мармари Билан безатилган бўлиб, ўнг ва чап томонлардаги рангли мармар зинапоялар эса ўзига хос гўзаллиги билан

мафтун этади. Иккинчи қаватдаги айлана марказий зал атрофи корнус шаклида йигирмадан ортиқ устун билан ўралган, устунлар керамик панеллар, баъзи жойлари эса оқ мармар билан ҳозирги замонавий усулда безатилган.

Марказий зал тепа қисмининг доира шаклидаги шифтига ислимий усулда гуллар ишланган, саккиз қиррали сон-саноқсиз юлдузларга Ўзбекистоннинг олий навли соф олтинидан жило берилган. Пастроқда айлана деворга нақшли ёзувлар билан ўзбек, араб ва инглиз тилларида соҳибқиронинг “қувват адолатда”, “Куч бирликда” каби ҳикматли сўзлари битилган.

Музейга кираверишда зал деворининг қирқ квадрат метр майдонига Ўзбекистоннинг моҳир мусаввирлари томонидан Амир Темур даврини ифодаловчи “Туғилиш”, “Юксалиш”, “Мерос” каби уч қисмдан иборат расмлар ишланган. “Туғилиш” бўлимидаги расмларда буюк инсоннинг дунёга келиши, гуллаган боғ, мусиқа чалиб алла айтаётган аёллар акс эттирилган.

Расмнинг ўрта қисмида ҳаёт рамзи бўлган сарв дарахти ва гумбаз устида узоқларга кўз тиккан лочин қуши, юқорида эса бахт қуши – Ҳумо тасвирланган. Расмнинг юқори қисмида юлдузлар олами, ундаги жадий ва муштарий юлдузларининг бир-бирига тўғри келган пайти муҳрланган.

Тасвирнинг иккинчи бўлимида тахтда ўтирган соҳибқирон Амир Темур ва унинг икки томонидан кенгашга йиғилган вазиру уламо, амиру умаролар, саркарда, беклар, элчилар кенгаши тасвирланган. Кенгашнинг қуйи томонидаги тасвирда Темурий ҳукмдорлар Султон Муҳаммад, Мирзо Улуғбек, Султон Ҳусайн Бойқаро ва Заҳириддин Муҳаммад Бобурлар суҳбати ифода этилган. Амир Темур ўтирган тахтнинг орқа фонида ҳукмдор ўзи бунёд этган дунёга машҳур обидалар, Бибихоним масжиди, Шоҳи-зинда масжиди, Оқсарой ва Хўжа Аҳмад Яссавий мажмуаси кўзга ташланиб туради.

Бундан англанадики, соҳибқирон ҳукмронлиги даврида ҳадис илми зукколарига, тариқат ва фикҳ илми донишмандларига, азиз-авлиёларга ката ҳурмат билан қаралган. Амир Темур ўз ҳимоясига олган шу улуғ инсонларга атаб мақбаралар ва мадрасалар қурдирган. Улар яратган маънавий бойликлар, ахлоқий ўғитлар, илмий-фалсафий қарашлари ва уларнинг шахсий ибратли ҳаётлари сабоғини келажак авлодларга етказишга ҳаракат қилинган.

Расмнинг “Мерос” деб аталувчи бўлимида темурийларнинг охириги сулоласи тасвирланган. Ундаги чархпалак вақт – замон маъносини англатса, катта Эман дарахти қудрат ва донолик рамзидир. Расадхона қурилишида Мирзо Улуғбек давридаги фан ва маданиятнинг тараққиёти акс этади.

Шоир Алишер Навоий қиёфасида эса авлодларга ўзининг табаррук асарларини мерос қилиб қолдирган буюк мутафаккир тимсоли намоён бўлади. Мусулмон оламининг энг машҳур, муқаддас китоби Халифа Усмон қуръони мармарлар устида варақлари очилган ҳолда бутун музей залларига файз ва улуғворлик бахш этиб турибди.

Амир Темур ва унинг аждодлари ҳаёти ва фаолиятдан хабар берувчи улкан, ҳашаматли музей нафақат халқимиз, миллатимиз вакиллари, балки бошқа қардош, ҳорижий мамлакатлар фуқароларини ҳам ўзига жалб қилиб, уларда жуда катта таассурот қолдирмоқда. Шаҳар марказининг энг сўлим гўшасида жойлашган музей иморати ўзининг талқи виқори, муҳташам кўриниши, атрофларидаги фавворалар, ям-яшил манзаралар билан биргаликда шаҳримиз чиройига чирой қўшиб, кишилар маънавиятини юксалтириш, ифтихор ва миллий ғурур туйғуларини шакллантириш ишида ҳам беқиёс вазифани амалга оширмоқда. Зеро, Амир Темур ҳаётининг мазмуни, бетакрор фаолиятининг асосий маъноси – Ватан озодлиги, Ватанга муҳаббат деган олий қадриятлардан иборатдир.

Қатағон қурбонлари хотираси музейи

Маълумки, тарих музейлари халқ хотирасининг ифодаси ҳисобланади. 1999 йили Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримов ташаббуси билан мамлакатимизда қатағон қурбонлари хотирасини абадийлаштириш ва “Шаҳидлар хотираси” ёдгорлик мажмуасини барпо этишга қарор қилинди ва бу борада улкан ишлар амалга оширилди. Жумладан, Миллий мустақиллик, Ватан равнақи, юрт озодлиги учун жонини фидо қилган эл ўғлонларининг қутлуғ хотирасига пойтахтда муаззам ҳиёбон барпо этилди. Президентимиз ташаббуси ва раҳнамолигида бунёд этилган ва 2002 йил 1 августда – қатағон қурбонларини ёд этиш кунда очилган “Қатағон қурбонлари хотираси” музейи қурувчилар, меъморлар ва тарихчи олимларнинг улкан меҳнати маҳсули бўлди. Халқимизнинг миллий қадр-қиммати тикланишига, ўзлигини қайтадан намоён этишга истиқлол йўл очди ва биз она Ватанимиз ва халқимиз тарихи билан фахрланиш, ўтган аждодларимизнинг қутлуғ хотирасини эъзозлашдек юксак инсоний-маънавий имкониятларга эга бўлдик. Мажмуа қай тарзда дунёга келганлиги ва музей айнан шу жойга мўлжалланганлиги тўғрисида “Шаҳидлар хотираси” хайрия жамғармаси раиси Наим Каримовнинг келтирган манбаларидан қуйидагилар аён бўлади: Бугун кўркам зиёратгоҳ барпо этилган жойлар XX асрнинг қарийб 80-йилларига қадар Тошкентнинг энг пастқам, хилват гўшаси бўлган. Бу ердаги бирдан-бир иншоот “Алвасти

кўприк” деб номланган. Худди шу ернинг 20-йиллар адоғидан бошлаб мустабид давлатга қатагон ўрнида хизмат қилгани ҳам тасодифий эмас. Мутахассисларнинг берган маълумотларига кўра, 20-40-йиллар орасида бу ерда учта қатлгоҳ бўлган. Уларнинг бири – телевизион миноранинг Ишчилар шаҳарчаси томон тушган “оёғи” атрофида, иккинчиси зиёратгоҳнинг юқори тарафида, ниҳоят, учинчиси “Абразив” заводининг ўрнида бўлган. Шу тарзда Юнусобод қарийб ярим аср мобайнида халқимиз тарихидаги энг даҳшатли воқеаларнинг тилсиз гувоҳига айланган.

Музейда истиқлол йилларида маънавий қадриятларимизни тиклаш бўйича олиб борилган ката ва муҳим ишлар алоҳида экспозицияларда акс этган. Бу экспозицияларнинг жойлашиши ва уларни кўз қорачиғидай сақлашда қандай технологиялардан фойдаланилаётгани жуда муҳимдир.

Шаҳид кетган аждодларимиз хотирасига бағишланган, ғоят қисқа муддатда қад ростлаган ёдгорлик мажмуи ва музейи айнан шу жойда – кўп-кўп тарихий воқеаларга гувоҳ бўлган қадимий Бўзсув соҳилида бежиз барпо этилгани йўқ.

Музейга кираверишда мамлакатимиз Президенти И. А. Каримовнинг “Мустабид тузум даврида миллион-миллион бегуноҳ инсонларнинг умри хазон бўлганини, қанча-қанча оилалар хонавайрон бўлиб, қанча-қанча гўдаклар етим қолганини тарих, бугунги ва келажак авлод ўеч қачон унутмайди” деган сўзлари ёзилган.

130 йил давом этган мустамлакачилик йилларида Ватан ва халқ озодлиги йўлида қурбон бўлган аждодларимизнинг порлоқ хотираси ана шу ёдгорликда ўз абадиятини топди.

Шу тарихий кундан бир йил аввал Ўзбекистон Республикаси Президентининг мустамлакачилик даврида миллий истиқлол ва тараққиёт йўлидаги интилишлари учун ноҳақ айбланиб, турли жазо ва тазйиқларга маҳкум этилган ватандошларимиз хотирасини абадийлаштириш юзасидан Амалий ишлар олиб бориш учун Жамоатчилик комиссияси тузилган эди. 1999 йил 22 июль куни эса Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қатагон қурбонлари хотирасини абадийлаштириш тўғрисидаги қарори қабул қилиниб ва унда Юнусобод туманидаги Бўзсув қирғоғида Мустамлакачилик даври қурбонлари ёдгорлик мажмуини барпо этиш ҳамда “Шаҳидлар хотираси” хайрия жамғармаси тузиш лозимлиги қайд этилган эди.

Қатагонларни хотирлаш ва эъзозлаш, халқ озодлиги йўлида қурбон бўлган аждодларимизнинг порлоқ хотирасини тиклаш мақсадида 2002 йил 31 август куни

Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримов ташаббуси билан “қатағон қурбонлари хотираси” музейи очилди.

Музейнинг ташқи кўриниши: “Қатағон қурбонлари хотираси” музейи “Шаҳидлар хотираси” майдонининг марказида жойлашган бўлиб, майдонга янада кўрк ва файз бағишлаб турибди.

Музейнинг томи вазифасини ўтовчи “Кўк гумбаз” “Уста” бирлашмаси томонидан ишланган. Бино атрофидаги 28 та устун қўқонлик уста Абдуғани Каримов ва унинг шогирдлари томонидан “ёғоч ўймакорлиги” усулида ишланган. Бино тўрт эшикдан иборат. Булардан бири қўқон усталари, бири Самарқанд усталари, икkitаси тошкентлик усталар томонидан “ёғоч ўймакорлиги” усулида жуда катта дид билан ишланган.

Ҳозирги кунда музей ичига тошкентлик усталар томонидан ясалган эшик орқали кирилади.

Музейнинг ички кўриниши: Музей зали ёруғ ва шинам. Зал марказида “Изтироб ҳайкали” ўрнатилган. Унда фарзандини кутаётган ота-она, ўз ёрини соғинган аёл, ота меҳрига тўймаган бола тасвирланган. Девогларга музейни бўлимларга ажратувчи, мавзуларга оид, ўша даврларга хос лавҳа – суратлар осилган.

Музей 7 бўлимдан иборат. 1. XIX аср ўрталари ва охирлари. 2. 20-йиллардаги қатағон. 3. “қулоқ”лаштириш даври. 4. 30-йиллардаги қатағон. 5. 40-50-йиллардаги қатағон. 6. 80-йиллардаги қатағон. 7. Мустақиллик йилларида қатағонларни хотирлаш ва эъзозлаш.

Ҳар бир бўлимда шу даврга оид ҳужжатлар, маҳфий қоғозлар, расмлар, давр лавҳалари ва экспонатлар бор.

Миллатимиз фахру ифтихори бўлган Абдулла қодирий, Абдурауф Фитрат, Абдулҳамид Чўлпон сингари юзлаб улуғ зотларнинг ҳам шу ерда қатл этилганлиги яқингача кўпчиликка маълум эмас эди. Барчамизнинг тақдиримизга дахлдор бўлган тарихий адолатни тиклаш, халқимиз ва миллатимизнинг яқин ўтмишдаги ҳали-ҳануз сир бўлиб келаётган ёпиқ саҳифаларини тўла очиб бериш, шу тарихдан сабоқ чиқариб, бугунги ва келажак ҳаётимизга онгли қарашни манна шу ёдгорлик ҳамда музей ўргатиши шубҳасиз. Зеро, музейларни ташкил қилишдан мақсадимиз ҳам шу жамият ва яшаб турган инсонларнинг ўз ватани тарихига бефарқ қолмасликлари, айниқса ёшларнинг ўзларидан ката аجدодлари ҳаёти ва тутган йўлларини яхши билиш, уларнинг хотирасини абадийлаштириш, Ватан озодлиги, тинчлиги, фаровон ҳаёти учун улардек мардларча, фидокорона меҳнат қилишлари сари

илҳомлантиришдир. Ўзлигини англаган ҳар бир фуқаро шу юртнинг келажаги, фарзандлар камоли ва яхши турмуши учун бор куч-қувватини сафарбар қилади.

Биз юқорида мустақиллик даврида қуриб, ишга туширилган Термиздаги ва пойтахт Тошкент шаҳридаги ғоят катта аҳамиятга эга бўлган музейлар фаолияти ҳақида фикр юритдик. Бу музейлар халқимиз ҳаётида, айниқса ёшлар маънавий дунёқарашини шакллантириш, уларда аجدодларига нисбатан меҳр, ифтихор туйғуларини такомиллаштиришда муҳим вазифаларни амалга оширади. Маданий-маърифий ғояларни кенг халқ оммаси ўртасида тарқатиш, тарғиб қилиш ва жаҳонга кўз-кўз қила туриб, аجدодларига муносиб тарзда ҳаёт кечиришлари, меҳнат қилишлари ва буюк ишларни амалга ошириш сари илҳом бахш этади. Музейлардан олинган таассурот, билимлар кишига эстетик ҳамда маънавий завқ бағишлайди.

Савол ва топшириқлар:

1. Мамлакатимиз мустақилликка эришгандан кейин очилган музейлар ҳақида гапириб беринг.
2. Термиздаги Археология музейи неча бўлимдан иборат?
3. Ўзбекистон тарихи музейининг қайта очилиши.
4. Темурийлар тарихи давлат музейи.
5. Қатағон қурбонлари хотираси музейи қачон ташкил топган?

Адабиётлар:

- 1.Каримов И.А. Маънавий юксалиш сари. Тошкент, 1998й.
- 2..Содиқова Н. Маданий ёдгорликлар хазинаси. Тошкент,"фан". 1991й.
- 3.Садиков Х, Гласс Ю, Цой Е. Музейи Ўзбекистана. Тошкент, 1992й.
- 4.Жабборов И. Ўзбек халқ этнографияси. Тошкент,1997й.

ЎЗБЕКИСТОН ВИЛОЯТЛАРИДА ФАОЛИЯТ КЎРСАТАЁТГАН МУЗЕЙЛАР ҲАҚИДА

Режа:

1. Наманган вилоят ўлкашунослик музейи.
2. Фарғона вилоят ўлкашунослик музейи.
3. Жиззах ва Қорақалпоғистон ўлкашунослик музейлари.

Наманган вилоят ўлкашунослик музейи

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Маданият ва спорт ишлари Вазирлигини ташкил этиш тўғрисида» ги 2004 йил 27 сентябрдаги ПФ-3491 сонли Фармони ҳамда «Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари Вазирлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида» ги 2004 йил 30 сентябрдаги 455-сонли қарорига асосан Наманган вилоят ўлкани ўрганиш музейи Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари Вазирлиги тизимига киради ва унга бўйсунди.

Наманган вилоят Ўлкашунослик музейига эса 1920 йили асос солинган бўлиб уни, Наманган вилоят ўлкани ўрганиш музейи деб юритилади. У Наманган шаҳар Нодим Намангоний кўча 41-уйда махсус бинода жойлашган. Музей ходимлари меҳнатига ҳақ тўлаш Маданият ва спорт ишлари вазирлигининг 22 март 1999 йилдаги 5-сонли йўриқномасига асосан биринчи категорияда амалга оширилади. Музей илмий текшириш ва илмий-маърифий муасаса ҳисобланади. Музей фондларида вилоятимиз тарихига, маданиятига, санъатига ва табиатига оид бўлган ғоят қимматли экспонатлар сақланади.

Наманган вилояти ўлкани ўрганиш музейи вилоят «Хотира ва қадрлаш» музейига ва вилоятдаги жамоатчилик музейларига илмий услубий ёрдам кўрсатувчи музей ҳисобланади.

Вилоят ўлкани ўрганиш музейи ўз йўналишига кўра вилоятимизнинг тарихи, маданияти, санъати этнографияси, табиати ва бошқа соҳаларини илмий асосда ўрганиб ўз экспозиция ва кўргазмаларида акс эттиришга хизмат қилувчи илмий оқартув муассасаси ҳисобланади. Музейнинг фаолияти ўлкамизнинг ижтимоий-иқтисодий, илмий-техникавий, маданий-маънавий ва маърифий ривожланишига ёрдам бериш, аҳолининг айниқса ёшларнинг ижтимоий онгини шакллантиришга кўмаклашишдан иборат бўлади.

Музей илмий ташвиқот ва тарбиявий фаолиятининг асосий шакллари экспозиция ва кўргазмалардан иборат бўлиб, ўлкамизга оид тарихий ҳужжатларни, моддий-маънавий ва маданий ёдгорликларни, табиат бойликларини, санъат асарларини тўплайди, белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказди, сақлайди ва кўргазмаларга қўйиб боради.

Вилоят, туманларидаги «Халқ» музейлари, «Хотира ва қадрлаш» уйларига, жамоатчилик музейларига илмий-услубий ёрдам беради.

Вилоят ўлкани ўрганиш музейининг тузилмаси қуйидагича:

- а) Услубиёт бўлими;
- б) Табиат бўлими;
- в) Тарих бўлими;
- г) Санъат бўлими;
- д) Хазина бўлими;
- е) Маънавият сектори;
- ё) Адабиёт ва қўлёзмалар сектори иш юритадилар.

Вилоят музейи ўз экспозицияларини фаннинг энг янги ютуқлари асосида ва музейшунослик билимининг талабларига кўра тузиб турли тарихий ва ижтимоий жараёнларни тушунтиришда дунёвий билимларга асосланиб, аجدодларимиз турмуш тарзини ўрганишда янги топилган манбаъларга суянган ҳолда музейга ташриф буюрувчиларнинг ўлкамиз тарихи, маданияти, санъати ва табиатига оид билимларини чуқурлаштиради. Шу билан бирга аجدодларимиздан бизга мерос бўлиб қолган қадимий анъаналарни турмушимизга тадбиқ этиш, ота-боболаримиз илмий, маданий меросини излаб топиш, ўрганиш ва омма ўртасида кенг тарғиб қилиш, табиатни асраш ва теварак-атрофни муҳофаза қилиш муаммолари ва ечимларини ёритади.

Музей ўлкамизнинг тарихий ривожланишини ойдинлаштиради, унинг ижтимоий-иқтисодий равнақи, илмий археологик ва ёзма манбаъларини излаб топиш, ўрганиш ва тарғиб қилишни кенг йўлга қўяди.

Юқорида айтиб ўтилган илмий экспозиция ишлари, аҳоли ўртасида ўлкамиз ўтмиши тарихига, санъатига, табиатига ва хайвонот дунёсини авайлаб асраш туйғуларини шакллантириш мақсадига хизмат қилади.

Музей ўзининг экспозициялари кургазмалари ва фонддаги коллекциялари ёрдамида кенг аҳоли орасида илмий-маърифий ишларни олиб бормоқда.

Фарғона вилоят ўлкашунослик музейи

Фарғона вилоят ўлкашунослик музейи Ўзбекистондаги энг кекса музейлардан биридир. 1894 йилнинг 16 октябридан 17 ноябригача Янги Марғилон (ҳозирги Фарғона)

шаҳрида биринчи қишлоқ хўжалиги ва саноат кўргазмаси бўлиб ўтади. Худи шу кўргазмадан қолган бир қисм коллекциялар, турли кишилар томонидан совға сифатида берилган айрим буюмлар музейнинг ташкил этилиши учу насос бўлди.

Фарғона вилоят ҳарбий губернаторининг 1885 йил 2 ноябридаги буйруғига асосан музейга раҳбарлик қилиш ва уни янада тараққий эттириш бўйича махсус қўмита таъсис этилди ва губернатор уйининг иккинчи қаватидаги тўртта хона музей учун вақтинча ажратиб берилди.

1897 йилнинг 4 июлига келиб музейнинг низоми тасдиқланди. Бу вақтда музейда 2200 дона буюм ва китоблар мавжуд эди.

1899 йилнинг 26 май куни “Фарғона вилоят музейи”нинг (унинг биринчи номи шундай эди) тантанали очилиши бўлиб ўтди. Музейнинг очилиш9 тантаналари буюк рус шоири А. С. Пушкин таваллудининг 100 йиллигига бағишланган кечага қўшилиб кетди. Бу вақтга келиб музейда 2223 дона буюм ва китоблар йиғилганди. Музей губернатор уйининг ёрдамчи хонасида жойлашган бўлиб, шахсий хайриялар ҳисобигагина ишлаб турарди. Одатда у дам олиш ва байрам кунлари кўпроқ очик бўларди. Ёки вилоятга келган нуфузли меҳмонлар учун махсус очилар эди.

1911 йилда шахсий хайрияларнинг кескин камайиши муносабати билан музей ёпилишга мажбур бўлди. Фақатгина сиёсий тузумнинг ўзгариши туфайли музей 1920 йилда қайта очилди. Энди унинг мақсад ва вазифаси ҳам бутунлай ўзгарди. Музейнинг номи эса, “Фарғона шаҳар илмий музейи” деб аталди. Музейга Константиновская (ҳозирги Турон) кўчасидаги собиқ қишлоқ хўжалик жамиятининг биноси берилди. 1920 йилдан 1984 йилгача музей шу бинода иш фаолиятини давом эттирди.

1922-1927 йилларда музейда қишлоқ хўжалик ва ҳунармандчилик, нумизматика, табиий-тарихий, этнография бўлимлари мавжуд эди. 1928 йилда янги – қадимшунослик бўлими, 1932 йилда – инқилоб бўлими очилди. 1938 йилдан музей “Вилоят ўлкашунослик музейи” сифатида фаолият кўрсата бошлади. Бу вақтга келиб музей кириш, табиат, тарих ва социалистик қурилиш бўлимларига эга эди.

Музей иккинчи жаҳон уруши йилларида ўз фаолиятини янада кучайтирди, унинг ходимлари фарғоналикларнинг фронтдаги қаҳрамонона жасоратлари ва фронт орқасидаги фидокорона меҳнати тўғрисидаги ҳужжатлар билан янада бойитдилар.

1950 йилларнинг бошларида музей археологик ишларни олиб боришга астойдил киришди. Бу ишларни Ленинград Университетининг битирувчилари, кейинчалик музей

ходимлари бўлиб ишлаган Н. Г. Горбунова ва Б. Э. Гамбурглар олиб боришди. Биргина 1951 йилдан 1956 йилгача музей фондларига 2731 та археологик буюмлар келиб тушди, ваҳоланки, музей очилган пайтда унинг фондларида фақатгина икки дона археологик буюм мавжуд эди, холос.

Ҳозирги вақтда музейнинг археология фонди Фарғона водийсидаги энг бой коллекциялардан биридир. Бу ерда 10 мингдан ортиқ археологик буюм сақланади. Улар тош давридаги меҳнат қуроллари, қабрлар ва археологик текширишлар ўтказилган жойлардан топилган кулолчилик ва бронза буюмлари, шунингдек, водий ҳудудидан топилган бошқа кўплаб археологик буюмлардан иборатдир.

Музей фондларида ҳозирда 80 мингдан ортиқ экспонатлар сақланмоқда. Уларнинг ката қисмини негатив ва фотосуратлар, ҳужжатлар, ўлканинг қадимий ва ҳозирги замон тарихига оид ашёвий ёдгорлик буюмлари ташкил этади.

Музейда дастлабки фарғоналик мутахассис рассомлар М.Н.Янцин ва П.М.Никифоров, халқ рассомлари А.Н.Волков ва С.Алибеков шунингдек, замонавий рассомларнинг асарларини ўз ичига олган ўзига хос тасвирий санъат тўплами ҳам мавжуд. Риштон ва /урумсарой кулолчилиги, мисгарлик ва заргарлик буюмлари, уст-бош ва турли хил кашталар кўргазмаси эътиборни тортади.

1985 йилдан буён музей янги замонавий махсус қурилган бинода фаолият кўрсатмоқда. Ҳозир музейда ўлка табиати ва Фарғона водийси тарихининг XX аср бошларига қадар бўлган даврни акс эттирувчи экспозиция фаолият кўрсатиб турибди. Бу экспозициялар тарих ва маданиятимизнинг асил ёдгорликлари кўргазмаси бўлиб, уларда замонавий диораммалардан фойдаланилган. Экспозициялардан ташқари қатор кўргазмалар мавжуд. Музейда фарғоналик рассомларнинг асарлари кўргазмаларини ташкил этиш анъанага айланиб қолган.

Мустақиллик йилларида вилоятнинг ижтимоий ҳаётида музейнинг роли кескин ортди. Айниқса, халқимизнинг бой ва ўзига хос тарихини тиклашда, уни тадқиқ этишда музейнинг малакали ходимларининг хизматлари беқиёсдир. Бевосита уларнинг хизматлари эвазига, нафақат мамлакатимиз, балки бутунжаҳон миқёсидаги тантаналарни нишонлашга муяссар бўлинмоқда. Буюк ватандошимиз Аҳмад ал-Фарғонийнинг 1200 йиллик ва Бурҳониддин ал-Марғинонийнинг 900 йиллик юбилейлари ана шулар жумласидандир.

Сўнгги йилларда музейда илмий-тадқиқот ишлари ҳам бир мунча жонланди. Музей ходимлари томонидан қатор монографиялар нашр этилди.

Аҳоли билан ишлаш ҳам яхши йўлга қўйилган. Музей ҳар йили камида 60 мингдан зиёд томошабинга хизмат кўрсатади. Бундан ташқари, илмий-услубий, амалий саёҳат ташкил этиш ишлари билан ҳам келувчиларга яқиндан ёрдам кўрсатилади. Музей мактаб ўқувчилари, талабалар, илмий-тадқиқотчилар учун сеvimли масканга айланган.

Вилоят ўлкашунослик музейининг 7 та тармоғи мавжуд: Шоҳимардон қишлоғида Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий музейи, Фарғона тумани Каптархона қишлоғида Усмон Юсупов мемориал музейи, Яйнан шаҳрида Ўзбекистон туман тарихи музейи, Марғилон шаҳридаги Йўлдош Охунбобоев мемориал ва “Адабиёт ва санъат” музейлари, Учкўприк туманидаги Зиёвуддин Ҳазиний уй музейи ва Олтиариқ туман тарих музейлари Фарғона вилоят ўлкашунослик музейи филиаллари ҳисобланади.

Жиззах вилояти ўлкашунослик музейи

Жиззах қадимий шаҳарлардан бири бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг марказий қисмида жойлашган вилоятлардан биридир. Жиззах милoddан аввалги II асрда ҳам Шарқ ва ғарб ўртасида савдо алоқалари, яъни буюк ипак йўли ўтган минг бир булоқларию, хушманзара тоғу қирлари, мўл ҳосилга эга бўлган далаю боғлари, қўрғону работлари, хуллас ҳали сиру асрорларга тўла тарихий воқеаларга бой бўлган бир сирли воҳадир. Жиззах, Самарқанд ва Тошкент оралиғидаги Сангзор дарёси ўзанида жойлашганлиги, тоғ тугаб чўл бошланган жойда бўлганлиги сабабли суғорма деҳқончилик ва ҳунармандчилик ривожланган маскан бўлган.

Жиззах “Дизак” суғдий тилда “қалъа”, яъни “қалъача” маъносини англатади.

Жиззах воҳаси Темурийлар даврида айниқса юксалади. Жиззах Искандар Зулқарнайн босқинчиликларини кўрган, XVI-XIX асрларда мўғуллар томонидан кўп жангу жадалларни, талончиликларни бошидан кечирган. Айниқса дашту қипчоқ хонларининг босқинлари, Абдуллахон урушлари, Имомқулихон ҳукмронлиги йилларидаги қаттиқ тўқнашувларни кўрган, оғир солиқ ва ўлпон тўловлари туфайли жабрланган ва азобланган. Кейинги асрларда Жиззах воҳаси Бухоро ва қўқон хонликлари ўртасида талаш бўлиб, қонли урушлар азобини бошидан ўтказди. 1866 йилда рус қўшинлари томонидан Жиззахнинг босиб олиниши, Жиззах халқининг тобора қашшоқлашишига олиб келди, бу эса Ватан озодлиги, мустақиллиги, орномуси учун курашга чорлади. қанчадан-қанча жиззахлик жасур фарзандлар шу озодлик учун кураш йўлида қурбон бўлдилар.

Жиззах Россия мастамлакаси таркибига ўтказилиб, 1916 йилда Уезд, 1924 йилда Самарқанд вилоятига қарашли туман бўлди. 1973 йил 29 декабрдан бошлаб Жиззах вилояти ташкил топди. Жиззах 11 та туман, Жиззах шаҳри ва туманларга бўйсунувчи 7 та шаҳар, шаҳар типидagi 8 та поселкадан иборатдир. Умумий майдони 20,5 минг кв.км.га етади. Жиззах вилоятида 873,5 минг киши бўлиб, шаҳарда эса 125,% минг аҳоли яшайди. Бунча 70 дан ортиқ миллат вакиллари бор. Жиззах вилояти ва шаҳар тарихига оид маълумотларни ўрганиш, халқимизнинг қадимий меросларини келажак авлодга етказишни вилоят “Ўлкашунослик” музейининг тарих бўлими ходимлари ўзларининг асосий вазифаларидан деб билади. Жиззах халқининг талаб ва истакларидан келиб чиққан ҳолда 1916 йилги Жиззах қўзғалонига бағишланган кўргазма ташкил топган бўлиб, унда қўзғалоннинг келиб чиқиш сабаблари, қўзғалон иштирокчиларининг жазоланиши ва Жиззах темир йўлининг қўзғалончилар томонидан бузилиши акс эттирилган. Бу қўзғалон характер нуқтаи назаридан миллий озодлик ҳаракатидаги қўзғалон эди. Бўлимнинг сўнгги кўргазмаси “Аждодлар мероси” деб номланиб, бу кўргазмада аждодларимиз томонидан ясалган мис, уй-рўзғор буюмлари, ҳунармандларимиз томонидан ясалган ёғоч буюмлар ўз аксини топган.

Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги шарофати билан тарихимизга жуда катта эътибор қаратилмоқда. Президентимиз И. Каримовнинг “Ўз тарихини билмаган халқнинг келажаги ҳам бўлмайди” деган фикрларидан келиб чиққан ҳолда тарихимизни чуқурроқ ўрганишга киришилди. Тарих бўлимида жойлаштирилган ноёб экспонатлар асосида олий ўқув юртларида, мактаб ва музейларда тарихимизга доир кўпгина кўчма кўргазмалар ташкил қилинди. Ҳозирги кунда тарих бўлимида 4,445 тадан зиёд ноёб экспонатлар мавжуд. Бу музей шу ерлик халқ тарихи ва маданиятидан ёш авлодларга сабоқ беради, ёшлар эса ўз навбатида бу маълумотларни билиб, ота-боболарига муносиб фарзандлар бўлишга интиладилар.

Жиззахда “Ўлкашунослик” музейига қарашли Шароф Рашидов ёдгорлик музейи ҳам фаолият кўрсатмоқда. Шароф Рашидов улкан билими, бой хотираси, катта раҳбарлик қобилияти, олижаноб ва ҳалоллиги, камтарлиги ва меҳрибонлик каби фазилатлари билан шуҳрат қозонган ҳақиқий инсон эди. Шароф Рашидов вафотидан сўнг (1983) унинг шахсини қоралаш “Марказ”нинг буюртмаси билан амалга оширилди.

Мустақилликнинг дастлабки йилларидаёқ Президент Ислам Каримов кўрсатмаси билан Шароф Рашидов шахсини оқлаш, қадриятини тиклаш, 75 йиллигини муносиб нишонлаш ишлари бошлаб юборилди. 1992 йил 6 ноябрь куни Жиззах шаҳрида Шароф Рашидовнинг бюсти ва ёдгорлик музейи очилди.

Музейнинг экспозицион сатҳи 250 кв.м. бўлиб, 14 бўлимдан иборат. Бу бўлимлар 50 дан зиёд мавзуларга бўлинган. Музей экспозициялари Шароф Рашидовнинг болалик давридан то умрининг охиригача халқимизга қилган ҳалол хизматлари ҳақида ҳикоя қилади.

Музей залларини кўздан кечирар экансиз, Шароф Рашидов нақадар бир мураккаб ижтимоий, сиёсий даврда яшаганининг гувоҳи бўласиз.

Ш. Рашидовнинг ҳаётига назар ташлаб, унинг Республика тараққиётидаги катта хизматларини тан олиб, уни Ўзбекистон халқи учун тарихий шахс деб оламиз.

Ш. Рашидов туфайли қардош республикалар ва Шарқ мамлакатлари билан муносабатлар юмшоқ эди.

Ш. Рашидов тарихий-афсонавий “Икки дил достони”, “/олиблар”, “Бўрондан кучли”, “Қудратли тўлқин”, “Кашмир қўшиғи” асарларида ҳаққоний воқеаларни қаламга олган эди. Осиё, Африка ва Лотин Америкаси мамлакатлари иштирокидаги қитъалараро анжуманларнинг асосий ташкилотчиларидан бири эди.

Музей залларида манна шу фаолият билан боғлиқ экспонат ва ҳужжатлар моҳирона жойлаштирилган.

Ислом Каримов “Нима учун дунё бўйлаб Шароф Рашидовнинг номи ўзбек халқи мужассамлаштирган фазилатлар тимсоли сифатида қабул қилинади?” дея савол бериб, шундай жавоб қилган эди: “Шароф Рашидов ўзини тарбиялаб вояга етказган халққа ҳаётини, бутун борлигини тиккани учун!”

Ш. Рашидов ёдгорлик музейига кирган ҳар бир сайёҳ унинг шахси, ижтимоий-сиёсий, адабий фаолияти ҳақида мухтасар хулосага келади. Бу ноёб музейни ўзбек халқининг кейинги ўттиз-қирк йиллик ҳаёт йўлидан бир дебоча деб ҳам тушуниш мумкин.

Бундай музейлар Ўзбекистон вилоятларидаги ҳар бир шаҳар, туман, ноҳия марказларида мавжуд бўлиб, уларнинг асосий вазифаси халққа хизмат қилишдир. Ҳар бир жойнинг ўзига хос тарихи, шу ўлкагагина хос бўлган табиати, ҳайвонот олами, машҳур кишилари бўлиб, уларни аҳоли эътиборига ҳавола қилиш, айниқса ўсиб келаётган ёш авлодга ватани тарихи, аجدодлари кечмишидан хабар бериш жуда катта тарбиявий аҳамиятга эгадир.

«Қорақалпоғистон республикаси Ўлкашунослик музейи» бундан 75 йил аввал ташкил этилган. Ўтган давр мобайнида у маданий –маърифий марказга айланди. Марказий Осиёдаги маданият ва маърифат муассасалари ичра биринчи қалдирғочлардан ҳисобланган, ушбу даргоҳ халқ тарихи музейлари, ўсимликлар ва табиат оламини тарғиб этиб келаётир. Бу ердаги ҳар бир буюмдан тарих нафаси уфуриб туради. («Шундай

такрорланмас дунёни яратиб, ўз ижодиётига мангулик бахт этган усталарга тассанолар бўлсин» - деб ёзганди музейга ташриф буюрган чет эллик меҳмонлардан бири). 1927 йилда ўлкамизга ўқиш амалиётига келган талабалар Қорақолпоқ овулларида этнографик материаллар тўплашган ва археологик ёдгорликларни қазиш ишлари амалга оширилган. Дастлаб бир неча экспонатлар билан фаолият бошлаган музей 30-йилларнинг охирига келиб, 1022 та экспонатга эга бўлган. 1935 йили тарих ўлкашунослик музейига айлангач, унда ишлаш учун бир қатор олимлар жалб қилинган. Хусусан Я. /уломов; С. Толстов; Т.Жданов каби таниқли олимлар раҳбарлигида Орол бўйича олиб борилган археологик - этнографик экспедициялар жамоасининг катта меҳнати натижалари музей фондиди бойитиб борди. Бугунги кунда музейнинг табиат археология ва этнография янги тарих бўлимларида 56 мингдан ортиқ экспонатлар сақланади. Улар Қорақолпоқ халқининг ўтмиши, бугуни ва келажакдан сўзлайди. Тупроқалъа, Жампиқ қалъа, Аёз қалъа, Қирққиз қалъалардан топилган ёдгорлик буюмлар музейнинг энг ноёб ашёларидир. Музей фонди йил сайин янги топилмалар билан тўлдирилмоқда. Экспонатлар йиғиш учун шаҳар ва туманларга экспедициялар жўнатиш музейнинг ўзида ва улардан ташқарида кўчма кўргазмалар, оммавий – маърифий тадбирлар уюштириш анъанага айланган. Ҳар йили Ўзбекистон Фанлар Академияси Қорақолпоғистон бўлими, «Оролни қутқариш халқаро жамғармаси» ЖЭФ агентлиги билан ҳамкорликда ранг-баранг тадбирлар амалга оширилмоқда.

2004 йилнинг кузида музейнинг 75 йиллик юбилеи нишонланди. Шу муносабат билан экспонатлар, коллекциялар рекламасининг турли шакллари, афишалари-ю тавсиялар, каталоглар, музей рамзи туширилган нишонлар тайёрланди.

И.В. Савицкий номли Давлат санъат музейи. Мусаввир, археолог, ҳайкалтарош И.В.Савицкийнинг номини Қорақолпоғистонда алоҳида меҳр-муҳаббат билан тилга олишади. У бутун умрини Қорақолпоғистон халқи санъатини ўрганиш, бойитишга бағишлайди. Иккинчи жаҳон уруши йилларида эса, дунё санъати дурдоналарини тўплашдек машаққатли ишга бел боғлади. Қирғинбарот бўлаётган жойга бориб, кўплаб санъат асарларини уруш оловларидан омон сақлаб, қўлга киритиб, соғ-омон олиб келди ва бу билан республика санъат музейининг яратилишига асос солди. Унинг меҳнатлари қадрланиб вафотидан сўнг, давлат санъат музейи И.В. Савицкий номи билан аталди. Бу фидойилик мустақиллик йилларида алоҳида тақдирланди. Музейнинг янги биноси қурилиши 30 йил мобайнида битмай келганди. 2002 йилда ҳукуматимиз томонидан 1

миллиард сўмлик маблағ ажратилди. Жаҳоннинг энг зўр музейлари билан бемалол беллаша оладиган бино бутунлай қуриб битказилди. Замонавий асбоб-ускуналар билан жиҳозланди. Халқимизнинг ўзига хос санъатини қадим ўтмишдан тортиб, ҳозирги кунимизгача бўлган тараққиёти тарихи экспонатларда акс эттирилган Савицкийдан мерос бўлиб қолган санъат эса музейнинг бебаҳо мулкига айлантирилди.

Савол ва топшириқлар:

1. Ўзбекистон вилоятларидаги музейлар фаолияти.
2. Наманган ва Фарғона ўлкашунослик музейларининг тузилиши.
3. Жиззах ва Нукусдаги музейлар.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Маънавий юксалиш сари. Тошкент «Ўзбекистон»1998й
2. История Узбекистана в источниках.Тошкент 1984г.
3. Самарқанд,Хива.Расмли альбомлар.

Ўзбекистоннинг маънавий юксалиши ва музейлар тараққиёти

Режа:

1. Ўзбекистонда музейлар фаолиятини яхшилаш.
2. Янги музейларнинг ташкил этилиши.
3. Соҳа музейларига эътибор.

Мустақиллик туфайли республикамизда музейларга бўлган эътибор янада ошди. Хусусан кейинги 10 йил ичида Давлат қармоғидаги музейлар сони 140 тани ташкил этди. Шулардан тарих музейлари 75 та, Ўлкашунослик музейлари 23 та, Бадий Санъат

Кошоналари 10 та, мемориал муассаса 20 та, адабиёт музейлари 8 та, табиат музейлари 4 тадан иборат. Айни пайтда буларда 1 миллион 600 мингдан ортиқ экспонатлар мавжуд.

Инсон тинимсиз гўзалликка интилади, гўзалликни ижод қилмасдан, ундан маънавий- руҳий завқ олмасдан ва шу орқали ўз турмушини безатмасдан яшай олмайди.

Дунёдаги барча халқлар каби ўзбек халқи ҳам жуда қадим даврлардан буён халқ руҳияти, турмуш шароитларини ўзида акс эттирувчи амалий санъат асарларини яратиб келган. Табиийки, моддий маданият маҳсули бўлган халқ амалий санъат асарлари ижтимоий ҳаётнинг бир босқичидан иккинчисига мерос бўлиб ўтиб, авлодларнинг беқиёс маданий бойлигига айланиб бораверади.

Жамиятни маънавий, ахлоқий камолга етказишга кенг аҳоли оммасини, айниқса, ёш авлодни тарбиялашда музейларнинг катта аҳамият касб этишини инобатга олиб, Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус ўқув юртлари, Маданият ва спорт ишлари ва Халқ таълими Вазирлигининг 2002 йил июнь ойида қабул қилинган Республика Олий ва ўрта- махсус, касб-хунар ва умумий ўрта таълим муассасалари ўқувчи ва ёшлари ўртасида маънавий маърифий ишларни кучайтириш тўғрисидаги қўшимча буйруқлари ва шу асосда вилоят ҳокимлигининг қарор, тадбир-режалари ва кўрсатмалари музейлар ва ўқув юртлари ўртасидаги мустаҳкам алоқа ўрнатиш, ҳамда маданий маърифий ишларни ҳамкорликда олиб боришга кенг имкониятлар яратиб берди.

1996 йил 18 октябрда Тошкентда очилган Темурийлар тарихи Давлат музейи Ўзбекистонда амалга оширилаётган маърифий ва маънавий ишлар борасида йирик тарихий ва маданий ёдгорлик, илмий тафаккур маркази бўлиб қолди. Музей экспонатлари жуда катта тарихий қимматга эга бўлиб, Темурийлар даври руҳини беради. Музейга қўйилган тилла буюмлар, қурол-аслаҳалар, лашкарбоши ва оддий жангчиларнинг кийим - бошлари, муסיқа асбоблари, ўша даврга хос жиҳозлар, Амир Темур, Бобур қўлёзмалари, Улуғбекнинг астраномик қурилмалари ва бошқа маданий бойликлар шулар жумласидандир.

Шу йили 1 сентябрда Тошкентда Осиёда ноёб ва ягона бўлган Олимпия шон-шуҳрат музейи очилди. Бу музей-ўзбекистонлик спортчиларнинг турли жаҳон мусобақаларида қўлга киритган муваффақиятларини, медалларини фақат намоёниш этадиган жойгина бўлиб қолмай, балки мамлакатимизда спорт ҳаракатини ривожлантириш маркази ҳам бўлиб қолди.

Республикада яна кўплаб бошқа музейлар ташкил топди.

Чунончи, 1992 йил май ойида Наманганда улуғ ўзбек шоири Бобораҳим Машраб музейи очилди. 1992 йил сентябрда Хоразм вилоятининг Хонқа туманида миллий мумтоз мусиқа ва куйларнинг машҳур ижроچиси, Хоразм ҳофизлар мактабининг асосчиси Хожихон Болтабоев номидаги ўзига хос ноёб мақомчилар музейи ташкил этилди. Урганчда шу ойда эса қадимги Хоразм Амалий санъати ва тарихи музейи очилди. Бу музей экспозицияларини уч мингга яқин турли экспонатлар тарихий ҳужжатлар, қадимги хоразмликлар фойдаланган уй-жой анжомлари, тикувчилик ва гилам маҳсулотлари, идиш – товоқлар, меҳнат қуроллари ташкил этади.

1992 йил ноябрь ойида Бухорода Ўзбекистонда биринчи марта темирчилик музейи очилди. 1992 йил декабрда Самарқанд вилоятининг Оқтош шаҳрида очилган халқ бахшиси Ислом шоир Назар ўғлининг Уй-музейи биринчи меҳмонларни қабул қилди. 1993 йил 3 сентябрда Тошкентда ўзбек аёллари ичидан чиққан биринчи ҳуқуқшунос олима академик Хадича Сулаймонова музейи очилди. 1993 йил 1 сентябрда Тошкент Давлат техника университети қошида Ўзбекистонда биринчи бўлиб Политехника музейи очилди. 10 сентябрда Тошкентда ўзбек раққосаси Мукаррама Турғунбоева музейи, 21 сентябрда эса Навоий вилоятининг Томди туманида машҳур чўпон, икки марта Меҳнат Қаҳрамони, Ўзбекистон Фанлар Академиясининг фахрий академиги Жабой Балимановнинг ҳаёти ва меҳнат фаолияти ҳақида маълумот берувчи музей фаолият бошлади. Шу йил ноябрь ойида Тошкентда очилган Ўзбекистон Халқ таълими тарихи музейи ўз мухлисларини кутиб олди.

1994 йил май ойида Тошкент шаҳрида Тошкент тўқимачилик ва енгил саноати институти музейи, октябрда Ўзбекистон халқ рассоми Уста Муҳиддин Раҳимов ва унинг ўғли Акбар Раҳимовларнинг кўргазмали музейи очилди. Тошкентда 1996 йил майида Ўзбекистон гидрометеорология хизмати музейи ишга тушди. Шу йилнинг 30 ноябрида Тошкентда очилган Қимматбаҳо қоғозлар бозори тарихи музейига ташриф буюрган томошабинлар биринчи марта турли даврларга саёҳат қилиш шарафига муяссар бўлдилар.

1997 йил октябрь ойида Бухорода машҳур бухоролик зарб қилувчи уста Салим Ҳамидов музейи очилди.

Бугунги кунда республиканинг катта ва кичик шаҳарларида, туманларида халқнинг бой тарихий-маданий хазиналарини намойиш қилувчи 510 дан ортиқ музей ишлаб турибди. Жамиятни маънавий-ахлоқий камолга етказишда, кенг аҳоли оммасини айниқса ёш авлодни маърифатли қилишда музейларнинг роли катта аҳамият касб этмоқда.

Қарийб 14 йил муқаддам мустақилликни қўлга киритган халқимиз ўзанини топган дарё мисоли руҳан тўлқинланиб, истиқлол йўлидан олға интилмоқда. Ўз давлатига, тақдирига, тарихига эга бўлган юрт қисқа вақт ичида асрларга татигулик тараққиёт йўлини босиб ўтганлигини жаҳон ҳамжамияти эътироф этмоқда, мамлакатимиз фуқоролари ҳар кунлик ҳаётида ўз кўзлари билан кўриб ғурур тўла қалблари ила сезиб туришибди.

Дарҳақиқат, бой табиий-иқтисодий, тарихий-маънавий, ақл-заковат салоҳияти, энг муҳими-сабр-бардошли, диёнатли, ватанпарвар ва миллатпарвар, меҳнаткаш ва бағри кенг, диёнатли халқи бўлган мустақил Ўзбекистон бугун ривожланган давлатлар орасида муносиб ўрин эгалламоқда. Бу ҳайратомуз ютуқларга энг аввало халқнинг азалий орзу-умидлари, мақсад-интилишларини том маънода ифодаловчи ва ҳар томонлама ҳимоя қилувчи, аждодларимиз қолдирган бой тарихий тажриба ва маънавий меросга таянган мамлакатимизнинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш тамойиллари мустаҳкам пойдевор бўлиб хизмат қилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов таъкидлаганидек, «тарих хотираси, халқнинг, жонажон ўлканинг, давлатимиз ҳудудининг холис ва ҳаққоний тарихини тиклаш миллий ўзликни англашни, таъбир жоиз бўлса, миллий ифтихорни тиклаш ва ўстириш жараёнида ғоят муҳим ўрин тутди».

Шундан келиб чиқиб, мустақиллигимизнинг дастлабки кунлариданоқ Ўзбекистоннинг янги тарихини яратиш, халқимизнинг бой меросини ўрганиш, буюк аждодларимизнинг табаррук номлари ва обрў-эътиборини қайта тиклаш ва шу негизда миллий истиқлол мафкурасини шакллантириш масаласи давлат сиёсатининг устивор йўналиши ва вазифаси даражасига кўтарилди.

Маълумки, диёримиз жаҳон тарихи ва цивилизациясининг энг қадимий масканлари ва марказларидан биридир. Республика ҳудудида сақланиб қолган юзлаб бебаҳо археологик меъморий ва ёзма ёдгорлик, амалий санъат ва халқ ижодиёти намуналари, - буларнинг барчаси халқимизнинг бой ва бетакрор тарихий маънавий меросидир. Ана шу меросни ўрганиш, уни авайлаб асраш ва келажак авлодларга бенуқсон етказиш биз, замондошларнинг шарафли ва маъсулиятли бурчимиз ва вазифамиздир.

«Ўзбек халқи яратган ва миллий бисотимиз бўлиб қолган ноёб тарихий ёдгорликларни сақлаб қолиш ва таъмирлаш- маънавий дастуримизнинг жуда муҳим қисмидир. Ушбу миллий бойлик бизга аждодларимиздан мерос бўлиб қолган, бинобарин,

биз уни кўз қорачиғидек авайлаб асрашимиз ва келажак авлодларга топширишимиз лозим», - деди Президент И.Каримов Олий Мажлиснинг биринчи сессиясида сўзлаган нутқида.

Дарҳақиқат, республикамизда 7 мингдан кўпроқ ёдгорлик, шу жумладан, 2500 меъморий обида, 2700 дан зиёд археология ёдгорлиги, 1800 дан кўпроқ монументал санъат асари давлат муҳофазасига олинган. Ҳозирги вақтда Ўзбекистоннинг барча минтақаларида, ҳатто олис туманларида айрим ёдгорликларни нурашдан сақлаш ва таъмирлашдан илмий тадқиқот ишлари асосида бутун-бутун меъморий мажмуаларни ва кўҳна шаҳарларнинг тарихий марказларини қайта тиклашга ўтилди.

Мамалакатимиз маданият ёдгорликларини муҳофаза қилиш соҳасининг ҳуқуқий асослари яратилган – «Тарих ва маданият ёдгорликларини муҳофаза қилиш ҳамда улардан фойдаланиш тўғрисида», «Меъморчилик ва шаҳарсозлик тўғрисида» ги қонунлар амал қилмоқда. Бу ёдгорликларнинг тақдири билан боғлиқ барча масалалар мазкур қонунларга асосан тартибга солиб турилади. Ноёб меъморчилик – шаҳарсозлик меросини сақлаб қолиш ва авайлаб асраш мақсадида 2000 йил 26 апрелда «Ўзбекистон Республикасида меъморчилик ва шаҳарсозликни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» Президент Фармони қабул қилинди.

Ўтган йиллар давомида олиб борилган меъморий-тиклаш ишлари натижасида Самарқанднинг Регистон майдонидаги мажмуа ёдгорликлари, Шоҳизинда, Бибихоним меъморий мажмуалари, Амир Темур мақбараси, Руҳобод мажмуаси, Имом Ал Бухорий ёдгорлиги, Бухородаги Калон минораси ва масжиди, Мирараб мадрасаси, Лабиҳовуз мажмуаси, Улуғбек ва Абдулазизхон мадрасалари, Савдо гумбазлари, шаҳар ташқарисидаги Ситораи Моҳиҳоса ансамбли ва Баҳоуддин Нақшбанд мажмуаси, Хиванинг Ичон қалъасидаги барча меъморий ёдгорликлар, шу жумладан Кўҳна арк, Муҳаммад Аминхон мадрасаси ва масжиди, Ислохўжа минораси, Дор-ус-тиловат ансамбллари ва Темурнинг машҳур Оқ саройи, Термиздаги Ҳаким ат-Термизий меъморий ёдгорлиги ва бошқа обидалар сақлаб қолинди.

Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг Хива ички шаҳри «Ичон қалъа» ни Давлат меъморий қўриқхонаси деб эълон қилиш ҳақидаги қарори ёдгорликларни муҳофаза қилиш ва улар атрофидаги муҳитни сақлаш иши муҳим воқеадир. Қўриқхона ҳудуди ҳозирги мавжуд қалъа деворлари доирасида белгиланиб, тарихий, бадиий ва меъморий қимматга эга бўлган барча мажмуаларни ўз ичига олади. Хивадаги ижобий тажрибадан фойдаланиб,

Бухоро ва Самарқанд шаҳарларининг тарихан таркиб топган марказлари ҳам тарихий-меъморий қўриқхоналар деб эълон қилинди. Замонавий янги шаҳарлар гуркираб ўсиб бораётганлиги муносабати билан Ўзбекистоннинг энг қадимий шаҳарларини батафсил режалаштириш лойиҳаларини ишлаб чиқиш зарурати туғилди. Бухоро, Самарқанд, Хива, Шаҳрисабз, Тошкент шаҳарлари учун шундай лойиҳалар ишлаб чиқилиб, муҳофаза қилинадиган, тартибга солинадиган ҳудудларнинг чегаралари аниқ белгилаб қўйилди. Республикадаги мутахассис олимлар ва халқ усталарининг юксак ақлий салоҳияти ва моҳирона меҳнати туфайли шундай ишларни амалга ошириш имконияти туғилди.

Ўзбекистоннинг меъморий ёдгорликларга бой ўнта шаҳри тарихий шаҳарлар рўйхатига киритилган. «Ичон қалъа» қўриқхонасидаги ёдгорликлар 1991 йилдан, Бухоро марказидаги ёдгорликлар эса 1993 йилдан Жаҳон Халқаро Маданий Мероси Рўйхатида туради. Ҳозирги вақтда Жаҳон Мероси Қўмитасига Шаҳрисабздаги Темурийлар даври меъморчилик ёдгорликларига оид ҳужжатлар топширилди. Самарқанд шаҳри ёдгорликларига доир ҳужжатлар эса тайёрланмоқда. Бундан ташқари 26 та нодир обида: Оқ Остона Бобо, Араб ота, Ишратхона, Мир Саид Баҳром мақбаралари, Баҳоуддин Нақшбандий, Чор Бакр, Шайх Мухтор Вали, Ҳаким ат-Термизий ва бошқа ёдгорликларга доир дастлабки талабномалар ҳам тақдим этилган. Кейинги бир қанча йил мобайнида таъмирлаш ишларига давлат аввалги ўн йилликлардан қилинган ҳаражатлардан бир неча баравар кўп маблағ ажратди.

Республикамиз Президенти Ислом Каримовнинг буюк бобокалонларимиз ал-Фарғоний, Имом ал-Бухорий, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Жалолиддин Мангуберди таваллуд саналарини, Бухоро ва Хива шаҳарларининг 2500 йиллиги ва «Алпомиш» эпоси яратилганлигининг 1000 йиллигини нишонлашга оид таклифлари ЮНЕСКО томонидан маъқулланиб, мазкур қутлуғ саналар жаҳон миқёсида нишонланди. Бу эса халқимизнинг ижод, тарихий ривожланиш жараёнида дунё тарихига ва умуминсоний цивилизацияга қўшган улкан ҳиссаси халқаро ҳамжамият томонидан зўр эҳтиром билан эътироф этилаётганлигидан ёрқин далолатдир. Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш лозимки, ушбу тадбирларга тайёргарлик кўриш ва уларни ўтказиш давомида ўша даврларга тааллуқли тарихий ёдгорликлар ва меъморий обидалар қайта таъмирланибгина қолмасдан, миллий анъаналар билан суғорилган кўплаб ажойиб замонавий меъморий мажмуалар ва монументал асарлар бунёд этилди. Шунингдек кейинги йилларда Ўзбекистон Президенти И. Каримовнинг ташаббуси ва бевосита иштироки билан бир қатор меъморий хотира

мажмуалари барпо этилди, улар шаҳарларимиз чиройини таниб бўлмас даражада очиб юборди, маданий меросимизни бойитди ва ўзининг буюк келажагини яратаётган мустақил давлатимиз, жамиятимиз маънавий камолоти йўлидаги янги босқичнинг равшан гувоҳи бўлиб хизмат қилмоқда.

Табиат музейи

Музейлар ижтимоий ҳаётда ўзига хос ўринга эга. Кишилар учун энг аввало маърифий-маданий, илмий ва дам олиш маскани бўлган музейларни ўтмиш ва ҳозирги ҳаётимизнинг ойнаси дейиш мумкин. Бу таъриф биз яшаётган табиий – жўғрофий муҳитни мужассам равишда акс эттириши лозим бўлган табиат музейларига, айниқса, тааллуқлидир. Шу жиҳатдан айтиш лозимки, географик муҳит ҳар қандай жойда ижтимоий- иқтисодий тараққиёт учун пойдевор бўлиб хизмат қилади. «Табиат – жамият-инсон» тизими, яъни табиат ва жамият тарихи бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, бу икки моддий ва маънавий асос алоқадорлиги ривожланиш йўлида ўзаро бир-бирига имкон яратади ва бир-бирини тақозо этади. Табиат ва жамиятнинг ривожланиш қонуниятлари бир-биридан фарқ қилса-да, уларнинг ўзаро муносабатлари ривожланишининг қонуниятлари мавжуд. Шу сабабли, ижтимоий-иқтисодий ҳаёт муайян жой табиат билан уйғунлашган бўлади. Кишиларнинг ташқи қиёфаси, озиқ-овқат таркиби, кийиниши, урф-одатлари, меҳнат тури ва соғлиғи маълум даражада айна жой табиати билан боғлиқ эканлиги оддий ҳақиқатдир.

Гап шундаки, ҳар бир инсон ўз хусусияти ва сифатлари билан бошқаларга ўхшамаганидек, табиий ҳудудлар ҳам умумий ўхшашликка эга бўлган ҳолда бир-биридан фарқ қилади. Республикамиздаги маъмурий бўлинишлар (биринчи навбатда, вилоятлар ҳудуди) маълум даражада ўзининг табиий асосларига эга. Сурхондарё, Қашқадарё, Тошкент вилоятлари ва Қорақалпоғистон республикаси ҳудудлари мисолида табиатнинг ҳудудий фарқланиши жуда яққол ифодаланган. Республикамиздаги вилоятлар доирасида бу фарқ «Табиат – жамият» муносабатлари, уларнинг тарихий ва ҳозирги таркибида яққол кўзга ташланади. Шундай экан, табиат музейлари (ёки музейнинг табиат бўлимлари) кўргазма ва экспозицияларида ҳар бир ҳудуднинг ўзига хос хусусиятлари акс этмоғи лозим. Мисол

учун оладиган бўлсак, Бухоро вилоятига бағишланган қисмда қуйидагиларга алоҳида эътибор бериш мақсадга мувофиқдир.

1. Вилоят чўл майдонида жойлашган. Ҳозирги кунда бу ҳудуд бир-биридан фарқ илувчи икки қисмдан иборат.

Биринчиси – узоқ асрлар давомида инсон меҳнати билан чўл бағрида бунёд этилган воҳалар (Бухоро, Қорақўл, Қоравул бозор);

Иккинчиси-қадимдан мавжуд бўлган чўл майдони. У ҳам ўз навбатида кумли, гилли, шағалли-гипсли ва шуршок каби чўл турларига эга. Ҳар бир чўл типнинг эса ўзига хос табиий хусусиятлари бор.

2. Вилоят ҳудуди Зарафшон дарёсининг қуйи қисмида жойлашганлиги туфайли ўз табиати билан бошқа ҳудудлардан кескин фарқ қилади. Бу масканда бир вақтлар серсув бўлган

Зарафшоннинг бир неча тармоқлари (Эчкилисой, Дарёсой, Қорақир, Моҳонқўл, Гўжали, Тойқир) ва қатор дельта қўллари (Денгизқўл, Замонбобо, Кичик ва Катта Тузкон, Хўжанд-Сайёд, Пойкент кабилар) мавжуд бўлган. Қадимги бухороликлар ана шу сув манбалари бўйида қўним топиб, ўзига хос маданият тарихига эга бўлганлар. Ҳозирги кунда уларнинг аксариятлари заҳкаш, ташлама қўлларга айланиб қолган. Бундан ташқари, сизот сувлари ер бетига яқинлиги туфайли воҳалар ва улар атрофидаги ерлар турли даражада шўрланган. Бу эса, суғорма деҳқончиликда турли қийинчиликлар туғдириб, ўзига хос усулларни қўллашни тақозо қилади.

Вилоят ҳудуди яна бир қанча ўзига хос хусусиятларга эга. Нафақат Ўзбекистонда, балки қўшни мамлакатларда ҳам ўхшаши йўқ табиий – тарихий маскан бўлган «Бухоро яшил қалқони» ана шулардан биридир. «Яшил қалқон» узоқ вақтлар давомида Бухоро - Қорақўл воҳаларига шимол, шимолий - ғарб томондан бостириб кирган кўчма қумларда барпо қилинган чўл ўрмонзорларидир. Бу ҳудудда кўчма қумлар ҳар йили (1925 йилга қадар) 150-200 гектарлар, жами 80 минг гектар обод ерларни ўз домига тортган. Шу туфайли, 1868 йилдан бошлаб маҳаллий аҳоли турли томонларга кета бошлаган. Тўрт йил мобайнида бундай кўчманчилар 60 минг кишини ташкил қилган. Биргина 1870 йилда 16 минг бухоролик Хива томон йўл олади. 1932 йилга келиб аҳоли машҳур вардонзе қўрғонини тарк этади. Кўчма қумларга қарши 1925 йилдан бошланган кураш ва мутахассисларнинг машаққатли меҳнати туфайли 1934 йилга келиб қумлар ҳужумини тўхтатишга эришилади. 1941 йилгача эса, кенглиги 1 -3, узунлиги 120км келадиган 25 минг гектар майдонда

кандим, черкес ва саксауул каби чўл ўсимликларидан иборат «Бухоро яшил қалқони» барпо этилади.

Қумларни мустаҳкамлаш борасида орттирилган бу тажриба кейинчалик Ўрта Осиёнинг бошқа воҳаларида самарали қўлланган. Кейинги йилларда «яшил қалқон» нинг 2-3 қисми қайтадан боғу роғларга айлантирилди. Эндиликда Бухоро тарихининг ўзига хос бир бўлаги бўлиб қолган «яшил қалқон» нинг тарихий моҳияти, сабабларин англаш нафақат маърифий, балки этнография, қишлоқ хўжалиги, иқтисодиёт, табиатни муҳофаза қилиш борасидаги муаммоларни ҳал этиш йўлида ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Аму-Бухоро машина канали вилоятдаги яна бир ўзига хос табиий – тарихий иншоот ҳисобланади. Чўл бағрида бир неча юз километрга чўзилган бу сунъий дарё Ўрта Осиёдаги энг йирик гидротехник қурилмалардан бўлиб, Амударё сувини босқичма-босқич 125 метргача кўтариб бериб, Бухоро вилоятини сув билан тўлиқ таъминлаб туради. Канал инсоннинг бунёдкорлик қудратини намойиш қилувчи жонли ҳақиқатдир.

Бухоро – Хива нефть-газ майдонида жойлашган бу вилоятда бу ёнилғиларнинг катта заҳиралари мавжуд. Бунёд этилган Бухоро нефтни қайта ишлаш заводи (1977) бу ерлар табиатининг саҳоватидан далолат берувчи рамзлардан бири бўлиб турибди.

Алишер Навоий номидаги Давлат Адабиёт музейи – Республика миқёсидаги илмий ва илмий-маърифий маскан

Ўзбекистон Фанлар академиясининг Алишер Навоий номидаги Давлат Адабиёт музейи 1968 йили Алишер Навоийнинг 525 йиллик юбилейи муносабати билан ташкил этилган бўлиб, у шу чоқгача халқимизнинг кўп асрлик адабий меросини жамлаш, уни муҳофаза қилиш, тарғиб этиш ва тадқиқ қилишда катта ишларни амалга ошириб келмоқда. Ўтган давр давомида музейнинг XV-XX аср адабиёти тарихини намойиш этувчи бой экспозицияси яратилди. Тамошабинлар кўп асрлик бой адабий тарихимизнинг ноёб дурдоналари билан танишибгина қолмай Ўрта Осиё маданияти ва санъатининг бадиий намуналари-китоб, тасвирий санъат, хаттотлик, наққошлик, мусиқа ва меъморчилик асарлари билан ҳам танишиш имкониятига эгалар.

Музейда қўлёзмалар билан биргаликда эски босма китоблар фонди ҳам мунтазам бойиб борапти. Бу фондда мингдан ортиқ номдаги қўлёзма ва тошбосма асарлар мавжуд бўлиб, улар орасида ўзбек классик шоирларининг нодир ва қадимий асарлари ҳам муносиб

ўрин эгаллаб келмоқда. Адабиёт музейида 65000 ҳужжатларни ўз ичига олган XIX асрдан то ҳозирги кунгача бўлган даврни қамраб олувчи Ўзбекистон ёзувчилари архиви ҳам музейнинг фахри ҳисобланади.

Адабиёт музейи кўргазма залларида 17000 дан ортиқ тасвирий ва ўймакорлик санъат асарлари, портретлар, ноёб археологик ёдгорликлар, халқ амалий санъати намуналари намойиш қилиб келинади.

Адабиёт музейи биносининг ўзи ҳам (1933-1936 йиллар 7962,33 м²) ноёб архитектура ёдгорлиги сифатида диққат эътиборни ўзига жалб этади.

Қўлёзмалар фонди ва ёзувчилар архивида сақланаётган ҳужжатлар-музей илмий фаолиятини асосини ташкил этади. Бу манбалар устида 1 академик, 5 фан доктори, 5 фан номзоди, 8 илмий ходим мунтазам равишда илмий тадқиқотлар олиб бормоқдалар. Айниқса, қўлёзма ва архив ҳужжатларини бирламчи ишловдан ўтказиш, уларни илмий тавсифларини амалга ошириш ва каталог сифатида нашр қилдириб уларни экспозицияда намойиш қилиш ва илмий муъомалага киритиш ишларига алоҳида эътибор берилмоқда. Ҳозирги кунга қадар музей фондидаги қўлёзмалар ва ёзувчилар архивидан ўнлаб фондларни илмий тавсифи чоп этилди. Шулар билан бир қаторда музей олимлари ўнлаб монографиялар, рисоалар ва илмий-танқидий матнлар нашри орқали ўзбек адабиётининг кам ўрганилган соҳаларини ёритувчи илмий ишларнинг натижаларини эълон қилиб келмоқдалар.

Адабиёт музейи ўзининг илмий ва илмий-ташкилий фаолиятдан келиб чиқиб қатор хорижий мамлакатлар музейлари, кутубхона ва илмий муассасалар билан яқиндан алоқа ўрнатиб ўзаро ҳамкорлик доирасида фаолиятини олиб бормоқда. Музей олимлари Япония, Жанубий Корея, Туркияда ўтказилган қатор илмий анжуманларда маърузалар ва кўргазмалар билан иштирок этиб келмоқдалар. Хорижлик ҳамкасблар ўзларининг илмий тадқиқотлари натижалари, китоблар, илмий ахборот айрбошлаш, шунингдек, китоб ва каталогларни нашр қилдириш ишларида кўмак бериб келмоқда. Яқинда Саудия Арабистонидан келган бир гуруҳ олимлар билан музей ўртасида араб тилидаги қўлёзмалар каталогининг нашрини амалга ошириш тадбирлари келишиб олинди. Эрон элчихонаси маданий маркази Эрон миллий мажлис кутубхонасида сақланиб келаётган ва ҳозирда илмда номуълум бўлиб келган Бобур куллиёти қўлёзмасининг нусхасини музейга кўчириб беришда ёрдам беришини изҳор этди.

Адабиёт музейи ҳамкорликнинг турли соҳаларида муносиб равишда иштирок этиб келмоқда. Ўзбекистон истиқлолининг сўнгги ўн йил мобайнида музей олимлари 30 дан ортиқ турли халқаро ва Республика миқёсидаги илмий анжуман ва тадбирларда қатнашиб келмоқда.

Музей Халқаро музейлар кенгаши ИКОМ ташкилоти аъзосидир. Ўтган йиллар давомида музей олимлари Ҳиндистон, Германия, Англия ва Эронда ўтказилган виставкаларда иштирок этдилар. Сўнгги йилларда музей Париж миллий кутубхонаси, Ҳиндистондаги «Худобахш», Эрон миллий мажлим кутубхонаси, Туркиядаги кутубхона ва музейлар билан китоблар айрбошлаш ишини йўлга қўйди.

Геология музейининг ривожланиш тарихи

Ўзбекистон республикасининг Геология ва минерал ресурслар давлат қўмитаси (Давгеолқум) нинг Геология музейи Республиканинг геология соҳаси тизимида 1988 йили очилган.

Геология музейининг асосини собиқ Ўзбекистон Бошгеологиясининг мўъжазгина музейи коллекциялари ҳамда геологик ташкилотлар, муассасалар ва таниқли геолог – тадқиқотчилар томонидан Ўзбекистонда геология фаолиятининг 75 йил мобайнида йиғилган кенг коллекцион материаллари ташкил этади. Гарчи, геология музейининг ташкил топганига унча кўп бўлмаганлигига қарамай, у давгеологқўмнинг тадқиқот ишлари ҳамда республиканинг турли ҳудудларида изланишлар олиб борадиган илмий ва ўқув марказига айланади, шунингдек, у геологик ишлаб чиқариш билан шуғулланадиган турли ташкилот ва муассасаларнинг музейлари устидан услубий бошқарувни амалга оширади, Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг олий ва ўрта маҳсус таълим тизимида ўқув - маърифий ишларни олиб боради, турли чет эл компаниялари ва олимларининг музей экспонатлари билан танишувини ташкил этади, ватанимиз геология фани эришган ютуқларни кенг тарғибот – ташвиқот қилиш билан шуғулланади.

Одатда қайта қурилган ёки махсус қайта жиҳозлантирилган биноларда жойлашадиган аксарият музейлардан фарқ қилган ҳолда, давгеологқўм Геология музейи ўша пайтдаёқ Ўзбекистон Геология музейи сифатида лойиҳалаштирилган. Унинг қурилиши 1976 йили

бошланган бўлиб, қурилиши давомида илғор геолог ва мутахассисларнинг фикрлари эътиборга олиниб, лойиҳага қатор ўзгартириш ва қўшимчалар киритилдики, булар охир-оқибат музей биносининг оригинал шакли ҳамда дизайнида ўз ифодасини топади. Бу ерда музейга совға сифатида таниқли геологлар томонидан қолдирилган шахсий коллекциялар, республикамиз табиатини акс эттирувчи суратлар, расмлар ва ҳоказалар намойишга қўйилган.

Музейнинг 5 та кўргазма залида ватанимиз геология фани ва амалиётининг барча йўналишларини ўз ичига олган экспозициялар жойлашган:

Кириш зали – 211,0 кв.м бўлиб, унда Ернинг планета сифатида шаклланиши ва ривожланишининг умумий фазовий ва геологик жараёнлари акс эттирилган;

Ўрта Осиё ва Ўзбекистон ҳудудининг геологик ривожланиши тарихи зали-211,0 кв.м;

Регионал геология зали-180 кв.м;

Монография палеонтологик колекциялар – 63 кв.м;

Фойдали қазилмалар, минералогия, геохимия, қадим тоғ саноати тарихи ҳамда Дунё геологик мероси зали- 2221 кв.м майдонни эгаллаган.

Музей вестибюлида, унинг биринчи ва иккинчи қаватларида, Республика геология хизматининг шаклланиш тарихи, геология фанининг ривожланиши, Ватанимизнинг илк геологлари, фойдали қазилма конларини очган дастлабки геологлар, устоз-олимлар ҳақидаги маълумотлар берилган.

Махсус экспозиция Ўзбекистоннинг ёш суверен давлат сифатида шаклланишини, мамлакатда бозор муносабатларининг ривожланиши ҳамда минерал-хом ашё ресурсларининг халқ хўжалигидаги ўрнини тасвирлайди.

Экспозицияларда намойиш этилаётган экспонатларнинг умумий сони, музей омборларида сақланаётган дубликат ва алмашув жамғармасини ҳисобга олмаган ҳолда, 32 000 дан ортиқ экспонатларни ташкил этади. Турфа хил тоғ жинслари, рангли, кам учрайдиган металл рудалари, номаъдан фойдали қазилмалар кўргазма қилинади. Музей витриналарида киноварь минерали, молибдент, висмут, вольфрамит кристалларини ўзида сақлаб қолган ноёб намуналар намойиш этилган. Чунончи, махсус петрографик коллекция ўз ичига 300 та намуна (вулқон тоғ жинслар-228, метаморфик тоғ жинслар – 46, чўкинди

тоғ жинслар-26) қамраб олади; минералогик коллекция эса 858 та намунадан иборат бўлиб, улар ғоят ноёбдир.

Монографик палеонтологик коллекция ўз ичига 2631 та намунани жамлаган бўлиб улардан 783 таси Марказий Осиё ва Ўзбекистон ҳудудининг ривожланиши тарихи залида ва 1848 таси эса монографик палеонтологик коллекциялар залида жойлашган.

Геология музейи томонидан конлар ва геологик объектларга ҳар йили ташкил этиладиган турли хил геологик маршрутлар тадқиқот объектлари бўйича кенг қамровли ахборот ва жамғармавий тош материаллари йиғишга имкон бермоқда.

Музейда жамғармавий тош материалларнинг мақсадли йўналтирилган минералогик, петрографик, геокимёвий палеонтологик ва бошқа хил тадқиқотлари, янги кон очганларнинг аризалари, фойдали қазилмалар қолдиқлари топилмалари, ноёб объектлар, янги конлар бўйича текшириш, қимматбаҳо металллар ва ярқираматолар хом ашёси, жумладан, заргарлик буюмларига эксперт хулосаларининг берилиши каби ишлар амалга оширилади.

Сўнгги йилларда Геология музейи ўз фаолиятини Ўзбекистон учун ноанъанавий минерал хом ашёларнинг янги мақсад, четдан келтириладиган хом ашё ўрнини босадиган маҳаллий ресурсларни топиш ҳисобланади.

Музей қошида Ўзбекистоннинг минерал-хом ашё потенциалини акс эттирувчи турли хил кўргазмалар, тақдимотлар, чет эллик ҳамкорлар билан бирга қўшимча геологик тадқиқотларни ўтказиш ва излаб топилган фойдали қазилмаларни ўзлаштириш масаласига оид учрашувлар ўтказилади.

Маълумки, инсон хўжалик фаолиятининг тобора ривожланиши билан табиатнинг ўзгариши янада ойдинлашмоқда. Бундай ўзгаришларга қарши туриш ниҳоятда мураккаб бўлганлиги учун ҳам инсон фаолиятининг атроф табиий муҳитга нисбатан салбий таъсирини имкони борича камайтиришга эришиш лозим.

Мазкур йўналиш бўйича Ўздавгеолқўмда табиатнинг ноёб кўринишларини ёдгорлик сифатида эътироф этиш ҳамда тегишлича муҳофаза остига олиш ва уларнинг бузилиши ҳамда йўқ бўлиб кетишини олдини олиш масаласига оид мақсадга йўналтирилган ишлар олиб борилмоқда.

Ўзбекистоннинг геологик меросини ифодаловчи мазкур жонсиз табиат ёдгорликлари нафақат илмий нуқтаи назардан, балки оммавий туризм нуқтаи назаридан ҳам эътиборга лойиқдир.

Республика Қуролли Кучлари Марказий музейи ўз фаолиятини 1965 йилда бошлаган. Музейнинг экспозициялари дастлаб ҳозирги Марказий офицерлар саройи биносига жойлаштирилган эди. 1975 йилга келиб эса, музейнинг махсус биноси 4 ой ичида қурилиб, фойдаланишга топширилди. Бугунги кунда умумий майдони 3 минг квадрат метрни ташкил этган музей биносида 7 мингдан зиёд тарихий экспонатлар жойлаштирилган. 1997 йилда музей экспозициялари тубдан янгиланиб, қайта таъмирланди.

Уч қаватли бинонинг биринчи қавати экспозициялари «Темурийлар давридаги ҳарбий санъат» мавзуини ёритишга бағишланган бўлиб, уларда буюк давлат арбоби, моҳир саркарда сифатида шуҳрат қозонган Амир Темур давлати қўшинининг тузилиши ва бошқарилишини мужассамлаштирилган воқеалар акс эттирилган. Жумладан, «Амир Темур жангавор отида» портрети (муаллиф Р. Зиёдуллаев), Амир уламоларининг чортуғи макети (асл ўлчамидан 40 марта кичрайтирилган) ва байроғи, «Қудратимизга шубҳангиз бўлса, ёдгорликларимизга боқинг» экспозициясини ҳамда Дор ус-саодат мақбараси, Регистон майдони, Оқсарой, Гўри Амир, Зангиота, Аҳмад Яссавий мақбаралари тасвирлари, шунингдек, Амир Темур ҳаёти ва фаолиятига оид адабиёт ва қўлланмалар ўрин олиб, киши эътиборини ўзига жалб этади. Зал деворлари бўйлаб Соҳибқирон замондоши, тарихнавис аллома Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома» асарига ишланган миниатюралар, зал шифтларига эса Темурийлар давлати, Самарқанд шаҳри байроқлари ва бошқа турли хил байроқлар, қадимий найзалар, Амир Темур давлати рамзи бўлмиш уч ҳалқа (уч қитъа ҳукмдори маъносида) ва шер тасвири осилган. Тоғ эчкиси ва бўри териларига ўрнатилган қурол-яроғ намуналари: қилич, камон, ўқ-ёй (садоғи билан), қалқон, ойболта, зирҳ, найзалар, дубулғалар музейнинг энг қизиқарли экспозициялари сифатида қадрланади. Шунингдек, кўргазмада араб ёзуви ва лотин алифбосида ёзилган «Темур тузуклари» асаридан олинган панд-насиҳатлар, Амир Темур давлати харитаси, витринага қўйилган дубулға, сувдон, қилич, гурзи, чўқморлар ҳам мавжуд.

«Амир Темурнинг Тўхтамишхонга қарши учинчи ҳарбий юриши» жанг диаграммаси, катта ва кичик ноғаралар («Катта ноғара ва байроқ ато этиш тузуги» ни ҳозирги «Ҳарбий қисм жангавор байроғи тўғрисида» ги Низомга қиёслаш мумкин), «Амир Темур қўшинининг жанговар таркибидан бир кўриниш» экспозициялари, Сара жангчи-

баҳодирлар чодир (асл ўлчамадан 20 марта кичрайтирилган) ва улардан бирининг мум ҳайкали ҳам киши тасаввурида жонли таассурот қолдиради.

Хуллас, музейнинг биринчи қаватидаги экспозицияларни кўздан кечирган киши 27 давлатни бирлаштириб, марказлашган йирик салтанат барпо этган, Ҳарбий Низом асосчиси бўлган буюк саркарда Амир Темурнинг бу соҳадаги серқирра, батартиб, мукаммал фаолияти билан яқиндан танишиш имкониятига эга бўлади.

Бинонинг иккинчи қавати «Фашизмга қарши кураш йиллари» мавзuidaги экспозициялар билан безатилган. Бу ерда Иккинчи Жаҳон уруши йилларида ватандошларимизнинг фронтда ва фронт ортида кўрсатган ўчмас жасорат намуналари билан яқиндан танишиш мумкин. Экспозициялардан бири уруш майдонларида мардларча жанг олиб борган ҳамда фронт ортида қаҳрамонона меҳнат қилган ўзбек халқига бағишланган. Кўргазмаларда уруш ҳаракатларида иштирок этган аскарларнинг шахсий буюмлари, жанговар мукофотлари, жангнома хотиралари ўрин олган. Шунингдек, С. Раҳимов, К. Суюнов, М.Топволдиев, В.Шаландин, Б.Бобоев, С.Абдуллаев, Ҳ. Саримсоқов каби ўзбекистонлик қаҳрамонларнинг жанговар суратлари акс эттирилган.

Экспозицияларни қуроллар, ҳарбий техника ҳужумкор самолёт макетлари тўлдириб турибди. Бу ерда «Иккинчи Жаҳон уруши ўлжалари» витринасидаги фашистлардан тортиб олинган «Штурмгервер» автоматлари, ҳанжарлар, қиличлар ҳамда уларнинг кўкрак нишонлари томошабинда қизиқиш уйғотиши табиий

Шу қаватнинг фронт орти бўлимида эса Ўзбекистонда ишлаб чиқарилиб, жанг майдонларига юборилган ҳарбий техникалар, маҳсулотлар ва улардан айримларининг макетлари намуналари жойлаштирилган. Шунингдек, ўзбек халқининг уруш йилларида олиб борган матонатли меҳнати ҳақида ҳикоя қилувчи экспонатлар ҳам талайгина.

Ватанимизнинг миллий хавфсизлигини, унинг давлат суверенитети ва ҳудудий яхлитлигини, аҳоли тинчлигини сақлашнинг ишончли кафолати бўлган Ўзбекистон Қуроли Кучларининг кундалик фаолиятига бағишланган учинчи қават экспозициялари «Мустақил Ўзбекистон ҳимоясида» деб номланади. Уларда мустақиллик йиллари мобайнида бу соҳа аниқ йўналиш асосида ислоҳ қилинганлиги ўз аксини топган. Бу Ўзбекистон Республикасининг харитаси, миллий бойликларимиз – табиий ресурслар, «Мудофаа тўғрисида» ги Қонун ва «Мудофаа доктринаси» дан кўчирилган матнлар, Ҳарбий Қасамёд, «Ҳарбий қисм Жанговар Байроғи тўғрисида» ги Низом, Ўзбекистон Республикаси Қуроли Кучларининг Жанговар Байроғи, Олий ҳарбий мукофот –

Жалолиддин Мангуберди орденининг тасвири ва унинг мазмуни, замонавий армиямиз ҳаётидан олинган лавҳалар, қўшин турлари ва ҳарбий округлар миллий офицер кадрларни тайёрлаш масалаларига оид экспозициялар орқали очиб берилган. Халқаро ҳарбий ҳамкорлик, чет эл ҳарбий делегацияларининг совғалари, ҳарбий матбуот, маданий ишлар ва спорт экспозициялари ҳам шунга хизмат қилади.

Кейинги йилларда Президентимиз Фармонида биноан музейда фундаментал илмий муаммоларни тадқиқ қилиш тўғри йўлга қўйилган бўлиб, бу борада бир қатор ишлар амалга оширилиб, муайян натижаларга эришилди. Музей экспозицияларини бойитиш, уларни рўйхатга олиш, фонд бойликларини илмий таҳлил қилиб, мунтазам равишда оммавий ахборот воситалари орқали халқимизга ва юртимиз меҳмонларига етказиш – асосий вазифалардан ҳисобланади. Музей фаолиятини замонавий, жаҳон талабларига тўла жавоб бера оладиган даражага кўтариш мақсадида ўзбек, рус ва инглиз тилларида музей йўл кўрсаткичларини Чоп этиш кўзда тутилган. Бугунги кунда «Ўзбекистон музейларида ҳарбий мавзунинг ёритилиши ва унинг тарбиявий аҳамияти» мавзуси бўйича илмий изланишлар олиб борилмоқда.

Шубҳасиз, бундай эзгу ишларнинг амалга оширилишида музей фондига моддий–техника ва маблағ ажратиш тўғрисида қарорлар қабул қилинганлиги муҳим омил ҳисобланади. Шунингдек, республикамызда «Ўзбекмузей» жамғармаси ҳамда тарихий мавзуда вақтли нашрлар ташкил этилганлиги ҳам музей ишлари ва бу борадаги тадқиқот натижалари тарғиботига хизмат қилади.

Савол ва топшириқлар:

1. Мустақиллик йилларида музейлар фаолиятига қандай эътибор қаратилди?
2. Музейлар фаолиятини миллий истиқлол руҳида қайта тузишдан мақсад нима?
3. Республика Қуролли кучлари Марказий музейи тузилиши ҳақида гапириб беринг.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий ижтимоий ва иқтисодий истиқболларининг асосий тамоиллари. Тошкент «Ўзбекистон» 1995й.
2. Коссова И.М. Музей в культурной жизни края. М. 1989й.
3. Садиқов Х, Гласс Ю, Цой Е. Музеи Узбекистана. Тошкент, 1992й.
4. Бартольд В. В. История культурной жизни Туркестана. Л., 1927 г.

КИЧИК ЁДГОРЛИК УЙ-МУЗЕЙЛАРИ

Режа:

1. Тошкент шаҳридаги уй-музейлар фаолияти.
2. Вилоятлардаги машҳур кишилар хотирасини абадийлаштириш.

Ватанимиз тарихида ўзига хос ўчмас из қолдирган машҳур ижодкорлар – шоирлар, адиблар, давлат, фан ва санъат арбоблари хотирасини абадийлаштириш мақсадида уларнинг узоқ йиллар яшаб ижод қилган манзиллари – уйларининг музей сифатида халқимизга хизмат қилиши ибратли ҳолдир. Халқимиз азалдан ўз аجدодларининг ақлий салоҳияти, истеъдоди, ибратли умр йўллари билан ҳақли равишда фахрланиб келган. Ижодкорларнинг ўлмас асарлари, машҳур санъат асарлари ҳамиша эл ардоғида бўлган. Уй-музейларининг ташкил этилиши улуғ инсонларнинг ҳаёти бардавомлиги, улар амалга оширган ишларнинг халқ тафаккуридан мустаҳкам жой олганлиги, уларга ҳамиша ҳурмат ва эҳтиром билан қараган ҳолда эъзозлашлари ва ҳамиша ёд этишларининг белгиси ҳамдир. Ватанимизда ана шундай буюк инсонлар хотирасига бағишланган бир қанча уй-музейлар фаолият юргизиб келмоқда.

Йўлдош Охунбобоев уй-музеи

Ўзбекистоннинг кўзга кўринган давлат арбоби Йўлдош Охунбобоевнинг (1885-1943) уй-музеи Тошкентнинг маркази – шаҳарнинг эски иморатлари сақланиб қолган ноҳиясида жойлашган. Музей революцияга қадар қурилган бир қаватли иморатда. Бу ерда бўлажак СССР Олий Советининг раиси ўринбосари ҳамда Ўзбекистон Олий Советининг раиси Йўлдош Охунбобоев 1938-1943 йиллар давомида яшаган.

Фарғона водийси оддий деҳқонидан йирик давлат арбоби даражасигача босиб ўтилган йўл Октябрь революциясидан кейинги янги жамият ва давлат қурилишида фаол иштирок этишнинг натижасидир.

Йўлдош Охунбобоев 1930-40-йилларда Ўзбекистоннинг иқтисодиёти ҳамда маданияти ривожланишига улкан ҳисса қўшган. Бу вақтда у қишлоқ хўжалиги ва суғориш

иншоотларини ташкил этишда, пахта етиштиришни такомиллаштириш ҳамда маданий революцияни амалга ошириш ишида, саводсизликни тугатиш ва аёлларнинг ижтимоийлашуви учун курашда фаол иштирок этди.

Уйнинг ички деворларида экспозициянинг ҳужжатли ашёлари жойлаштирилган. Йўлдош Охунбобоев оиласига тегишли асл нарсалар, жуда кўп ўтган асрга оид маиший буюмлар, расмлар, «Умумўзбек оқсоқоли» ҳайкали намойишга қўйилган.

Мусо Тошмуҳаммад ўғли Ойбек (1905-1968) уй-музеи

Мусо Тошмуҳамедов Ойбек – ўзбек адабиётининг атоқли намоёнчаси, йирик наср устаси, шоир, олим, таржимон, публицист, СССР ва ЎзССР Давлат мукофотлари совриндори, ЎзССР ФА академиги эди. У «Қутлуг қон», «Навоий», «Олтин водийдан шабадалар», «Улуг йўл» каби машҳур романлари билан ном қозонган. Ойбек атрофида жуда кўп маданият арбоблари бирлашган эди, унинг уйида ўз даврининг зиёлилари мулоқот қилишган.

Ойбекнинг уй-музеи Тошкентнинг қадимий ноҳияларидан бирида жойлашган. Бу ердаги ҳозирги Тазетдинов (собик Кисловодская) номли сокин кўчадаги уйга Ойбек оиласи билан 1940 йилда кўчиб кирган.

Ёзувчининг ҳаёти ва ижодига бағишланган адабий экспозиция 40-йилда қурилган бир қаватли иморатнинг 5 та залида жойлашган. Ёдгорлик қисми 2 қаватли иморатнинг 6 та хонасида намоиш этилган, бу иморат 1958 йили ёзувчининг турмуш йўлдоши З.Н.Саидносирова чизмаси билан бунёд этилган.

Музей хазинаси шарқшунос олимлар, филологлар, тарихчиларда жуда катта қизиқиш уйғотади. Бу ерда барча бадиий асарларнинг қўлёзма-дастхати жуда кўп қоралама нусхалари билан, илмий мақолалар, кундаликлар, хатлар, ён дафтарлар ва расмлар сақланади.

Музейнинг илмий кутубхонасида китоблар, журналлар, газетадан қирқмалар, дастлабки мақолалар, турли тилдаги нашрлар, ёзувчининг ҳаёти ва ижоди ҳақидаги адабиётлар, шарқ адабиётининг намоёндалари – Навоий, Ғолибий, Ҳофиз, Сўфи Оллоёр, Аҳмад Яссавий асарларининг қўлёзмалари мавжуд.

Музей залларини Ў. Тарсиқбоев, А. Абдуллаев, А. Бурэ, А. Циглинец, Ю. Стрельников, А. Маматова, З. Саидносироваларнинг Ойбек асарларига ишлаган расмлари безаб турибди.

Мухтор Ашрафий (1912-1975) уй-музейи

Уй-музей Ўзбекистон мусиқа маданияти ривожланишига муносиб ҳисса қўшган композитор, СССР халқ артисти, миллий опера асосчиларидан бири, дирижер Мухтор Ашрафийнинг ҳаёти ва ижодини ёритишга бағишланган. Музей М. Ашрафий 1965-1975 йиллар яшаб ижод этган уйда жойлашган. Бу ерда «Севги тумори», «Темур Малик» балетлари, «Рустам ҳақида қисса» араторияси, хотира китобининг дастлабки боби яратилган.

Музейда 1930-70 йиллардаги М.Ашрафийнинг шахсий архиви сақланган. Улар тарихчилар, мусиқачилар, ўзбек мусиқа маданияти билан қизиқувчиларга манзур бўлади. Музейда нодир қўлёзмалар, расмлар, ҳужжатлар, афишалар, спектакл дастурлари, китоблар, мусиқий ёзувлар, грампластинкалар ва ўзбек мусиқа асбоблари тўплами сақланади.

Экспозицияда «Бўрон» биринчи миллий операси материаллари ва дастлабки ижодий изланишлар намойиш этилган. Музей томошабинларни М. Ашрафийнинг 40-50-йиллардаги ижодий фаолияти билан яқиндан таништиради.

Уруш йилларида композитор «Қаҳрамонлик симфонияси», «/олибларга шон-шарафлар» симфонияларини ёзди.

1950-70- йилларда Мухтор Ашрафий «Дилором», «Шоир юраги» операларини ва бир қатор симфоник асарларни яратди. Музей экспозицияларида ана шу асарлар устидаги иш жараёни акс эттирилади. Музейда кичик кўргазмалар ва камер концертларини ўтказадиган мусиқий зал мавжуд. Бу ерда М. Ашрафий асарларининг аудио ёзувларини тинглаш мумкин.

/афур /улом (1903-1966) уй-музейи

Ўзбекистон халқ шоири, йирик наср устаси, академик /афур /улом ўз даврида ўзбек совет адабиёти ривожига улкан ҳисса қўшган. /афур /уломнинг ижод йўли жуда мураккаб тарихий шароитда шаклланди ва ривож топди.

Музей экспозицияси /афур /улом 1944-1966 йилларда яшаб ижод этган уйда жойлашган. Экспозициянинг адабий қисмида шоирга тегишли расмлар, ҳужжатларнинг асл нусхалари, шахсий буюмлар ҳамда унинг ҳаётлик ҳамда ўтганидан кейинги даврларда нашр этилган асарлари ўрин олган. Унинг ёдгорлик қисмида шоирнинг иш хонаси, меҳмонхона ва дам олиш хоналари мавжуд. Бу ерда шоирнинг шахсий кутубхонасидан олинган китоблар,

иш стол ива бошқа маиший буюмлари намойишга қўйилган. Буларнинг ҳаммаси шоир ҳаётлик давридагидек сақланиши билан ўша даврнинг руҳини ифодалаб туради.

/афур /уломнинг ижоди 1930-40 йиллардаги СССР ва ЎзССР ҳаётидаги муҳим воқеалар, ҳодисаларнинг ўзига хос ифодаси ҳамдир. Чунки унинг асарларида мамлакатда рўй бераётган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, замонавий кўринишлар акс этиб туради. Унинг «Турксиб йўлларида», «Мен – яхудий», «Сен етим эмассан» назмий асарлари, «Шумбола» повестларида улкан қурилишлар, меҳнаткаш халқнинг пахта етиштиришдаги қийинчиликлари, совет халқининг немис-фашист босқинчиларига қарши кураши акс эттирилган. Шоир 1945 йилда «Шарқдан келаётирман» номли шеърини тўплами учун СССР Давлат мукофоти билан тақдирланган. 1970 йилда шоирнинг вафотидан кейин унга сўнгги йиллар ижоди учун Ленин мукофоти берилган.

Абдулла Қаҳҳор (1907-1968) уй музейи

Ўзбекистон халқ ёзувчиси, СССР ва ЎзССР Давлат мукофотлари совриндори, драматург, ҳажвчи, публицист ва таржимон Абдулла Қаҳҳор ёдгорлик музейи умрининг сўнгги йилларида яшаб ижод этган уйида жойлашган.

Музей экспозицияси адабий ҳам ёдгорлик бўлимларидан ташкил топган. Ёдгорлик бўлимида ёзувчининг иш столи ва меҳмонхонаси намойиш этилади. Иш хонасида ёзувчининг ҳаётлик давридаги ҳолат – ёзув столи ва унинг устида ёзув анжомлари қандай турган бўлса, шундай сақланган. А. Қаҳҳор кутубхонасида қўлёзмалар, китоблар, журналлар, рус ва чет эл мумтоз адабиёти вакиллари асарлари, илмий нашрлар, энциклопедиялар ва сўров адабиётлари бор.

Абдулла Қаҳҳор асли қўқонлик, темирчи оиласидан. У 1020-йилларда кичик ҳажвий асарлар ёзиш билан ижодини бошлаган бўлса, «Сароб», «Қўшчинор оловлари» каби машҳур роман ва «Синчалак» повести билан адабиёт оламининг юксак чўққиларини забт этди. Ўзбек адабиётида А. Қаҳҳор кичик реалистик ҳикоялари билан алоҳида ўрин тутди. А. Қаҳҳор драматург сифатида ҳам машҳур. Унинг комедияли пьесаси, Айниқса «Шоҳи сўзана» асари СССР ва бошқа шарқ давлатлари сахналаридан узоқ вақтгача тушмай ўйналиб келган.

Абдулла Қаҳҳор рус тилини жуда яхши эгаллаган, А.Пушкин, Л.Толстой, А. Чехов, Н. Гоголь, М. Горький ва бошқа рус ижодкорлари асарларини ўзбек тилига моҳирона таржима қилган.

Унинг публицистик ва ҳажвий асарлари «Литературная газета», «Ўзбекистон маданияти» газетаси саҳифаларида, «Шарқ юлдузи» ва бошқа журналларда тез-тез нашр этилар эди.

Музей хазинаси ва экспозицияларда А. Қаҳҳор қўлёзмалари, кундаликлари, 1920-30-йиллардаги расмлари бор. А. Қаҳҳор томонидан Қўқон педагогика ўқув юртида ўқиб юрган кезларида чиқарилган деворий газета ҳам намоишга қўйилган. Музей коллекцияси ёзувчининг умр йўлдоши Кибриё Қаҳҳорова томонидан тўпланиб давлатга топширилган.

Юнус Ражабий (1897-1976) уй музейи

Муסיқа илмининг билимдони, муסיқий мероснинг йирик мутахассиси Юнус Ражабий - мингга яқин қўшиқ ва куй ижодкори. Унинг асарлари «Ўзбек халқ муסיқаси» номи билан 5 томга жо бўлган. У узоқ йиллар давомида «Шашмақом»дек буюк мумтоз муסיқа асари устида изланишлар олиб борди, натижада 6 томлик нашр юзага келди.

Юнус Ражабий ҳозирда унинг номи билан юритилаётган Ўзбекистон Телерадио Давлат комитетидаги мАқомчилар ансамблининг асосчисидир. У мумтоз қўшиқ ва халқ куйларининг моҳир ижрочиси сифатида ҳам машҳурдир.

Музейда махсус катта зал бўлиб, у ўзбек мақомига бағишланади. Унда Ўзбекистон маданияти муסיқа тарихига доир нодир ҳужжатлар - қўлёзмалар, расмлар ва бошқалар бор.

Бу ерда меҳмонлар ва сайёҳлар учун махсус концертлар уюштирилади. Унда ўзбек муסיқаси машҳур артистлар томонидан ижро этилади.

Музейда Юнус Ражабий ва бошқа машҳур муסיқачилар томонидан яратилган куйларни тинглаш ва аудио касеталарини сотиб олиш, қўшиқчи ҳақидаги видеофильмни тамоша қилиш мумкин.

Ўрол Тансиқбоев (1904-1974) уй-музейи

СССР Халқ рассоми Ўрол Тансиқбоев уй-музейи 1981 йилда очилган. Ў. Тансиқбоев ижоди 1920-1970 йилларни ўз ичига қамраб олади. Ундан жуда катта мерос қолган. Рассомнинг асосий асарлари музейнинг ёдгорлик қисмида, махсус қурилган галереяда намоишга қўйилган. Унинг асарлари жуда кўп музейлар хазиналарида ҳам мавжуд. Улар

Бельгия, Франция, АҚШ, Сурия, Финляндия, Ҳиндистон, Мексика, Италия, Чехословакия ва бошқа мамлакатларда ҳам эътироф этилган.

Ўрол Тансиқбоев узоқ йиллар давомида жуда кўп жанрларда ижод қилган. У ёдгорлик ва театр-декарация ҳамда портрет жанрларида баракали ижод қилган, натюрмортлари билан ҳам эътибор қозонган. У умрининг жуда кўп қисмини табиат манзараларини акс эттиришга бағишлади, шунинг билан Ўзбекистоннинг тасвирий санъати тарихида алоҳида ўрин эгаллади. Унинг тасвирлаган манзараларини юзлаб бошқа расмлар орасидан бемалол таниб олиш мумкин, ундаги ўзига хос тоғ ҳавоси, она заминнинг бепоён далалари уфури, кенгликлар тасвири кишини беихтиёр ўзига ром этади.

Тошкент шаҳрида булардан ташқари Тамара-хоним, Мукаррама Турғунбоева, Сергей Есенин, Сергей Бородин уй-музейлари ҳам фаолият юргизиб келмоқда.

Ўзбекистон вилоятларида эса машҳур давлат арбоблари, адиблар, санъаткорлар уй-музейлари мавжуд бўлиб, улар Усмон Юсупов, Виктор Уфимцев, Файзулла Хўжаев, Садриддин Айний, Амет ва Айимхон Шомуродовлар ва бошқа шоир ва ижодкорлар фаолиятини ёритади, уларнинг умр йўллари, кўрсатган хизматлари ҳақида ҳикоя қилади. Улар халқимизга хизмат қилиш билан биргаликда ёшларда шу аجدодларига муносиб ворислар бўлиб етишиш орзусини ҳам уйғотмоқда.

Савол ва топшириқлар:

1. Уй-музейларнинг ташкил топиши ва уларнинг мақсад, вазифалари.
2. Тошкент шаҳридаги машҳур кишилар ҳаёти ва фаолиятига оид музейлар ҳақида нима биласиз?
3. Вилоятларда фаолият кўрсатаётган уй-музейларнинг қайсиларида бўлгансиз ?

Адабиётлар:

1. Малъе музеи Узбекистана. Институт Открытое Общество Фонд Содействия – Узбекистан. Ташкент, 2004 г.

МАКТАБ МУЗЕЙЛАРИ ФАОЛИЯТИ

Режа:

1. Ёшлар тарбиясида музейларнинг ўрни.
2. Мактабларда музейлар ташкил қилиш.
3. Тарих дарслари ва музейлар фаолияти.

Ўлкани ва унда мавжуд бўлган тарих ва маданият ёдгорликларини муҳофаза қилиш, ўрганиш ва улардан фойдаланиш ҳар бир фуқаронинг муқаддас бурчидир. Тарихчиларга бу қонун муқаддас дастуриламал бўлиб хизмат қилади. Биз ёшларни ёдгорликларни авайлаб асрашга, тарихий обидаларга меҳр-муҳаббат билан қарашга ўргатиб, бу ёдгорликлар фақат ўтмишни ўрганиш учунгина эмас, шу билан бирга илм-фанни, халқ маорифи ва маданиятни янада ривожлантириш учун ҳам бебаҳо дурдона эканлигини сингдириш руҳида тарбиялашимиз керак.

Мактаб музейи ёшлар олдига қуйидаги вазифаларни: биринчидан, жамият ҳаёти ва халқ турмушидаги энг муҳим тарихий воқеаларни, давлат ва ҳарбий арбобларнинг, халқ қаҳрамонларининг ҳаёти ва фаолияти билан боғлиқ бўлган бинолар, иншоотлар, эсдалик жойларни ўз ўлкасига боғлаб ўрганишни, иккинчидан, археологик ёдгорликларни: кўҳна шаҳарлар, қўрғонлар, қалъалар, қадимий манзилгоҳлар, истехкомлар, корхоналар, каналлар, йўлларнинг қолдиқлари, қадимий дафн жойлар – мазоратларни, тош ҳайкаллар, қоялардаги тасвирларни, қадимий буюмларни ўз жойига боғлаб ўрганишни; учинчидан, меъморчилик обидалари, тарихий марказлар, кварталлар, майдонлар, кўчалар, шаҳар ва бошқа аҳоли яшайдиган манзилларнинг қадимий тузилиши, қурилиши ва қолдиқларини; саноат, ҳарбий, диний, халқ меъморчилиги иншоотларини, табиат ландшафтларини ўз ҳудудига мослаб ўрганишни; тўртинчидан, санъат ёдгорликлари – монументал, тасвирий, амалий-декоратив ва бошқа турдаги санъат асарларини; бешинчидан, ёдгорлик ҳужжатлари – давлат ҳокимият органлари ва давлат бошқарув органларининг актлари, бошқа ёзма ва график ҳужжатлар, кино-фото ҳужжатлар ва товуш ёзувлари, шунингдек, қадимий ва бошқа қўлёзмалар ҳамда архивлар, фольклор ва музика ёзувлари ва шу каби нодир материалларни излаб топиш, ўрганиш ва умумлаштириш вазифаларини қўяди.

Мактаб музейи олдига жуда катта ва улкан вазифалар қўйилган бўлса-да, халқ ва давлат музейларидан ўзига хос хусусиятлари билан тубдан фарқ қилади. Биринчидан, бу музей мактаб ўқитувчилар жамоаси ҳамда ёшлар ташкилотлари томонидан йиғилган материаллар асосида ташкил этилган, иккинчидан, бу музей ўқувчилар учун мўлжалланган,

учинчидан, музейдан фақат юксак тарбиявий мақсаддагина эмас, балки таълим жараёнида ҳам унумли фойдаланиш мумкин.

Мактаб музейи ташкил қилинган мактабларда ўқувчиларнинг ижтимоий фанлардан олаётган билимлари, мустақил ишга ва меҳнатга, ўтмиш тарихи ва маданиятига қизиқишлари ўсиб бораётганлиги аниқланмоқда. Шунингдек, юқори синф ўқувчиларининг билим доираси кун сайин кенгайиб, дастлабки илмий-тадқиқот ишларига бўлган қизиқиши сезиларли даражада ўсмоқда. Давлат музейлари бўлмаган районларда мактаб музейининг вазифаси янада мураккаброқ бўлади. Бундай ҳолларда мактаб музейи маҳаллий аҳолини ҳам ўзига жалб қилади ва тарихий ёдгорликларни сақлаш ва улардан фойдаланишга бўлган қизиқишини орттиради.

Мактаб музейи илмий тизимга солинган, барча материаллар тўпланиб, намоиш қилишга тайёрланган, тарих ва маданият ёдгорликларининг имкони борица асл нусхасини ёки ҳар хил воситалар ёрдамида кўчирма(нуса) олиб, ўлкашуносликнинг манбалари бўйича даврлаштириб қўйиладиган, мактаб жамоаси, ўқувчилар ҳамда ўша ҳудудда истиқомат қилувчи маҳаллий аҳолига мўлжалланган кичик бир бошланғич илмий, маданий муассасадир.

Музейга материаллар жойлаштирилаётганда, албатта туман ёки вилоят ўлкашунослик музейлари ходимларидан маслаҳат олиш зарур. Чунки, материалларни хронологик асосда жойлаштириш давлат ва халқ музейларидан фарқ қилмаслиги керак.

Мактаб музейи соҳасини танлаб олишда мактаб ёшлар ташкилотлари ва ўқитувчилар жамоаси ҳамда ота-оналар қўмитаси унинг ғоявий-сиёсий ва таълим-тарбиявий вазифаларини ҳисобга олишлари керак.

Мактаб музейига асосий соҳа қилиб маданият обидалари ва тарихий жойлар танлаб олинса, мақсадга мувофиқ бўлади.

Бунда бевосита юқорида таъкидлаб ўтилганидек, ўз ўлкасидаги мавжуд тарихий, моддий ва маънавий ёдгорликларни қидириб, у ерлардан музей учун яроқли бўлган археология, этнография, топонимикага оид топилмаларни музей фондига топшириш ва шу йўл билан экспонатлар сонини кўпайтириш мумкин.

Мабодо мактаб шароити учун қадимги даврни ўрганиш қийинлик туғдиргундай бўлса ёки материал топилмаса, ошкоралик, демократия, тарихни рўй-рост ёритиш кенг авж олдирилган ҳозирги даврни ўрганиш ва шу ҳақда материал тўплаш, мана шулар асосида музей ташкил қилиш ҳам мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, вилоят ва туман ўлкашунослик музейлари шу ўлка маданияти ва санъати, касб-кори, амалий ишлари ҳақида атрофлича маълумот бериб, ҳамма вақт узоқ-яқинда яшовчи аҳоли, айниқса мактаб болалари учун тез-тез бориб туриш имконини беравермайди. Мактабларда таълим жараёни билан биргаликда олиб бориладиган тарбия, маданий ва маърифий юксалиш ишларида кўргазмали қуролларнинг аҳамияти жуда катта. Шунинг учун ҳам мактабларнинг ўзида шу ҳудуд тарихи, жойлар ҳақидаги маълумотлар, айниқса тарихий обидалар, машҳур кишилар хотира ёдгорликлари ҳақидаги материаллар жамланган музейларнинг ташкил этилиши бевосита болаларнинг ўқув жараёнида олган билимларига қўшимча тарзда маълумотларга эга бўлишларига олиб келади.

Савол ва топшириқлар:

1. Мактаб болаларини музей ишига жалб қилишнинг аҳамияти нима?
2. Мактаб ҳаётида ўчмас из қолдирган арбоблар музейи.
3. Дарс жараёнида музей материалларидан фойдаланиш қандай самара беради?

Адабиётлар

1. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий ижтимоий ва иқтисодий истиқболларининг асосий тамоиллари. Тошкент «Ўзбекистон»1995й
2. Коссова И.М. Музей в культурной жизни края.М.1989й.

МУЗЕЙШУНОСЛИК ИСТИҚБОЛЛАРИ

Режа:

1. Музейлар фаолиятини ривожлантириш муаммолари.
2. Музейшунос кадрлар етиштириш.
3. Музейларнинг ягона тизимини яратиш.

Мустақил республикамиз бебаҳо табиий бойликлари билангина эмас, балки тарихи, бетакрор обидалари ҳамда маданий-маънавий ёдгорликлари билан ҳам жаҳонга машҳур. Иқтисодий ислохотларнинг янги даврига кирган мустақил республикамиз олдида музей ишларини янада ривожлантириш, маънавиятимизни юксалтириш каби долзарб муаммолар турибди. Бу вазифани муносиб тарзда бажариш учун дастлаб музейларнинг терма, йиғув ишларини ҳозирги замон даражасида ташкил этиш керак. Бу қидирув шаклидаги дала тадқиқотларини, аҳолидан қимматбаҳо бўлган тарихий буюмларни аниқ мақсад асосида белгилашни, жойнинг ёки муайян ҳудудларнинг сайёҳлик йўналишларини, кўз ўнгимизда содир бўлган тарихий воқеалар ҳақидаги маълумотларни тўплаш, музей аҳамиятига молик ашёларни йиғиш учун истиқболлироқ жойларда музейларнинг доимий амал қилувчи қидирувларини ташкил этишни ўз ичига олади.

Ўзбекистон мустақиллик йилларида тарихий ёдгорликлар, хусусан, амалий санъатга оид бебаҳо ёдгорликларни асраш ва халқ амалий санъати, ҳунармандчилигини ривожлантириш ишида ўзига хос инқилобий ўзгаришлар амалга оширила бошланди. «Ўзбек халқи яратган ва миллий бисотимиз бўлиб қолган ноёб тарихий ёдгорликларни сақлаб қолиш ва таъмирлаш – маънавий дастуримизнинг жуда муҳим қисмидир.

Ушбу миллий бойлик аجدодларимиздан мерос бўлиб қолган, бинобарин, биз уни кўз қорачиғидек авайлаб-асрашимиз ва келажак авлодларга топширишимиз лозим», - деб уқтирган эди Президентимиз Ислон Каримов.

Мустақиллик йилларида халқ ҳунармандчилигини ривожлантириш борасида катта амалий ишлар қилинди. Хусусан, республика Амалий санъат музейи фаолиятида ҳам катта ўзгаришларга эришилди. Қисқа вақт ичида музей грант ҳисобига олинган замонавий жиҳозлар билан таъминланди. Япония ҳукумати тарафидан 2002 йили тақдим қилинган бу жиҳозлар музей видео-электрон техник воситалари билан кузатув ва қўриқлаш имконини берди. Шунингдек, АКШ, Италия, Германия каби давлатларда музейнинг кўчма кўргазмаларини ташкил этишга эришилди.

Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлиги кўмагида музей илмий ходимлари музейнинг нодир экспонатлари тизимидан уч тилда – ўзбек, инглиз ва рус тилларидаги рангли альбомни нашрдан чиқарадилар. Ҳозирги вақтда музей захирасида сақланаётган жами ашёларнинг жамлама каталогини тузиш ниҳоясига етказилди.

Табиийки, ҳар қандай музей ўз захирасини янги топилма ва замонавий асарлар билан бойитиб боради. Шу маънода Амалий санъат музейида ҳам халқ санъати асарларини йиғиш ва уларни музей захирасига қабул қилиш узлуксиз давом этмоқда. Шунини алоҳида қайд қилиш керакки, аҳоли қўлида бўлган амалий санъатнинг ноёб намуналарини аниқлаш ва йиғиш учун жойларда илмий-амалий қидирув ишларини мунтазам олиб бориш зарур.

Амалий санъат музейи захирасини бойитишнинг яна бир ўзига хос жиҳати – бу замонавий, яъни ҳозирда яратилаётган амалий санъат асарларини музей захирасига йиғиш бўлиб, мазкур иш музейда фаолият кўрсатаётган илмий-бадий кенгаши аъзоларидан алоҳида маъсулиятни талаб қилади. Сақлашга молик деб топилган ҳар бир амалий санъат асарини баҳолашда илмийлик ва холислик нуқтаи назаридан ёндашиш зарур. Зеро, барча ҳунармандлар ҳам юксак истеъдод эгаси бўлмаганидек, яратилган барча буюм ҳам амалий санъат асари ҳисобланавермаслиги маълум.

Санъатшунос олимларимизнинг маълумотларига қараганда, XX аср бошида Бухоронинг ўзида 400 дан зиёд заргар, 600 дан кўпроқ мисгар ишлаган. Шулардан 50 тасигина бадий юксак ва бетакрор асарлар ярата олган, холос. Бадий ижоднинг ноёб, киши қалбини ўзига ром қила оладиган кашфиёт даражасидаги намунасигина музей захирасига олиниши лозим. Шу маънода туман, вилоят ва қишлоқ музейларининг фаолиятини юксалтириш, уларга илмий-услубий ёрдам кўрсатиш тизимини такомиллаштириш давр талабидир.

Музейларда тадқиқот ишлари кўламини кенгайтириш лозим. Кандакорлик, каштачилик, заргарлик санъат тарихи, унинг тараққиёт босқичлари мавзuida кўп ишлар қилинган. Китоблар ёзилган. Аммо, шу билан бирга халқ кандакорлик ва каштачилик санъатини илмий фалсафий, этногенетик ва қиёсий жиҳатдан ўрганиш, унинг китобот борасида қилинажак ишлар кўп. Кандакорлик ва кашта нақшлари халқнинг фалсафий дунёқараши, урф-одатлари тарихи, этногенетикасини ўрганишда муҳим моддий манба ҳисобланади. Кандакорлик ва каштачилик санъатини қардош халқлар санъати билан қиёсий тадқиқ этиш ҳам муҳим илмий аҳамиятга эга.

Музейларимизда сақланаётган амалий санъат асарлари илмий тадқиқотлар учун бебаҳо моддий манба эканлиги билан ҳам алоҳида илмий қиммат касб этади. Музейлараро қўшма кўргазмалар кўламини ҳар галгидан ҳам кенгайтириш зарур. Негаки, Бухоро, Хива, Сурхондарёдаги музей захираларида шундай асарлар борки, улар нафақат

мамлакатмиздаги марказий музейларда, қўйинги, дунёнинг ҳеч бир музейида учрамайди. Музейлараро қўшма кўргазмаларнинг афзаллик томонларидан бири, аввало, минглаб музей ихлосмандларига қулай имконият яратилишидир. Қолаверса, музей ходимлари ўзаро тажриба алмашадилар ва илмий услубий ёрдам оладилар.

Ўзбекистон Республикаси Маънавият ва маърифат кенгаши, Маданият ва спорт ишлари вазирлиги қошидаги Музейлар бошқармаси, Республика «Ўзбекмузей» жамғармаси томонидан ташкил этилган махсус гуруҳ уюштирган «XXI асрда Ўзбекистон музейлари» мавзуидаги Республика семинар-кенгаши қатнашчилари вилоят ва туманлардаги музейлар фаолияти билан танишиб чиқиб, кўплаб фикр-мулоҳазалар билдиришди.

Музей ишининг яна бир муҳим жиҳати-туризм билан боғлиқ муаммодир. Ҳозир музейларимизда аждодларимиздан қолган, халқнинг фахри ва кўрки бўлган, унинг маърифий ва маънавий даражасини белгиловчи улкан ва улуғвор тарихий меросларимизни дунё миқёсида намоиш этишнинг барча имкониятлари мавжуд. Музей-фақат тарихий мерос, санъат асарларини асраш ва сақлашгагина хизмат қилиб қолмай, тарбиянинг энг таъсирчан, омилкор воситаси ҳамдир. Зеро, буни тарбиянинг ҳеч бир усули билан қиёслаб бўлмайди.

Авлодларимизни узоқ ўтмиш маънавияти ва маданиятидан баҳраманд этиш, уларнинг қалбида Ватанга, шу азиз тупроққа меҳр руҳини сингдиришда музейларнинг ўрни ва аҳамияти беқиёсдир. Шундай экан, «Музей кўргазмалариаро саёҳат» номида болаларга мўлжалланган турли адабиётлар салмоғини ошириш ва савиясини кўтариш лозим. Телевидениеда музейлар ҳақида кўрсатувлар кўламини кенгайтириш, унинг мазмундорлиги ва таъсирчанлигига эришиш ҳам даврнинг муҳим талабидир.

Аждодларимиз томонидан яратилган, давр суронларидан ўтиб, бизгача етиб келган-у ҳатто темирдан ясалган оддийгина игна бўлганда ҳам изсиз-самарасиз йўқолмаслиги, санъат асарлари руҳи бизлар билан доимо ёнма-ён юрмоғи лозим. Бу, энг аввало, ҳар бир музей ходимидан ўз ишига чексиз маъсулият билан ёндашувни талаб қилади.

Илмий жамлаш, фондларни сақлаш ва улардан фойдаланишни ташкил этиш масалалари катта амалий аҳамиятга молик вазифа ҳисобланади. Кўпинча тарихнинг жонли гувоҳлари деб аталадиган далиллар, ўтмишнинг бебаҳо хазиналарини сақлаш музей ашёларининг тўғри илмий ҳисоб-китобларига, уларнинг тўғри таснифланишига, илмий

холислик, тарихийлик, замонавий-илмий ёндашувлар нуқтаи назаридан талқин этишга боғлиқ бўлади.

Бу ерда музейларнинг бугунги кундаги фаолиятининг яна бир муҳим жиҳати ҳақида эслаб ўтиш зарур. Хусусан, Ўзбекистоннинг мустақил суверен, демократик ҳуқуққа эга бўлган давлат сифатида тикланиш ва ривожланиш жараёнида содир бўлаётган улкан тарихий ўзгаришлардан гувоҳлик берувчи тарихий ғалабаларга оид ёдгорликларни ҳозирги ва келажак авлодлар учун сақлаб қолиш ҳақида қайғуриш ҳам керак.

Музей фондларини сақлашга турли гуруҳлардаги ҳарорат, намлик тартибини, ҳавони булғатувчи омиллардан ҳимоя қилишни, тўғри ёруғлик тартибини, биологик зараркунандаларга қарши курашни ва ниҳоят музей ашёларини механик зарарланишдан ҳимоя этишни, шу жумладан, фавқулодда ҳолатларда музей фондларини ҳимоя этишни ҳисобга олган ҳолда музей ашёларини сақлаш учун энг самарадор шароит яратишга эътиборни кучайтириш шу куннинг амалий жиҳатдан яна бир муҳим вазифаси ҳисобланади.

Музей экспозицияларини замонавий услубда хал этиш, уларни тубдан яхшилаш, асл маънодаги янги хом-ашёлар, замонавий музей жиҳозлари билан бойитиш музей тармоғи фаолиятини ривожлантириш ва такомиллаштиришда алоҳида аҳамият касб этади.

Янги экспозицияларни, уларнинг чуқур ўйлаб чиқилган мавзу лойиҳасини, улардаги турли экспозицион ашёларнинг кенг миқёсда уйғунлашувини ишлаб чиқиш зарур. Бунда асосий негизнинг ташкил этилиши, музей ашёлари – экспозицияларга алоҳида эътибор қаратиш керак. Зарур жойларда музей ашёлари ва музейлардан ташқари объектларни, илмий-кўмакчи экспозицион ашёлар, матнлар ва фотошарҳлардан тортиб, экспозициядаги мўлжални енгиллаштирувчи кўрсаткичларгача бўлган ҳамма нарсани қайта тиклаш талаб этилади. Илмий-кўмакчи ашёлардан фойдаланиш замонавий музей ишини жаҳон андозалари даражасида ташкил этишда катта аҳамият касб этади. Моделлар ва макетлар, фотоёзувлар, хариталар, чизма ва режалар, замонавий техник жиҳозлар, аудио, видеотехника билан уйғунликда томошабиннинг музей экспозицияси ҳақида ҳикоя қилувчи воқеа-ҳодисаларни чуқурроқ, тўлароқ ва ёрқинроқ ҳис этишига ёрдам беради.

Жуда катта, қудратли кучга эга бўлган маънавиятни тиклаш, ривожлантиришда, уни кишилар ижтимоий онгига сингдиришда тарихий-маданий ёдгорликлар, музейларнинг роли ва ўрни бениҳоядир. Бу борада айниқса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг музейлар фаолиятини тубдан яхшилаш ва такомиллаштириш тўғрисидаги 1999 йил 12 январдаги фармони жуда муҳим аҳамиятга молик воқеа бўлди. Фармонда кўтарилган масалалар ўз

аҳамияти, қамрови жиҳатидан жуда муҳим бўлиб, улар Ўзбекистонда истиқомат қилаётган барча халқлар, миллатлар ўртасида барқарорликни таъминлашда, айниқса, ўзбек халқининг ўзлигини англашда алоҳида ўрин тутади. Айни пайтда, ушбу ҳужжатда музейлар фаолиятини такомиллаштиришнинг маданий иқтисодий томонлари, мазкур маданий-маърифий муассасаларнинг баркамол авлодни тарбиялашдаги муҳим аҳамияти масалалари ўзининг ёрқин ифодасини топган. Дарҳақиқат, Ўзбекистон ва ўзбек халқи жаҳон ҳамжамиятида ўзининг алоҳида ўрнига эга. Ҳудудимиздаги тўрт мингдан ортиқ маданий тарихий ёдгорликлар эса бунга гувоҳдир. Ўзбекистонда жаҳон маданиятининг ноёб гавҳарлари кўп бўлган. “ЮНЕСКО” каби нуфузли ташкилот муҳофазасига олинган қадимий Бухоро ва Хива музей шаҳарларининг 2500 йиллиги кенг нишонланди.

Юқорида қайд этганимиздек, Ўзбекистон тарихий обидалар ва табарруқ қадамжоларини санаб адоғига етиш қийин бўлган мамлакатдир. Қадимий ва ҳамиша навқирон Самарқанд шаҳрида Марказий Осиё тадқиқотлари институтининг ташкил этилишини ҳам Ўзбекистон ва ўзбек халқининг буюк ҳиссаси нуқтаи назаридан баҳолаш мумкин. Мустақиллик йилларида Ўзбекистон республикаси маданий-тарихий ёдгорликлар фаолиятидаги ўзига хос жиҳатларга маънавияти, хусусан, маданий-маърифий, ахлоқий-мафкуравий қадриятларни тарғиб этишнинг муҳим усулларида бири сифатида алоҳида эътибор бермоқда.

Музейлар тарихий, моддий ва маънавий ёдгорликларни тўплаш, сақлаш, ўрганиш ва ташвиқ қилиш ишларини амалга оширувчи илмий-маърифий маскан бўлиб, ўзининг экспозицион ва кўргазмалари воситасида ташвиқот ва тарбиявий ишларни амалга оширади.

Мустақиллик йилларида Республикаимизнинг турли шаҳарларида, жумладан, пойтахт Тошкентда 1996 йил “Темурийлар тарихи давлат музейи”, 2002 йилда “Қатағон қурбонлари хотираси” музейи ҳамда Термизда “Археология музейи” ташкил топди. “Ўзбекистон тарихи Давлат музейи”, “Ўзбекистон Давлат Санъат музейи” ва вилоятлардаги қатор музейлар қайта таъмирланди. Ҳозирги кунда республикаимизда 1200 дан ортиқ турли йўналишдаги катта-кичик музейлар фаолият кўрсатмоқда.

“Музейлар фаолиятини тубдан яхшилаш ва такомиллаштириш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг 1998 йил 12 январдаги ПФ-1319-сонли Фармони музейшунослар кўпдан кутган ҳужжат бўлиб, музейшунослик фанининг равнақиға кенг йўл очиб берди. Фармонда кўзланган мақсадлардан бири, республикаимиздаги барча музейларни ягона бир тизимға бирлаштириш, яъни уларни маънавий бошқарувчи

марказий раҳбар орган яратишдан иборат эди. Ўша Фармонга биноан янги ташкил топган “Ўзбекмузей” жамғармаси фаолиятининг биринчи кунлариданоқ ўзининг асосий йўналишларини белгилаб, амалга жорий этиш лозим бўлган вазифаларни аниқлади :

1. Республикамиз музейлари ўз йўналишларига қараб халқимиз бой маданий меросини, унинг тараққиёт босқичларидаги ўрнини ҳаққоний акс эттириб, замон талаблари асосида истиқлол руҳидаги экспозициялар яратилиши зарурлиги ;

2. Асрлар давомида яратилиб, четга чиқиб кетган меросимизни Ватанимизга қайтариш;

3. Музейларни маънавият ўчоғига айлантириб, халқимиз, айниқса, ёшларимиз қалбига давлатимиз тарихига, қадимда асос солинган аجدодларимиз меросига нисбатан ғурур ва фахр туйғусини сингдириш;

4. Музейларимиздаги бой экспонатларни, ютуқларимизни жаҳон жамоатчилигига танитиш мақсадида тарғибот ишларини кучайтириш, вилоятлараро кўргазмалар ташкил этишга кўмаклашиш;

5. Халқаро туризмни ривожлантириб, Ўзбекистон музейларига чет эллик сайёҳларни жалб қилиб, уларга юксак маданий хизмат кўрсатиш;

6. Музейлар фондидаги экспонатларнинг ягона рўйхатини тузиш ишларида замонавий техник воситалардан кенг фойдаланиш ҳамда ноёб экспонатлар акс этган откриткалар, буклетлар, йўл кўрсаткичлари, альбомлар, каталоглар чоп этиш;

7. Кадрлар тайёрлаш масаласига жиддий қараш мақсадида олий ўқув юртларига музейшунос олимларни жалб этиб, ўқитиш усуллариини такомиллаштириш, ўқув машғулотларини амалий машғулотлар билан узвий боғлаб олиб бориш, республикадаги етакчи музейларда музей ходимларининг малакасини ошириш.

Шу кунларда музейшунос олимларимиз республикамиздаги музейлар фаолиятини янада яхшилаш ниятида музейларни ривожлантиришнинг махсус илмий тамойилларини ишлаб чиқдилар. Мутахассислар фикрича, бу борада Ўзбекистон тарихи давлат музейи янги экспозициясининг илмий тамойиллари барча музейлар учун намуна бўла олади. Ҳозир тамойил ва тематик-экспозицион режалар кўпайтирилиб, республикамиздаги барча музейларга тарқатилди.

Кейинги йиллар давомида музейлар фаолиятини тубдан яхшилаш юзасидан бир қатор ишлар олиб борилмоқда. Жумладан, Республика “Ўзбекмузей” жамғармаси 2002 йил 16 майда “XXI асрда Ўзбекистон музейлари” мавзуида илмий-амалий анжуман ўтказди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Музейларни миллий истиқлол ғоясига асосланиб жиҳозланишнинг аҳволини ўрганиш ва бу борада уларга ёрдам кўрсатиш тўғрисида”ги 2002 йил 11 июндаги 07-105-282-сонли қарори республикамиздаги барча музейларнинг фаолиятини ўрганишга қаратилди.

Мазкур ҳужжатга биноан “Ўзбекмузей” жамғармаси томонидан бир гуруҳ етакчи мутахассис олимларни, музейшуносларни жалб этган ҳолда ишчи гуруҳи тузилди.

Музейлар ўзида маълум бир давр тарихи ва маълум бир экспонат ҳақида аниқ маълумот беришга мўлжалланган табаррук даргоҳдир.

Бухоро музей-қўриқхонасида янги “Очиқ хазина” компьютер маркази Интернет тармоғида ўз сайтини яратиб, музей фондида сақланаётган экспонатлар тизимини дунёнинг барча мамлакатларига етказиб бериш имкониятига эга. Бундай ҳолат, албатта, ушбу музейни жаҳон музейлари билан ҳамкорлигини ўрнатишга хизмат қилади.

Республикадаги барча музей раҳбарлари бугунги кун талабларига тўлиқ жавоб берадиган илмий-услубий йўналишда ишлаб, миллий истиқлол ғоялари руҳида музей ишини янада такомиллаштирса, мавжуд муаммолар аста-секин бартараф бўлади, албатта. Ўзбекистон музейлари кенг халқ оммаси орасида маданият ва маърифат тарқатиш ишида самарали ишларни амалга оширадилар.

Савол ва топшириқлар:

1. Музейлар фаолиятини тубдан яхшилаш муаммолари нималардан иборат?
2. Ягона тизимга бирлаштиришдан мақсад нима?
3. «Ўзбекмузей» жамғармаси томонидан қандай тадбирлар амалга оширилмоқда?

Адабиётлар

- 1.Каримов И.А. Маънавий юксалиш сари. Тошкент «Ўзбекистон»1998й
- 2.Буланий И.Т.,Явтушенко И.Г.Музей на общественнўх началах.М.1985й.

МУЗЕЙЛАР ФАОЛИЯТИДА ЗАМОНАВИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Режа:

1. Интернет тармоғи орқали маълумотлар тўплаш.
2. Ўзбекистон музейлари сайтларини яратиш.
3. Музей материалларини фундаментал тадқиқ этиш.
4. Музей залларида электрон тизимни яратиш.

Фан-техника тараққиёти илғор ютуқларининг бошқа барча соҳалари қатори музей ишига ҳам кириб келиши табиий ҳол бўлибгина қолмасдан, ҳаётий зарурат ҳамдир.

Хусусан, 90-йилларда ҳозирги тушунчамиздаги компьютерлар яратилиши билан музей соҳасида маълумот тизимини шакллантириш, ахборотни тўлақонли етказиш имкониятлари кенгайди. Айниқса, музей мутахассислари компьютерни эгаллаши ва ягона тармоқнинг вужудга келиши музей фондларини ҳужжатлаштиришда кўпгина қулайликларни яратди. Жумладан, экспонатларнинг тасвири рақамли фотокамера орқали бевосита компьютерга киритилмоқда. Уларнинг таҳлили ва бошқа маълумотлар эса илова қилиниб, зарурият туғилганида мутахассислар томонидан қўшимчалар ва тузатишлар киритилади. Бу музей ишида доимий ҳаракатда бўлган каталог ва картотеканинг сифати кескин яхшиланишини таъминлади.

Интернет тармоғининг кириб келиши мазкур жараёни халқаро миқёсда фаоллаштириб юборди. Ҳозир ундаги «Музейлар», «Маданият» бўлимларига кириб дунёнинг хоҳлаган музейи бўйлаб «сайр» қилиш, музейлар ҳақида умумий маълумотлардан ташқари, фонд экспонатлари, янгиликлар, махсус тадбирлар ва илмий анжуманлар ҳақида, соҳа мутахассис-ходимлар манзили, уларнинг интернетдаги

электрон почталари ва бошқа маълумотларни олиш мумкин. АҚШдаги АМИКО консорциуми тарқатган маълумотга қараганда, Интернет тармоғида икки ярим миллиондан ортиқ музей экспонатларининг суратлари акс эттирилган картотека тизими мавжуд.

Ўзбекистон музейлари ҳам интернетда ўзларининг сайтларини яратиш устида иш олиб бормоқдалар. Бухоро Давлат меъморий-бадий музей-қўриқхонасида музей ходимларини шахсий компьютер техникаси билан таъминлаш масаласи аста-секин ижобий ҳал этилмоқда. Музейда Интернет тармоғига уланиш, сайт яратиш ва маълумотлар базасини барпо этиш устида айрим ишлар амалга оширилади. Илк қадам сифатида, музей фондидаги қўлёзмалар тўпламини электрон лазер дискига кўчириш ишлари бошлаб юборилди. Лекин, аслида республикамиз музейларида бу соҳадаги ишлар анча суст бормоқда.

Маълумки, музейнинг асосий вазифаси йиғиш, сақлаш ва намойиш этишдан иборат. Бугунги кунда музейлар замонавий ахборот технологияларини қўллаш орқали ўзларига тегишли экспонатларнинг сақланишини таъминлашлари мумкин. Чунки, аниқ ҳисобга олиш музей бойликларини бут сақлаш ва уларга эгалик қилиш ҳуқуқини кафолатлайди.

Ҳозирги кунда тарихчи, санъатшунос, музейшунос тадқиқотчилар ва ижтимоий соҳанинг бошқа вакиллари музей бойликларини тўлақонли илмий ўрганишда айрим муаммоларга дуч келмоқдалар. Аввало, йирик музейларимизда жорий этилган тартиб - қоидалар четдан келган мутахассис-олим ва музей маъмурияти ўртасида аксар ҳолларда келишмовчилик ва баъзан қаршиликларга олиб келмоқда. Амалиётда шундай ҳодисалар кузатилмоқдаки, ўзи хизмат қилаётган илмий муассасанинг расмий йўлланма хати билан мурожаат қилган тадқиқотчига бўлимлардаги картотека билан танишишга рухсат берилади, холос; айрим музейлар эса пулли хизмат турини таклиф қилмоқдалар. Хориж мамлакатларидан келган тадқиқотчиларнинг тижорат нашрлари учун бундай хизмат тури мақсадга мувофиқ бўлиши мумкин. Лекин республиканинг илмий муассасаларидаги ходимлар маданий бойликларимизни ҳеч қандай тўсиқсиз ўрганишларига шароит яратилиши лозим. Чунки, биринчидан, уларга бу каби изланишлар учун давлат бюджетидан қўшимча маблағ ажратилмайди. Иккинчидан, бундай тадқиқотлар республикамиз илмий, маънавий-маданий тараққиётини, жумладан, ўша музейлар манфаатини кўзлаб амалга оширилади.

Юқоридаги муаммо сабабли Ўзбекистондаги музейлар фонди экспонатларининг 70 фоизи ўзининг фундаментал тадқиқотини кутиб ётибди. Кутубхоналардаги мавжуд нашрлар эса кўпи билан уларнинг 10 фоизини ёритади, холос.

Ҳолбуки, ҳозирги пайтда дунёда музей иши жуда илгарилаб кетганининг гувоҳи бўлмоқдамиз. Жаҳондаги деярли барча забардаст музейлар интернет тармоғи орқали тинимсиз чиқишлар қилиб, ўз сайтларини мунтазам янги ахборотлар билан тўлдириб боришяпти. Биргина Россия амалиётини кузатадиган бўлсак, у ерда музейлар фаолияти билан шуғулланувчи қатор уюшма ва марказлар фаолият кўрсатмоқда. Интернетда «Музеи России» сервери, «Всероссийский реестр музеев» ва бошқа сайтларда музейлар ҳаётининг ҳамма жиҳатлари батафсил ёритиб борилмоқда. Давлат Тарих музейи (Москва) 1997 йилдан эътиборан экспонатларини Интернет тизими орқали намойиш этиб келяпти. Музейнинг уч мингдан зиёд экспонатлари Умумевропа «Музеум Онлайн» тармоғига киритилган. Давлат Эрмитаж музейи ҳам заҳирасидаги тўрт мингдан ортиқ асарларини шу йўл билан намойиш қилмоқда. Рибинский бадиий музейи ўз соҳасида илғорлик қилиб, 2000 йил 10 мартда Москва шаҳрида 45000 карточкадан иборат электрон сайти тақдимотини ўтказди.

Музейларда электрон тизимининг жорий этилиши унда намойиш қилинадиган сайтларнинг шакли, тартиби, кўринишлари, тузилиши ва соҳанинг бошқа масалаларига бағишлаб қатор илмий-амалий анжуманлар ўтказилмоқда.

Улар орасида АДИТ (Автоматизация деятельности музеев и информационная технология) уюшмаси нодавлат ташкилот ва идоралари билан ҳамкорликда музей соҳасига замонавий коммуникация тармоқларини олиб киришда кўпгина ишларни амалга оширмоқда. Жумладан, уюшма ҳар йили Россиянинг турли шаҳарларида илмий анжуманлар ўтказиб келмоқда 2001 йил 28 май- 1 июнь кунлари Тула шаҳрида «Музейлар ва ахборот майдони: ахборотлаштириш муаммолари ва маданий мерос» мавзуида илмий анжуман бўлиб ўтди. Анжуманда музей мутахассисларидан ташқари, кутубхона, архив университет, электрон нашриёт ва техника билан шуғулланувчи фирмалар, кўплаб хорижий ташкилотларнинг вакиллари ҳамда муаммога алоқадор бошқа соҳаларнинг мутахассислари қатнашадилар.

Анжуман ўз доирасида «АДИТ миссияси – музейи ҳужжатлари бўйича миллий Ассоциация сифатида», «Информацион менежмент», «Ҳисобга олиш ва сақлаш фаолиятини маълумотлаш», «Музейларнинг илмий тадқиқот ва экспозиция-кўргазмалар фаолиятига

автоматика тармоқларини олиб кириш», «Томошабинлар билан ишлашда маълумот тарқатиш» мавзулари бўйича секция мажлислари ўтказилди. Шунингдек, музейлар учун СД-ZOM электрон нашр ва Интернет-сайтлардан намуналар намойиш этилди.

Ҳозирги кунда бошқа илмий-тадқиқот муассасаларида бўлгани каби, республика музейларида айнан нашр масаласи катта молиявий муаммоларга дуч келмоқда. Европа ва Американинг музей, кутубхона ва архивлари мазкур муаммони яна ўша Интернет тармоғидан кенг фойдаланиш орқали ҳал қилишга интиломоқдалар. Масалан, немис мутахассислари 2001 йил 19-22 июнь кунлари Мюнхенда бўлиб ўтган IV Халқаро «Музей иши, комплекташтириш, таъмирлаш ва кўргазмалар учун технология» мавзuidaги ихтисослашган кўргазма материалларини махсус сайтда эълон қилишди. Россия музейшунослари «Музеи будущего: информационные технологии и культурное наследие» номли мақолалар мажмуининг бир қисмини ва бошқа нашрларни Интернет тармоғида ёритдилар. Улардан айримлари рус тилида музейларимизнинг бошқа хорижий тилларни билмайдиган мутахассислари учун қулайлик яратади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, музейларни қўллаб-қувватлаш республика «Ўзбекмузей» жамғармаси қошида музейлар учун электрон дастурлар яратувчи мутахассислардан иборат махсус марказ ташкил этиш кун тартибидаги долзарб масала, деб ҳисоблаймиз. Чунки, айнан шундай марказ орқали Ўзбекистон музейларида маълумот тарқатиш ва сайтлар яратишнинг ягона тизимини жорий қилиш мумкин. Йирик музейларимиз хорижий сармояларни жалб қилган ҳолда халқаро стандартлар негизида электрон ахборот мажмуини яратишлари мумкин. Лекин бунда музейларда маълумотлар тўплашнинг турлича услуб ва кўринишлари ҳосил бўлиб, айрим чалкашликларни келтириб чиқариши эҳтимолдан холи эмас. Шунинг ҳисобга олган ҳолда республиканинг турли йўналишдаги 80 дан ортиқ музейда сайтлар, ҳисобга олиш ва картотеканинг ягона андозаси тайёрланса, бу кейинчалик республика музей фондининг ягона каталогини нашр қилишда жуда асқотган бўларди.

Хуллас, бошқа маданий муассасалар қаторида музейларимизнинг ҳам электрон нашрлари билан дунё маълумотлар оқимида қўйилишларини табиий ҳол ва замон талаби деб қабул қилмоғимиз лозим. Зеро маълумот тарқатиш билан музей ўзини жамиятда реклама қилиши, томошабинларни кўпайтириши ва хорижий ҳамкасблар билан тез ва қулай алоқа ўрнатиши мумкин. Электрон ахборот тарқатиш воситалари тизимини

жорий этиш музейларимиз бойлигини кенг омма, хусусан, ёшлар орасида тарғиб қилишда ҳам ўзининг ижобий ролини ўйнайди.

Халқаро Тинчлик йили нишонланган 1986 йилда Самарқанд шаҳрида Халқаро тинчлик ва бирдамлик музейи очилган бўлиб, 1989 йили унга «Халқ музейи» номи берилди. Ўзига хос ахборот – алоқа маркази вазифасини бажарувчи бу музей кўплаб таълимий дастурлар, халқаро лойиҳалар ва бадиий кўргазмалар ўтказиб туриш билан бирга доимий экспозициясига ҳам эга.

Музей бисотида барча қитъалардан келтирилган йигирма мингдан кўпроқ экспонат-плакатлар, расм, гобелен, байроқ, вимпел, китоб, нишонлар, видеофильм, аудиокассета, компакт-дисклар ва бошқа кўплаб ашёлар мавжуд. Улар орасига Нагасакида атом бомбаси портлаши натижасида эриб кетган уй томи черепицасининг парчаси, Сталинград жанггоҳлари, Освенцим, Хиросимадаги Тинчлик боғи тўпроғи солинган. капсулалар, Берлин девори бўлаги, йўқ қилинган «Першинг-2» Америка ядро ракеталарининг соати, астронавт Р.Фуррернинг «Челленжер» кемасида ўзи билан парвозга олиб чиққан совғаси қўйилган; туғма ногирон бўлган француз рассоми Денис Легрининг гўзаллик ва ҳаётга муҳаббат руҳи билан чизган расмлари ҳайратга солади, экспозицияда болаларнинг ҳам кўплаб тасвирий асарлари қўйилган.

Музей кўпгина халқаро ва миллий (ҳукуматлараро ҳамда нодавлат) ташкилотлар ҳамда барча қитъалардаги пок ниятли инсонлар билан кенг алоқа боғлаган. БМТ, ОБСЕ, Европа Кенгаши, Европа Иттифоқи Комиссияси, ЮНЕСКО, ИКОМ, НАТО, Халқаро ПЕН-клуб, Норвегия Нобель институти, Умумжаҳон Черковлар Кенгаши, Жаҳон Банки, Халқаро Қизил Хоч Қўмитаси ва бошқа ташкилотларнинг муассасалари музейга ўз нашрларини юбориб туради.

Женевадаги Халқаро тинчлик бюросига ва Жаҳон музейларининг умумжаҳон тармоғига аъзо бўлган музей фондидаги кўргазмалар Кипр, Франция, Голландия, Россия ва бошқа мамлакатларда намоиш қилинди. Унинг фаолияти кўплаб мақолаларда, телекўрсатув ва радиоэшиттиришлар дастурларида акс эттирилган. Кези келганда шуни айтиб ўтиш лозимки, Халқаро музейлар кенгаши томонидан Парижда инглиз, француз, испан тилларида нашр этиладиган «ИКОМ Ньюс» журналининг 2000 йилдаги биринчи сони Самарқанддаги Халқаро тинчлик ва бирдамлик музейи фаолиятига бағишланган мақола билан очилган.

Музей фаолият кўрсатаётган даврда унинг муайян иш йўналишлари шаклланади. Бунга машҳур арбоблар, шоирлар, олимлар, мусиқачилар, санъаткорларнинг дастхатли сурат ва шахсий номларини қамраб олувчи «Тинчлик дасхати», болалар ижодига бағишланган «Дунё ва мамлакатлар болалар нигоҳида» йўналишларини мисол келтириш мумкин. Истиқболда доимий амал қилувчи Болалар расмлари халқаро галерияси, «Уруш ўйин эмас. Ҳарбий ўйинчоқлар ўйнаш нимага керак? Тинчлик мендан бошланади» шиори остида «Тинчлик ва қуролсизланиш болалар фестивали», Ўзбекистонда хорижлик рассомларнинг табиат фусункорлигини тасвирловчи «Гўзаллик дунёни асрайди» номли экспозицияларини ташкил этиш кўзда тутилган. Бу асарларнинг бир қисми музейнинг доимий экспозициясига киритилган. Келажақда Самарқандда «Гўзаллик дунёни асрайди», «Дунё жисмоний имкониятлари чекланган болалар нигоҳида», «Табассум олами», «Эсперанто» байналмилал клуби номли бадий галереяларни вужудга келтириш назарда тутилмоқда. Шунингдек, музейда «Буюк Ипак йўли» галереяси ташкил этган ҳолда ўз воситалари ёрдамида қадимда шу йўл туфайли юзага келган анъаналарни қайта тиклаш, халқлар орасидаги маданий айирбошлаш ва иқтисодий ҳамкорликни ривожлантириш мақсади кўзда тутилган.

Ўтган давр мобайнида музей МДХ ва Болтиқбўйи мамлакатларида ўзига хос бетакрор музей сифатида истиқболли салоҳиятини кўрсата олди. Бироқ етарли моддий – техникавий шароитлар бўлмаганлиги сабабли унинг жуда катта имкониятлари тўлиқ ишга солинмаяпти. Музейнинг барча ишлари асосан унинг фаолларининг беғараз меҳнати ва дўстлари ёрдамида амалга оширилмоқда. Ҳозирги пайтда музей ташаббусларини қўллаб - қуватловчи Музей дўстларининг жамияти ташкил топмоқда.

Савол ва топшириқлар:

1. Замонавий технологиялардан музей фаолиятида қандай фойдаланиш мумкин?
2. Музей экспонатларининг Интернет тармоғи орқали намойиш этилиши қандай амалга оширилади?
3. Музей хазиналарини ҳисобга олиш ва янги технологиялар.

Адабиётлар:

С. Круковская «Государственный музей искусств Узбекистана». Москва .
Г.А.Пугаченкова Л.И.Ремпель «Очерки искусства средней Азии»
Петюшенко «Живопись» Государственная Третьяковская галерея. «Музей и посетитель» Москва.
Содиқова Н. Маданий ёдгорликлар хазинаси. Т., “Фан”, 1991 йил.
Садиков Х., Гласс Ю., Цой Е. Музеи Узбекистана. Т., 1992 йил.
Й.Қосимов «Қадимги Фарғона сирлари»
Наманган 1992 йил

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

Каримов И. А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ.. “Мулоқот”, № 5. 1998 йил.
Каримов И. А. Миллий истиқлол мафкураси. Т., “Ўзбекистон”, 2000 йил.
Каримов И. А. Маънавий юксалиш сари. Т., 1998 йил.
Каримов И. А. Жамиятимиз мафкураси халқни халқ, миллатни миллат қилишга хизмат этсин:
«Тафаккур» журнали бош муҳаррирининг саволларига
жавоблар. Т., «Ўзбекистон», 1998 йил.
Каримов И. А. Баркамол авлод орзуси. Т., Ўзбекистон, 1999 йил.
Каримов И. А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. Т., Ўзбекистон, 2001 йил.
Каримов И. А. «Камолот» ёшларимизнинг чинакам суянчи ва таянчи бўлсин. Т., Ўзбекистон,
2001 йил.
Каримов И. А. Ҳаётимизнинг, тараққиётимизнинг ҳуқуқий асосий. Т., Ўзбекистон, 2002 йил.
Каримов И. А. Ислохотлар стратегияси – мамлакатимиз иқтисодий салоҳиятини
юксалтиришдир. Т., Ўзбекистон, 2003 йил.
Каримов И. А. Империя даврида бизни иккинчи даражали одамлар, деб ҳисоблашар эди. Т.,
Ўзбекистон, 2005 йил.
Бартольд В. В. История культурной жизни Туркестана. Л., 1927 г.
Бекжонова М. А. Самарқанд аҳолиси костюмлари тарихидан. Тошкент, 1989 й.

- Государственный музей искусств Каракалпакистана.
- С.М. Даниэль «Искусства видеть»- 1990 Москва.
- Жабборов И. Ўзбек халқ этнографияси. Т., 1997 йил.
- Косова И. М. Музей в культурной жизни края. М., 1989 г.
- Крейн А. Рождения музея. М., 1977 г
- С. Круковская «Государственный музей искусств Ўзбекистана ». Москва .
- «Мозийдан садо» 2. 2002 йил
- Музей заллари бўйлаб. Адабиёт музейи. Т., 1996 й.
- Музейлар нашр этган йўл кўрсаткичлари, каталоглар, буклетлар.
- Г.А.Пугаченкова Л.И.Ремпель «Очерки искусства средней Азии»
- Петюшенко «Живопись» Государственная Третьяковская галерея. музей и посетитель»
Москва.
- Содиқова Н. Маданий ёдгорликлар хазинаси. Т., “Фан”, 1991 йил.
- Садиков Х., Гласс Ю., Цой Е. Музеи Узбекистана. Т., 1992 йил.
- Ўзбекистон Давлат Табиат музейи. Музей бўйлаб саёҳат (Йўл кўрсаткич). Тошкент. 2001 й.
- Қаюмов А. Музей ишининг фидойиси. Бухоро, 2000 й.
- Қаюмов А. Академик Аҳмадали Асқаров. «Фан» нашриёти, Т., 2003 й.
- Й.Қосимов «Қадимги Фарғона сирлари»
Наманган 1992 йил

МУНДАРИЖА

Кириш 3

1. «Музейшунослик» фанига кириш 6

2. Ўрта Осиёда музейларнинг шаклланиши	14
3. Музейлар – тарихий хотирани жонлантириш омили	22
4. Дунёдаги энг илғор музейлар.	29
5. Музейларни ташкил эти шва бойитишда қазув-йиғув ишларининг аҳамияти	35
6. Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган Янги музейлар	46
7. Ўзбекистон вилоятларида фаолият кўрсатаётган Музейлар ҳақида	89
8. Ўзбекистоннинг маънавий юксалиши ва Музейлар тараққиёти	102
9. Кичик ёдгорлик уй-музейлари	125
10. Мактаб музейлари	134
11. Музейшунослик истиқболлари	138
12. Музейлар фаолиятида замонавий Технологиялардан фойдаланиш	149
Адабиётлар рўйхати	158